

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

MATICA SRPSKA
SOCIAL SCIENCES QUARTERLY

Покренут 1950. године
До 10. свеске (1955) под називом *Научни зборник*, серија друштвених наука,
од 11. свеске (1956) – *Зборник за друштвене науке*, а од 76. свеске (1984)
под данашњим називом

ГЛАВНИ УРЕДНИЦИ

Др Милош Јовановић (1950) • Живојин Бошков (1951–1952) • Рајко Николић (1953–1965) •
Академик Славко Гавриловић (1966–1969) • Др Александар Магарашевић (1970–1973) •
Др Младен Стојанов (1974–1999) • Др Милован Митровић (2000–2004) •
Академик Часлав Оцић (2005–2016) • Др Рајко Буквић (2017–)

САВЕТ

Председник Савета
Академик Часлав Оцић (Београд)

Чланови Савета

Проф. др Рајко Буквић (Београд) • Проф. др Масајуки Ивата (Токио, Јапан) •
Проф. др Александар Јокић (Портланд, САД) • Проф. др Љубомирка Кркљуш (Нови Сад) •
Проф. др Питер Радан (Сиднеј, Аустралија) • Проф. др Богољуб Шијаковић (Београд)

171

(3/2019)

Уредничтво

Проф. др Бошко БОЈОВИЋ (Париз, Француска) • Проф. др Милан БРДАР (Београд) •
Проф. др Рајко БУКВИЋ (Београд) • Проф. др Костас ДУЗИНАС (Лондон, Велика
Британија; Атина, Грчка) • Проф. др Бранислав ЂУРЂЕВ (Нови Сад) • Др Миша
ЂУРКОВИЋ (Београд) • Проф. др Владимир Јаковљевич ЗАХАРОВ (Нижњи Новгород,
Русија) • Проф. др Ђорђе ИГЊАТОВИЋ (Београд) • Проф. др Милош КОВИЋ (Београд) •
Академик Милица КОСТИЋ (Подгорица, Црна Гора) • Проф. др Митко КОТОВЧЕВСКИ
(Скопље, Македонија) • Проф. др Милош МАРЈАНОВИЋ (Нови Сад) • Проф. др Милован
МИТРОВИЋ (Београд) • Др Драго ЊЕГОВАН (Нови Сад) • Др Александра ПАВИЋЕВИЋ
(Београд) • Проф. др Драган ПРОЛЕ (Нови Сад) • Проф. др Миломир СТЕПИЋ (Београд)
• Проф. др ХУАНГ Пинг (Пекинг, Кина) • Проф. др Срђан ШЉУКИЋ (Нови Сад)

Секретар уредничтва
Владимир М. НИКОЛИЋ

Главни и одговорни уредник
Проф. др Рајко БУКВИЋ

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

171
(3/2019)

НОВИ САД
2019

Илустрација на корици
гравира Захарије Орфелина
Човек њише за сѝолом

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATISES

- Борислав Гроздић и Валерија Дабетић
САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ
ДУХОВНЕ ПОРУКЕ
КОСОВСКОГ МИТА
313–325
- Borislav Grozdić and Valerija Dabetić
CONTEMPORARY UNDERSTANDING
OF THE SPIRITUAL MESSAGE OF
THE KOSOVO MYTH

- Александра Б. Шуваковић
КОМУНИКАЦИЈА КАО НУЖАН
ФАКТОР КОЛЕКТИВНОГ
СЕЋАЊА НА ЗАЈЕДНИЧКИ
ЖИВОТ НА ПРИМЕРУ СРБА
И АЛБАНАЦА НА КОСОВУ И
МЕТОХИЈИ
327–339
- Aleksandra B. Šuvaković
COMMUNICATION AS NECESSARY
FACTOR OF A COLLECTIVE
REMEMBRANCE OF THE COMMON
LIFE ON EXAMPLE OF SERBS AND
ALBANIANS IN KOSOVO AND
METOHIJA

- Гордана М. Јауковић
и Невенка Кнежевић Лукић
МЕТОДИ ЗА УТВРЂИВАЊЕ
ФАЛСИФИКОВАНОГ НОВЦА
НА ТЕРИТОРИЈИ КНЕЖЕВИНЕ/
КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
341–359
- Gordana M. Jauković
and Nevenka-Knežević Lukić
METHODS FOR IDENTIFYING
COUNTERFEIT MONEY IN
THE TERRITORY OF THE
PRINCIPALITY/KINGDOM OF
SERBIA IN THE 19TH CENTURY

- Наташа Станојевић и Зоран Јовановић
УКУПНЕ И КИНЕСКЕ СТРАНЕ
ДИРЕКТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У
ПРИВРЕДУ И ЕКОНОМСКИ
РАЗВОЈ СРБИЈЕ
361–374
- Nataša Stanojević and Zoran Jovanović
GENERAL AND CHINESE FOREIGN
DIRECT INVESTMENTS IN
SERBIAN ECONOMY AND
ECONOMIC DEVELOPMENT

- Рајко Буквић
ЈЕЗИЧКИ ПРОБЛЕМ У УКРАЈИНИ:
ИЗМЕЂУ ЛИНГВИСТИКЕ
И ПОЛИТИКЕ
375–396
- Rajko Bukvić
LANGUAGE PROBLEM IN UKRAINE:
BETWEEN LINGUISTICS
AND POLITICS

Милан Кострешевић
НЕРЕШЕНИ ЕТНИЧКИ СПОР И
ДРУШТВЕНА ПОДЕЛА ИЗМЕЂУ
ЈЕВРЕЈА И САМАРЈАНА
У ЈН 4,4–42

Milan Kostrešević
DER UNGEKLÄRTE ETHNISCHE
KONFLIKT UND DIE SOZIALE KLUFT
ZWISCHEN DEN JUDEN UND DEN
SAMARITANERN IN JOH 4: 4–42
397–409

Ивица Чаировић
ОДНОС ЦРКВЕ И ДРЖАВЕ У
АНГЛОСАКСОНСКОЈ ЕНГЛЕСКОЈ
У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 8. ВЕКА:
Пример краља Едберта (737/738–758)
и архиепископа Екгберта
(735–766)

Ivica Čairović
RELATIONSHIP OF CHURCH AND
STATE IN ANGLO-SAXON ENGLAND
IN THE FIRST HALF OF THE 8TH
CENTURY: The Case of the King
Eadberht (737/738–758) and
the Archbishop of Ecgbert (735–766)
411–421

Александар М. Гајић
УТИЦАЈ ТРГОВАЦА И
ЈУНАКА ВЕРНЕРА ЗОМБАРТА
НА КОНЦИПИРАЊЕ
ГЕОПОЛИТИЧКОГ ДУАЛИЗМА
ТЕЛУРОКРАТИЈЕ И
ТАЛАСОКРАТИЈЕ

Aleksandar M. Gajić
THE IMPACT OF WERNER
SOMBART'S *MERCHANTS AND
HEROES* ON THE CONCEPTION OF
GEOPOLITICAL DUALISM OF
TELLUROCRACY AND
THALASSOCRACY
423–435

Драган Јаковљевић
СТАЊЕ СРПСКЕ
ФИЛОЗОФСКЕ МИСЛИ
Шта после праксис-филозофије?
(Разматрање на подлози
дијалога с тезама
Михаила Марковића)

Dragan Jakovljević
ZUR LAGE DES SERBISCHEN
PHILOSOPHISCHEN DENKENS
Was kommt nach der Praxis-Philosophie?
(Eine Betrachtung vor dem Hintergrund
des Dialogs mit den Thesen von
Michailo Markowitsch)
437–451

ХРОНИКЕ / CHRONICLES

Александра Новаков
СПАСОВДАНСКИ ДАНИ У ПРИЗРЕНУ
(5–6. ЈУН 2019)
453–458

ОСВРТИ / REVIEWS ESSAYS

Бојан Драшковић
ПРАЗНА ТОРБА ЈЕ ТЕШКА. А ПРАЗНА ГЛАВА?
(Економска криза – њорекло и исходи, зборник радова,
уредник академик Часлав Оцић, САНУ, Београд 2018, 479 стр.)
459–463

ПРИКАЗИ / BOOK REVIEWS

Владимир Коларић
ПРОТИВ МОДЕРНОГ СВЕТА

(Светислав Пушоњић, *Идоли њоробљеног свејта*, Виогор, Београд 2019, 352 стр.)
465–467

Благоје Пантелић
ΠΕΡΙ ΣΥΜΠΛΕΞΕΩΣ

(*Симплексис: Архив за српску културу и хуманисџику* = *Symplexis: The Archive for Serbian Culture and Humanities*, ур. Богољуб Шијаковић, година I, број 1, Гномон Центар за хуманистику: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду, Београд 2018)
468–470

Милош Павловић
О СВЕТОМ ЈОВАНУ ВЛАДИМИРУ ПО ДРУГИ ПУТ

(Ђорђе Ђекић, *Свејти Јован Владимир – историја и кулџ*, Институт за српску културу Лепосавић; Приштина–Лепосавић 2018, 183 стр.)
471–472

Михаел Антоловић
СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ И СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА 18. ВЕКА
(Симеон Пишчевић, *Историја српског народа*. Приредио и предговор написао проф. др Ђорђе Ђурић. Превели са славенизираног руског књижевног језика XVIII века Ненад Спасић и Милица Спасић, Академска књига и Народна библиотека „Симеон Пишчевић”, Нови Сад – Шид 2018, 384 стр.)
473–476

НЕКРОЛОЗИ / OBITUARIES

Благоје Пантелић
In memoriam
СЛУЖБЕ ФИЛОСОФИЈИ СЛОБОДАНА ЖУЊИЋА
(1949–2019)
477–483

Владимир М. Николић
АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE
485–489

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATISES

UDC 398(=163.41)
UDC 94(497.115)“1389”:82
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN1971313G>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ ДУХОВНЕ ПОРУКЕ
КОСОВСКОГ МИТА

БОРИСЛАВ ГРОЗДИЋ

Универзитет Привредна академија
Правни факултет за привреду и правосуђе
Гери Кароља 1, Нови Сад, Србија
borislav.grozdic@gmail.com

ВАЛЕРИЈА ДАБЕТИЋ

Универзитет у Београду
Правни факултет
Булевар краља Александра 67, Београд, Србија
valerija.dabetic@ius.bg.ac.rs

САЖЕТАК: У раду се обрађује настанак, развој и значај духовне поруке Косовског мита – *ојредељење за Царство небеско*, као осовине колективног идентитета српског народа. Указујући да мит није архаичан и превазиђен облик ирационалног мишљења, него целовити доживљај света, аутори истичу сложеност, контрадикторност и актуелност Косовског мита. Будући да је појам мита у науци углавном јасно одређен, образлаже се употреба израза „Косовски мит” уместо синтагме „Косовски завет”, јер је косовски завет, као својеврсни српски национални завет, изражен и сачуван у форми мита, мишљење је ауторâ. Анализирајући његово профано и духовно тумачење, рад има за циљ да покаже како и зашто се духовна порука Косовског мита не разумева односно погрешно разумева у данашње време. Суочени с проблемом немогућности потпуног изражавања духовног искуства рационалним појмовима, аутори заступају идеју да *ојредељење за Царство небеско*, као кичма Косовског мита није позив на освету, насиље, мржњу и рат, него напротив, стремљење ка најузвишенијим духовним и моралним циљевима и вредностима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: мит, Косовски мит, духовна порука, Царство небеско

Трагично историјско искуство Косовског боја и колективно сећање српског народа на тај догађај имају посебан значај за ток и разумевање домаће историје. Свако време има свој облик косовске приче и сваком времену тај облик треба и оставити као његово сопствено обележје, али када сагледамо које све верзије Косовски мит добија кроз време, намеће се питање да ли постоји нека константна порука коју преноси? Мишљења смо да духовна¹ димензија завештана у Косовском миту – *ојредељење за Царсџво небеско*, успешно одолева свим променама кроз историју, те је као таква и данас актуелна. Стога је предмет овог рада савремено схватање те духовне поруке и начина на који се она (не)разумева или (зло)употребљава.

Да ли је одређење за Царство небеско позив на освету, мржњу, рат или нешто друго? Да ли је то позив на колективно страдање односно „култ смрти, освете и жртве”? У раду ћемо приказати духовно и профано схватање поруке Косовског мита, с циљем да направимо корелацију између ова два наизглед паралелна света. Нека од питања на која ћемо настојати да одговоримо даље у раду су: да ли у Србији треба неговати културу заборављања Косовског мита или у циљу очувања националне свести радити на његовој ревитализацији? У каквом односу су колективни идентитет и мит? Да ли је Косовски мит деконструисан од политичких елита које су га, мање или више, инструментализовале и злоупотребљавале те се зато сада налази у некој врсти повлачења? Зашто памћење Косовске битке и мита формираног око ње, упркос толиком потирању и даље живи у српском народу? Зашто се од Срба тако интензивно захтева да се одрекну своје прошлости и митова, као главног узрока свих њихових недаћа?

Након уводног разматрања, у првом делу рада обрађује се настанак и развој Косовског мита. Стављамо нагласак на садржај поруке коју носи, као и на идеје, веровања и вредности у вези са супротстављањем оружаном угрожавању српског народа. У другом делу рада издвајамо примере редуковања, злоупотребе и неразумевања смисла *ојредељења за Царсџво небеско*. Коначно, разјашњавамо духовну поруку Косовског мита односно шта значи *ојредељење за Царсџво небеско*.

МИТ КАО „СВОЈСТВО ЉУДСКОГ ДУХА, А НЕ НИЖИ СТЕПЕН У ЊЕГОВОМ РАЗВОЈУ”

Косовски мит као сложена и флуидна осовина идентитета српског народа незаобилазна је тема народних песника и многих мислилаца, који за само име косовског предања користе различите изразе: косовски завет, култ, одређење, идеологија, мит, етос, косовска традиција, легенда, затим видовданска идеја, култ, етика. Иван Чоловић примећује да се већ у коришћењу ових назива може разликовати „профано казивање” од „освештане свечане приче” [Colović 2016: 460]. Израз „мит”, односно „Косовски мит” у оквирима Српске православне цркве нерадо се користи, зато што

¹ Разликујемо духовно од душевног, тако што под *духовним* подразумевамо питање култа – оно у шта се верује, док се *душевно* односи на психолошко – мишљење, емоције, вољу итд.

се *миѿ* схвата као нетачна, предимензионирана или лажна прича, која нема основу у стварности, јер говори о измишљеним и нереалним стварима. С друге стране, израз „Косовски завет/опредељење”, носи сву дубину поруке Косова.² Упркос томе што се реч „мит” користи углавном у негативном значењу, у раду смо се определили за израз „Косовски мит”, зато што је појам *миѿа* у науци углавном јасно одређен и зато што смо трамо да је Косовски завет изражен и сачуван у форми мита.

Дубоки слојеви духовног и историјског националног искуства у Косовском миту изражени су симболима и песничким сликама, те се тешко могу изразити рационалним појмовима. То је познати проблем „превођења” језика религије на језик науке, при чему суштина духовног у религији, најчешће остаје изнад и изван моћи научног метода [Крстић и Гроздић 2012: 144–150]. Тај проблем је на делу и приликом разумевања Косовског мита, у коме, на пример, не постоји ниједан историјски доказ о Кнежевој вечери, већ о томе сведоче само народне песме. Постоје велике разлике у његовом тумачењу и неретка „вербална флертовања” политичких елита, јер разумевајући смисао Косовског мита појединци и генерације разумевају у ствари себе и сопствени идентитет, у одређеним историјским околностима [Ђегић 2002: 257].

Бескрајне полемике у вези с Косовским митом само потврђују да је он жиљав и жив, те да је као такав од великог значаја за савремену, радикално разорену српску националну свест и православну духовност. Његову деловност потврђује чињеница да се у њему изнова препознају многи млади и данас. Они који се дистанцирају од Косова говорећи да им је „доста страдања за Косово” и да хоће напокон једном „мирно да живе, па макар и без тог Косова”, као и да не желе више да буду „небески народ” и „да лете у небо”, својим изјавама у ствари потврђују да је Косовски мит присутан. Тема Косова поново постаје актуелни политички проблем који превазилази државне границе, а за Српску православну цркву (СПЦ) то питање „представља српско црквено, национално и државно питање првог реда”³.

Настанак и развој Косовског мита

Сматра се да Косовски мит није настао одједном и из само једног извора [Поповић 2007: 104]. Будући да се колективни митови стварају у тренуцима тешких историјских траума и искушења, овај мит почиње да се ствара и развија непосредно након Косовске битке, фиксирајући Косово у памћењу српског народа као својеврстан облик духовног простора – времена. Колективно памћење које је завештано у Косовском миту фактор је националне интеграције и пружа могућност једноставног и сталног препознавања суштинских вредности и колективног портрета [Бошковић 2014: 67–68].

² У Поруци Светог архијерејског сабора о Косову и Метохији каже се да „Косово и Метохија ... није питање ни националне идеологије или митологије нити, штавише, само територије већ представља саму срж нашег црквено-народног бића и постојања, без које се губимо у процесу опште глобализације и секуларизације” [Порука Светог Архијерејског Сабора, 2018].

³ [Порука Светог Архијерејског Сабора, 2018].

Заметак Косовског мита садржан је у средњовековним црквеним списима о кнезу Лазару, али је даље уобличаван и надограђиван током више од шест векова, да би се у развијеном облику јавио тек у 19. веку [Šolović 2016: 7]. Миодраг Поповић сматра да је Косовски мит „исткан из легендарних, усмених извора, који су једна од интерпретација догађаја, и ретких средњовековних писаних сведочанстава на основу којих се може поузданије исцртати историјски пут кретања косовског предања”, док С. Бошковић тврди да су „усмена реч и усмена традиција одиграли пресудну улогу у настанку и формирању мита о Косову” [Бошковић 2014: 16].

Недуго након боја на Косову појављује се косовски култ и песме косовског циклуса у којима се разликују два слоја, митско-херојски и хришћански. Имајући у виду средину у којој ове песме настају, будући да су махом настајале „око цркава и манастира” [Јевтић 1992: 282], пре ће бити да су их испевали монаси, а да их је народ чувао од заборавља. О томе сведочи и култ о Лазару који је зачет је у 14. веку у црквеним круговима и развијао се све до 19. века. У периоду после Косовске битке овај српски кнез је у народним песмама опеван као неко ко свесно жртвује живот због својих сународника и будућих поколења. Што се тиче лика Милоша Обилића, он своје место у српском народном предању проналази тек крајем 17. века. За даље ширење и развој Косовског мита, пресудну улогу имала је Карловачка митрополија која је у 18. веку градила српску националну свест на овом миту [Поповић 2007: 68–69].

Различито се схвата ко је главни лик у Косовском миту, што опет није без значаја, напротив. Да ли је то народ, кнез Лазар, Милош Обилић или неко други? Ако је тачно да без мита није могућа заједница и да нема заједнице без митског јунака у коме се она препознаје, онда је централни лик свакако кнез Лазар, који потоњим генерацијама представља узор веровања и делања у корист заједнице. Ако би се било ко други, уместо кнеза Лазара, разумео као најважнији лик Косовског мита, шаље се другачија порука која радикално мења суштину овог мита. Косовски завет не може да се схвати као завет Милоша Обилића, јер се он заветује на оданост и верност Лазару, као кнезу и војсковођи. На тај начин, само преко кнеза Лазара, учествује у завету, јер „Милош Обилић је јунак, веран кнезу Лазару, а кнез Лазар је витез, веран самом себи и Богу у себи” [Видовић 2013: 31–32].

Да би се разликовало паганско од хришћанског у Косовском миту важно је одгонетнути од када и зашто се 15/28. јун прославља као Видовдан? Данас се у СПЦ тај празник назива Свети мученик Кнез Лазар и Свети српски мученици – Видовдан. Али зашто Видовдан? Косовска битка се није одиграла на Видовдан. Видовдан као црквени и национални празник слави се у новије време, а као црквени празник под тим именом у календар улази тек 1872. године. До тада се под тим називом не налази у календарима и документима.

Српска црква је до 1389. године, 15. јуна прослављала светог пророка Амосу⁴, док се код римокатолика, а и у ранијој цркви на западу 15.

⁴ Живео у 8. веку пре Христа.

јуна славио Свети Вит⁵. Миодраг Поповић тврди да ће име Светог Вита доћи у српске богослужбене књиге касније преко римокатоличких извора⁶, а посебно у 18. веку, посредством руских извора када је СПЦ прихватила рускословенско богослужење [Поповић 2007: 71] и закључује „да су и непознати Дубровчанин и Константин из Островице нехотице, по инерцији, назвали дан косовске битке именом католичког свеца (слично је учинио и Јернеј Копитар када је уз Вуков оригинални текст у *Српском рјечнику* дао објашњење на немачком „St. Veits Tag”)” [Поповић 2007: 72]. Према називу празника „Видовдан” црква је била резервисана, а тај назив нису прихватили ни неки од просвећених писаца и патриота 18. века, као што су Рајић, Качић и Доситеј. Из народних песама у Вукову збирку *Народна србска њјеснарица* реч Видовдан улази 1815. године, а у *Српски рјечник* 1818. године [Поповић 2007: 73–74].

Поповић сматра да „нема никакве логике у тврдњи да је 15. јун добио име по светом Виту”, већ да је 15. јун, дан Косовске битке, од раније био везан за херојски култ односно за старословенско божанство Вида, бога рата и јунаштва. Позивајући се на хрватског научника Натка Нодила и Веселина Чајкановића, који долазе до истих резултата да је Вид врховни бог старе српске вере, бог обиља, светлости и рата, Поповић закључује да је „Вид један од главних богова старе српске вере, чији је култ постојао и пре косовске битке” и да су Срби, много пре Косова, „морали имати развијен култ херојског родоначелника”. У епским песмама, „певач је синтетисао старо и ново градиво: паганске слике, хришћанске садржаје и историјска збивања у нове имагинативне целине” те и „пре него што ће се појавити у косовским песмама, Видовдан је морао живети у народу као дан херојске жртве” [Поповић 2007: 86–87]. Да се закључити да због насиља идеологије и политике над Косовским митом он бива потискиван видовданским култом у коме се уместо кнеза Лазара поставља Свети Вид, а само име празника Видовдан несумњиво је повезано са паганским божанством Видом⁷ [Гроздић 2015: 492].

КОСОВСКИ МИТ – „СРПСКО ЖИВО ОГЛЕДАЛО”

Које поруке преноси Косовски мит?

Сама реч „мит” добила је у последњим деценијама негативно значење, јер се мит често доживљава као „празна прича, рафиновано средство обмане” [Ђурић 2009: 270], а неретко може бити и „субверзиван према

⁵ Свети Вит је рођен на Сицилији у време цара Диоклецијана. Његове мошти налазе се у Прагу.

⁶ Једна анонимна дубровачка хроника из 15 века, а други Јаничарове успомене или Турска хроника (1497), Константина Михаиловића из Островице. Више видети: [Поповић 2007: 72].

⁷ Докле иде неразумевање и непознавање елементарних чињеница може се видети на следећем примеру. Поводом Видовдана 2018. године у дневном листу *Блиц* штампана је и брошура *Видовдан, дајум који је преломио српску историју*, коју су потписали дипл. историчари Урош Миливојевић и Милош М. Милојевић. На другој страни брошуре налази се икона Светог Вита (јасно се чита на самој икони име свеца изнад ореола), а у потпису испод иконе пише: „Св. Вид, фреска из Богородице Одигитрије, Пећка патријаршија, око 1335. године”.

истини” [Jovanović 2012: 115]. Али ако прихватимо да мит није историјски извештај нити преношење историјске истине, већ „вредна, врло значајна културна снага” [Малиновски 1971: 91], увидећемо да је његова функција пре свега преношење одређеног система вредности. Постоји стална и велика напетост између Косовског мита и историјских чињеница о боју на Косову, јер су историјски подаци оскудни – зна се да се битка одиграла 15. јуна 1389. године између српске и османлијске војске на Косову пољу и да су погинула оба владара – султан Мурат још током битке, док је кнез Лазар ухваћен и посечен. Турци су још неко време остали на Косову, а затим су се повукли на исток како би Муратов син Бајазит учврстио свој положај султана. О другим питањима у вези с Косовском битком подаци су веома противуречни.

С. Бошковић сматра да Косовски мит има три сегмента поруке: 1) аспекти виђења косовског догађаја израженог унутар усмено-епске традиције, 2) позитивне поруке/завештања, и 3) негативне поруке/завештања [Бошковић 2014: 112–114]. Реконструкцијом епског виђења косовског догађаја Бошковићева издваја два аспекта: а) конкретан, историјски и б) вечни, метафизички. Према конкретном, историјском погледу, косовски удес односно пропаст средњовековног српског царства представља се кроз узрочно-последичне везе и дешавања: турска војска је неупоредиво бројнија и моћнија, а на српској страни су несложни витезови, склони заверама; оклеветани Милош Обилић се заветује да ће убити турског султана Мурата; због издаје Вука Бранковића, српска војска бива тешко поражена, што за последицу има пропаст српског царства и ропство под Турцима. Други вечни, метафизички аспект, изгледа тако што кнезу Лазару птица доноси писмо од саме Богородице, затим следи конкретан историјски догађај, битка у којој се догађа пораз, зато што се српски владар определио за Царство небеско, а не за царство земаљско, како тврди С. Бошковић [Бошковић 2014: 115–116].

Позитивне поруке које се преносе су оданост, пожртвовање, херојство, родољубље, док су негативне поруке неправедна оптужба, набеђивање (клевета), издаја, узалудно жртвовање и колективна погибија [Бошковић 2014: 117]. Занимљиво је како С. Бошковић повезује позитивне и негативне поруке, па тако из позитивних порука следи пораз, а из негативних порука следи победа и то победа у вечности [Бошковић 2014: 118]. Исходишта су парадоксална, јер снага и јунаштво воде у пораз, а издаја у победу. Може се закључити да Косовска битка у колективној свести српског народа постоји као „један од конкретних тренутака у историјском, земаљском постојању Срба, а с друге (стране), Косовска битка представља моменат – прекретницу, тј. тренутак у коме се отвара друга, онтолошка димензија постојања остварена у облику Лазареве одлуке, потом освајања вечне победе и на крају, одласка у небо” [Бошковић 2014: 122].

Богуслав Зјелињски објашњава ту особеност српског мита у којем долази до спајања религијског (светосавског) и фолклорног (косовског) култа. У народном предању религијски култ српских светитеља временом се замењује косовским култом који је концентрисан око три вредности

– светост, херојство и издаја, оличено у цару Лазару, Милошу Обилићу и Вуку Бранковићу. Према Зјелинском, овај мит се заокружује заветом кнеза Лазара односно одабиром Царства небеског, којим побеђује слободна воља и дух. Срби и данас осећају понос због херојског жртвовања Милоша Обилића, а да његова смрт не буде узалудна они траже освету за раније неправде. Ово је „култ смрти, освете и жртве”, сматра Зјелински, због кога је данас тешко исцртати границе између религије и политике [Zieliński : 252–253].

Да ли национални идентитет, под експанзијом и притиском глобализације, добија на значају као фактор који може да утиче и на политичке процесе? Нације нису задате и непромењиве структуре, већ се стално мењају, настају, а неретко могу и нестати као жртве „културног геноцида” [Смит 1998: 53]. Стога се етничке заједнице, у савременом свету боре за опстанак не само у политичкој, већ и у културно-идентитетској арени [Шљукић 2012: 288]. С тим у вези, указујемо на феномен „демитологизација демитологизације”, који се у случају Србије огледа у упорним захтевима да Срби већ једном престану да живе у прошлости и да се напак окрену будућности. Овај феномен представља својеврсни рат митова у коме се захтеви за демитологизацијом постављају појединим народима с идејом да се одрекну својих и прихвате туђе митове односно да им се наметну нови митови. На тај начин се противник заправо одриче и сопственог идентитета, и тако, практично, „у друштвеном смислу ’разоружава’ како би се лакше савладао” [Шљукић 2011: 25]. Рат митова се одвија и за време мира, а посебно се интензивира у току криза и оружаних сукоба, јер је „прича о неопходности демитологизације део самог сукоба, или пак наставак сукоба, у оба случаја у сфери културе, са намером да се разоре културни ресурси противника” [Шљукић 2011: 25]. Ово је посебно значајно, јер Косовски мит може да се схвати као културолошки мит, као јединствена духовна супстанца „која се развија из културолошких представа у јединствен колективни доживљај историјске и културне збиље” [Бошковић 2014: 17].

Тако је још од 1990-их присутан захтев да се Срби одрекну мита о изабраном народу и Косову као светој земљи, како би прихватили мит о моралној изабраности Запада и његовој мисији да „шири цивилизацију, демократију, људска права, економски просперитет итд., међу другим народима, ако треба и силом” [Бошковић 2014: 27]. Зашто се националне заједнице које су утемељене на миту, а мање више је то одлика скоро свих, жилаво противе одбацивању мита? Можда зато што би то значило и губитак идентитета, што је за неке народе једнако самој смрти односно нестајању њихове заједнице. У оваквим тренуцима сећање на кључне тренутке у прошлости (Немањићи, Косовски бој, Први светски рат, Јасеновац, „Олуја” итд.) и незаобилазно повезивање са најважнијим националним митом, који представља круну духовног и моралног наслеђа на коме се генерације васпитавају, ствара осећај солидарности и даје веру у заједничку будућност.

У прилог тврдњи постојања феномена „демитологизација демитологизације”, антрополог Слободан Наумовић сматра да треба правити

разлику између традиционалне приче о Косову и инструментализације традиционалне приче о Косову у политички Косовски мит [Наумовић 2009: 85].⁸ Према овом аутору, уколико „политичка евокација Косовског боја” служи томе да се Србима олакша усвајање европских стандарда, онда нема разлога критиковати политичаре што изневеравају дубоку истину косовског завета, напротив, они заслужују похвалу што су одолели зову традиционализма и фундаментализама [Colović 2016: 460]. За Наумовића, инструментализација Косовског мита је прихватљива само ако је у служби афирмације европских вредности у Србији (те вредности су скоро у потпуности супротне оним вредностима које носи Косовски мит) или враћања националног достојанства.

Која је духовна порука Косовског мита?

Полазећи од основане тврдње да су митови „у ствари сећања или успомене на највише духовне вредности и норме које се не смеју занемарити или заборавити, ако заједница не жели да потоне у таму” [Šušnjić 1998: 135–136], поставља се питање шта у ствари значи Царство небеско и колико је значајно? Где се оно налази и како се задобија? Какво је то опредељење? То живо сећање на избор кнеза Лазара тражи увек и изнова тумачење, а ми ћемо прво изложити нека од религијских тумачења. Напоредо са хришћанским тумачењем косовског догађаја, постоји и паганска перцепција, зато најпре треба разлучити да духовни смисао косовског завета није у паганским претхришћанским митовима Срба, јер га они не могу понудити, колико год би дубоко понирали у прошлост.

Можемо се сложити са ставом да је тема Косова „један самосвојни српски доживљај хришћанства” [Јевтић 1992: 137–151], о чему говори и чињеница да су често догађаји који су саткани у миту својеврсна паралела с догађајима из Христовог живота: Тајна вечера – Кнежева вечера, Јудина издаја – издаја Вука Бранковића, Христова жртва – жртва Лазарева итд. Владика Атанасије (Јевтић) иде још даље, тврдећи да то није паралела већ да се ради „о дубоком унутрашњем идентитету, о идентичности и јединству доживљаја и искуства које ћемо назвати литургијским...” најдубље црквеним, новозаветним, јеванђеоским, православним у коме се открива „идентитет нашег ’Српског’ хришћанства, нашег Православља... нашег српског Косовског завета и опредељења” [Јевтић 1992: 307–308]. То значи да „класична формула косовског завета”, није спевана у народним песмама, јер су оне само одјек оног заветног што садржи Света литургија и што долази из ње. Тек ако се с епског усредсреди на литургијско, односно с појавног на суштинско, може се приступити разумевању смисла, значаја и значења духовне поруке Косовског мита – опредељење за Царство небеско, сматра Жарко Видовић [Видовић 2013: 29].

Изрази „Царство небеско”, „Царство Божије” у Новом завету се помињу више од 100 пута, те ћемо поменути само неколико параболоа. На

⁸ Наведено према: [Colović 2016: 449].

питање када ће доћи Царство Божије и где се оно налази, Исус Христос одговара да „Царство Божије не долази на видљив начин. Нити ће рећи: Ево га овдје, или: ево га ондје; јер гле, царство Божије унутра је у вама” (Лк 17, 20–21). То значи да Царство Божије не ишчекујемо у далекој будућности, већ представља реалност нашега времена. Оно је у нама, а кључ за улазак у њега је вера у Исуса Христа и покајање. За хришћане Царство небеско односно живот у вечности представља вредност и циљ изнад свих осталих, вредност *per se*, за чије ће достизање и остваривање употребити све своје снаге.

Патријарх Павле је често говорио да опредељење за Царство небеско не значи одрицање од царства земаљског, али ако се постави избор „или – или”, онда се подразумева опредељење за Царство небеско, јер „љубав према Богу претпоставља љубав према ближњима, да се опредељењем за непролазно Царство небеско не отказујемо од пролазног живота на земљи; а вером у бесмртну душу не одричемо старања за своје историјско биће” [Патријарх српски Павле 2007: 3]. Нација је ипак духовна, а не крвна заједница, те иако сви припадници српског народа тај пут можда не осећају и не бирају, управо то духовно опредељење јесте основа српске историјске свести и духовне заједнице. Сагласни смо да „без свести о косовском (сад већ поново и светосавском) завету нема ни националне свести (свести заветне заједнице)” [Видовић 2013: 29].

Сама чињеница да је кнез Лазар прихватио битку и оружаном се супротставио не значи по себи супротно од опредељења за Царство Небеско.⁹ Како владика Николај тумачи, страдање на Косову пољу 1389. године мотивисано је хришћанским циљем: „Ту је потпуно јединство мотива и циља борбе, и потпуна решеност на смрт. Борба је за ’царство небесно’, а не за државу, за народ, или за кнеза, или за ма шта земаљско и пролазно. Борба је за ’крст часни’, символ царства Христовога” [Велимировић 2001: 105–106].

Видимо да Косовски мит крије аутентичан поглед на ратовање, који подразумева, ни апсолутно негирање рата, али ни одобравање агресивног, освајачког рата. Без сумње се оправдава само одбрамбени рат како би се заштитио народ, вера и отаџбина. Косовски мит садржи трајне вредности, навике и обичаје српског народа о томе како и када је дозвољено употребити оружану силу за постизање стратегијских циљева. У њему се могу препознати и ставови да се непријатељу, ма колико био бројнији и снажнији мора нужно супротставити [Гроздић 2015: 512]. Православни и други пацифисти у Косовском миту не могу да нађу ослонац, јер је клетва кнеза Лазара код Срба општепозната: „ко је Србин и српскога рода, и од српске крви и колена, а не дош’о на бој на Косово, не имао

⁹ У епској народној песми *Пројасиј царстѿва срѿскога* или под другим називом *Цар Лазар се приволева Царстѿву небеском*, опевана је та тешка дилема српског владара: „Царе Лазо, честито кољено! Ко ме ћеш се приволети царству? ... Ако ћу се приволети царству, приволети царству земаљскоме, земаљско је за малена царство, а небеско увек и до века. Цар воледе царству небеском, а него ли царству земаљском...” *Свети кнез Лазар и косовски завети*, Цетиње–Београд: Светигора, 2007, 92.

од срца порода, ни мушкога ни девојачкога!” Видимо да је у души српско-га народа резервисано највеће проклетство за оне који не стану у одбрану отаџбине [Гроздић 2015: 498–499].

Опредељење за Царство небеско за хришћане нема алтернативу и нема дилеме да ће се оно следити по сваку цену. Ипак, многи косовско опредељење разумеју и доживљавају као позив и обавезу да за Косово треба погинути. Царство небеско се може освојити жртвовањем живота, али није то једини пут. Зар понекад није много теже истрпети зарад Царства небеског него само погинути? [Гроздић 2015: 493]. Зато је косовско опредељење уствари избор највиших духовних вредности – вечне истине, правде, наде, свих оних идеала због којих има смисла живети, али и умрети, јер „оно због чега не вреди умрети, није достојно ни живота ни вере” [Иљин 1998: 16].

Поставља се питање, колико је данас оних који су свесни значења Косовског мита и доживљавају га као угаони камен свог националног и верског идентитета? Мора се признати – веома мало. Ако се пак Царство небеско не схвати само у хришћанском контексту, видећемо да оно није никакав посебни национални, државни нити верски циљ, већ општељудски, свечовечански. Тако се у случају Косовског мита ради о „извесној идеји циља” [Mruz 1976: 94]. односно вредностима највишег реда које су опште прихваћене – мир, радост, љубав, слобода, достојанство, правда, част, што у потпуности надраста границе појединачног и националног мита. Као такве, ове вредности надилазе међе сваке државе и оне су оно чему (треба да) тежи цело човечанство, јер је мит „бекство од материјализоване свакидашње... сфере” који ће опстајати све док постоји „потреба за љубављу, добром, правдом, идејом, деловањем, влашћу, амбицијом...” као нека „могућност проналажења самог себе” [Mruz 1976: 94].

ЗАКЉУЧАК

Без обзира на свакојаке притиске, главни национални мит се не сме одбацити, зато што се у њему препознаје заједница и њене могућности. Као такав, мит моћно говори о облику заједнице и њеном вредносном систему, а народ без мита би био избачен из историје и сећања. Неспорно да је Косовски мит од суштинског значаја за уобличавање српског појединачног и националног идентитета кроз историју. Колико год изгледао истрошен, овај мит ће, као и више пута до сада, преживети и ово доба у коме га се многи одричу, јер као специфично заветно опредељење нашег народа он чува веру и вредности од националног значаја.

Косовски мит је срж традиције и памћења српског народа, бисер који Срби чувају у свом колективном памћењу, без обзира где живе. Хришћанско тумачење је да је косовски завет исто што и Нови завет, само српског стила и искуства. Традиција која ограничава на оно што не сме да се уради. Он није жртвовање земаљског зарад небеског, него препознавање небеског у свему земаљском и одбрана отаџбине. Косовски завет није завет пораза. Питање Косова је питање вере (у Бога, у отаџбину и у себе) и не може се изгубити Косово уколико га не изгубимо у себи.

Оно што са сигурношћу можемо рећи за Царство небеско, јесте да у етичком смислу срж овог мита чине моралне вредности – правда, част, поштење, слобода, за које се треба борити и ако је потребно положити и сопствени живот. Ови идеали нису обесмишљени и превазиђени, нису препрека свакодневном животу у данашњем свету, не терају нас нужно у (оружане) сукобе, а свакако нису ни само одлика нашег народа. Приликом позивања на Косовски мит неопходан је велики опрез, јер неразумевање, погрешно разумевање или злоупотреба овог мита може да има значајне, па и фаталне последице по српски народ.

ЗАХВАЛНОСТ

Рад је настао као резултат рада на пројекту „Идентитетски преображај Србије” (2019), чији је носилац Правни факултет Универзитета у Београду.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић, Сања (2014). *Косовски културолошки мит*. Београд: Службени гласник.
- Велимировић, Николај (2001). *Косово, Српски завет на размеђу свећива*. Цетиње: Светигора. Видовић, Жарко (2013). *Њеџош и косовски завет у новом веку*. Београд: Алтера.
- Гроздић, Борислав (2015). Косовски завет и српска војска у Првом светском рату. *Зборник Православни свећ и Први свећски рај*. Београд: Православни богословски факултет, 489–515.
- Ђурић, Михајло (2009). *Ујошја измене свећива; Мит, наука, идеологија*. Београд: Службени гласник.
- Иљин, Иван (1998). *Пућ духовне обнове*. Београд: Логос.
- Јевтић, Атанасије (1992). *Свећ Сава и косовски завет*. Београд: СКЗ.
- Јевтић, Атанасије (1992). Царство небеско у историјској судбини српског народа, *Свећ Сава и Косовски завет*. Београд: СКЗ.
- Крстић, Зоран; Гроздић, Борислав (2012). Косовски завет и српска стратешка култура у XX веку, *Зенић – маџазин за књижевност, уметност и филозофију*, 144–150.
- Малиновски, Бронислав (1971). *Мит, наука, религија*. Београд: Просвета.
- Наумовић, Слободан (2009). *Ујошреба традиције у јолиничком и јавном живоју Србије на крају двадесетог и јочейком двадесетггг века*. Београд: Филип Вишњић.
- Патријарх српски Павле (2007). Опредељењем за Царство небеско не одричемо се старања за своје историјско постојање, *Свећ Кнез Лазар и Косовски завет*. Београд: Светигора.
- Смит, Антони Д. (1998). *Национални идентитет*. Београд: Библиотека XX век и Чигоја штампа.
- Шљукић, Срђан (2011). *Мит као судбина. Прилог демитологизацији демитологизације*. Сремска Митровица: Каирос.
- Шљукић, Срђан (2012). Ентони Смит о односу националног идентитета и мита о изабраности, *Зборник Митице српске за друшггвене науке*, 139: 283–293.
- Љоловић, Иван (2016). *Smrt na Kosovu polju. Istorija kosovskog mita*. Београд: Biblioteka XX vek.
- Ђерић, Gordana M. (2002) Mitski aspekti srpskog identiteta, *Filozofija i društvo*, XIX–XX: 247–267.

- Jovanović, Đokica (2012). *Prilagodavanje – Srbija i moderna: od strepnje do sumnje*. Niš: SVEN i Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Mruz, Leh (1976). Mit i mitsko mišljenje. *Kultura*, 33–34: 85–98.
- Popović, Miodrag (2007). *Vidovdan i časni krst. Ogljed iz književne arheologije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Šušnjić, Đuro (1998). *Religija I*. Beograd: Čigoja.
- Zieliński, Bogusław (1998). *Serbska powieść historyczna. Studia nad źródłami, ideami i kierunkami rozwoju*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Велимировић, Николај, О националној, верској, духовној и историјској светињи Косовске традиције и њене мисије, „Косовским јунацима”, *Правда*, 28. јун 1939. Доступно на: https://www.rastko.rs/kosovo/duhovnost/nvelimirovic-kosovo_c.html#_Toc44782066; Приступљено: 3. 9. 2018.
- Порука Светог Архијерејског Сабора о Косову и Метохији. Доступно на: http://www.spc.rs/sr/poruka_svetog_arhijerejskog_sabora_o_kosovu_metohiji, 10. мај 2018. Приступљено: 23. 8. 2018.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF THE SPIRITUAL MESSAGE OF THE KOSOVO MYTH

by

BORISLAV GROZDIĆ
University Business Academy
Faculty of Law for Commerce and Judiciary
Geri Karolja 1, Novi Sad, Serbia
borislav.grozdic@gmail.com

VALERIJA DABETIĆ
University of Belgrade, Faculty of Law
Bulevar Kralja Aleksandra 67, Belgrade, Serbia
valerija.dabetic@ius.bg.ac.rs

SUMMARY: In the aggressive dominance of critical rational thinking over the mythical worldview, myth as a historical and effective force does not lose its actuality and importance, because myths often hide deeper messages than what history can offer. In such a social context, the significance of the spiritual message of the Kosovo myth – *the commitment to the Heavenly Kingdom*, as a lasting common value of the Serbian people, returns as a theme. In spite of its omnipresence, the opinion prevails that the myth belongs to the past, and if it is not yet obsolete, it certainly should be. The authors advocate the idea that myth, as a comprehensive experience of the world, and therefore the Kosovo myth as well, is a factor of national integration, a part of collective identity, and a common value system. Analysing the secular and spiritual understanding of the Kosovo

myth, the authors point out the importance of the vivid memory of the prince Lazar's commitment to the Heavenly Kingdom. For Christians, this represents the value and goal above all others and it forms the core of the Serbian historical consciousness and spiritual community. The paper shows that the spiritual message of the Kosovo myth is not understood or it is misunderstood nowadays, since the commitment to Kosovo is perceived as a call and an obligation to die for it. The authors conclude that the Kosovo myth is not a call to die in the war, on the contrary, it is a struggle for external and internal freedom, as well as for the highest values that are implied by the definition of the Heavenly Kingdom – peace, love, honour, justice, dignity, and others.

KEYWORDS: myth, Kosovo myth, spiritual message, Heavenly Kingdom

КОМУНИКАЦИЈА КАО НУЖАН ФАКТОР КОЛЕКТИВНОГ СЕЋАЊА НА ЗАЈЕДНИЧКИ ЖИВОТ НА ПРИМЕРУ СРБА И АЛБАНАЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

АЛЕКСАНДРА Б. ШУВАКОВИЋ

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за италијанистику
Јована Цвијића ББ, Крагујевац, Србија
aleksandra-s@eunet.rs

САЖЕТАК: Циљ рада је да се изврши анализа узрока високих вредности етничке дистанце измерених код албанских студената у Приштини крајем 2016. и почетком 2017, и код српских студената у Косовској Митровици крајем 2016. године. Један од узрока дистанцираности је, евидентно, непостојање минималног услова за комуникацију међу студентима две етничке заједнице – познавања језика друге заједнице. Тај податак није новост и резултат је дугогодишње политике вођене од краја Другог светског рата, којом је албанској националној мањини омогућено комплетно школовање – од основне школе до универзитетског образовања – на матерњем језику, чиме је игнорисана потреба њихове комуникације с већинским народом у Србији. У раду се представљају резултати извршеног анкетног истраживања у вези с познавањем српског језика од стране албанских студената у Приштини и албанског језика од стране српских студената у Косовској Митровици, те вољом да се учи језик другог кроз школски систем. Ово се доводи и у вези с потребом неговања културе сећања на заједнички живот, те се закључује да ће у случају изостанка комуникације међу студентима убудуће трансмисија елемената културе сећања бити нужно етнички интерпретирана, чиме се одржава не мали конфликтни потенцијал на подручју Косова и Метохије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Албанци, државна језичка и образовна политика, језичка баријера и етничка дистанца, Косово и Метохија, култура сећања, Срби

„Појмом комуникативног сећања обухватамо различите врсте колективног сећања које су засноване искључиво на свакодневnoj комуникацији”
[Assmann 2015: 62]

Свако друштво може да бира између политике сећања и политике заборављања. Друштва у којима су били изражени национални и верски конфликти требало би да одаберу политику сећања како би се разумевањем онога што се збивало у њиховој ближој или даљој прошлости елиминисале могућности будућих конфликта. Свако сећање заснива се на комуникацији с другима, будући да ти *Друзи* нису произвољно мноштво, већ најчешће етничке или верске групације са сликом о себи, сопственим посебностима, свешћу о заједничкој прошлости и свешћу о специфичним разликама у односу на Другог – *идентифицијом*. Истраживања спроведена на студентској популацији на Косову и Метохији (КиМ), и међу Србима и међу Албанцима, показују високе скорове етничке дистанцираности и то осамнаест година након окончања оружаног сукоба. У тражењу објашњења учили смо да између младих генерација (студентске популације) не постоји комуникација ни на најелементарнијем нивоу јер не постоји познавање језика друге етничке заједнице, за разлику од старијих генерација Срба и Албанаца који су као језик средине учили и албански односно српски. На основу анализе резултата емпиријских истраживања који ће бити изложени у овом раду, понудићемо одговарајућа објашњења високе етничке и језичке дистанцираности као последице непостојања културе колективног сећања на коезистенцију и релативно складан живот Срба и Албанаца у социјалистичкој Југославији. Резултати указују и на оштру границу између сопственог учвршћивања идентитета („то смо ми”) и страног („то је наша супротност”), без жеље за успостављањем веза с другом *групом* што се огледа кроз одбијање познавања и учења српског, односно албанског језика.

Комуникација међу етничким заједницама у садашњости представља неопходност за трансмисију и прекид омеђавања две заједнице на једном простору. Наиме, узимајући у обзир Дебреово (Debray) разликовање комуникације (пренос информација у простору) и трансмисије (пренос информација кроз време, с генерације на генерацију) [Debre 2000], изводимо закључак да ће услед непознавања језика *Друзо* као и отпора међу младима према језику *Друзо* временом нужно доћи до брисања колективног сећања на заједнички живот. Једина могућност која остаје у овом случају јесте недискутована и неаргументована појединачна или групно-етничка интерпретација колективног сећања сваке од две етничке заједнице на простору КиМ¹.

¹ Косово и Метохија су мењали свој статус и степен аутономије током постојања социјалистичке Југославије. До доношења Устава из 1963. званичан назив био је Аутономна косовско-метохијска област (АО КиМ), а затим Аутономна Покрајина Косово и Метохија, да би 1968. била преименована у Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово (САП Косово). Уставом из 1990. установљен је назив Аутономна Покрајина Косово и Метохија (АП КиМ). У раду ћемо настојати да пратимо ове промене, а генерално ћемо користити назив Косово и Метохија (КиМ).

ОБРАЗОВНА И ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

„Културни и језички идентитет јесу емоционално и правно-политичка најсложенија питања када је реч о мањинама” [Bugarski 2005: 79]. С тим у вези, југословенски народи су још током Другог светског рата имали прилику да се описмене на матерњем језику, што је и била политика Комунистичке партије Југославије [Ђурић 2016: 154]. Како се у наставку рада наводи, језичка образовна политика у одређеном историјском тренутку *први је весник* политичких догађаја али и наметања идеологија, и то било да је реч о језику образовања мањина или увођењу и одабиру страних језика, сходно њиховој тренутној подобности односно неподобности [Ђурић 2016: 154]. Иако јесте како право тако и потреба учинити мањине равноправним с другим држављанима, у нашем случају Албанце са Србима, и с тим у вези гарантовати им употребу њиховог језика и писма, морамо имати на уму да мањине поред права имају и обавезе што подразумева лoјалност држави у којој живе, одржавање веза с већинским становништвом за шта је неопходан услов добро познавање већинског – службеног језика и припадајуће му културе [Bugarski 2005: 83].

После 1945. године и доношења Закона о обавезном седмогодишњем школовању удео неписмених на КиМ износио је 84,2%, што је далеко више него у другим републикама и покрајинама СФРЈ [Павловић 2003: 290].² Савезним и републичким законом Србије о основном и средњем образовању из 1945. године дефинисане су смернице за „мањинско школство”, што је подразумевало формирање одељења или пак школа која наставу прате искључиво на мањинском језику [Павловић 2003: 300; уп. Парлић-Божовић 1998]. Тиме је учињен преседан на начин да на простору КиМ мањински језик постаје уједно и већински: „...готово је уникатно, рекло би се – да један језик буде и већински и мањински” [Ковачевић и др. 2011: 59]³. Недостатак школованог кадра решавао се увођењем албанских и турских држављана у наставу, све до 1950. када је таква пракса укинута [Ковачевић и др. 2011: 59]⁴. Током школске 1949/1950. око 100.000

² Држава је уз велики отпор сеоских средина успела да мотивише ученике у преко 90% случајева да похађају наставу од првог до четвртог разреда. Процент оних који су похађали додатна три разреда седмолетке – у АО Косово и Метохија износио је 60%, док је у осталим деловима земље био око 77% [Павловић 2003: 290]. У срединама у којима није било школа у близини довољно је било и 20 ученика да се оформи школа на мањинском – албанском језику, док је у другом случају одељење чинило 30 ученика албанске националности [Павловић 2003: 290].

³ Користећи термине „мањински” и „већински” језик, ми у овом тексту подразумевамо значење: језик припадника националне мањине, односно језик припадника већинског народа. Дакле, не ради се о бројчаној мањини или већини, већ о схватању да је национална мањина етничка заједница која ван државе о којој се ради има своју матичну државу. У нашем случају, национална мањина су Албанци, албански језик је мањински. Ову напомену дајемо зато што је у савременој јавној комуникацији дошло до мешања ових појмова.

⁴ Међутим, са оснивањем најпре Филозофског факултета у Приштини 1960, а потом и Универзитета у Приштини 1970. године, на њему се запошљавају наставници који су до 1948. прешли из Албаније у Југославију, и који су временом постали њени грађани [Милановић 1990: 110–131]. Осим њих, међу тамошњим универзитетским наставницима – Албанцима,

ученика албанске националности у основним школама похађало је наставу на матерњем, тј. албанском језику, док се српскохрватски изучавао као посебан предмет. У том периоду радиле су 544 основне школе на албанском језику са 2.219 просветних радника Албанаца са или без нашег држављанства [Павловић 2003: 301]. На радио-станицама 70% програма емитовано је на албанском језику [Павловић 2003: 301]. Број албанских ученика у средњим школама у том тренутку био је преко 5.500 [Докнић 2009: 25]. Тих година је учињен искорак: „Корак даље представља увођење огледа у наставни процес у мешовитим срединама а тиче се организовања двојезичног школства у циљу упознавања и зближавања народа и народности и стварања наставног кадра који се користе језиком подручја на коме живе” [Ђурић 2016: 176]. Међутим, иако 1965. године у СФРЈ постоји 21 школа односно 80 одељења са двојезичном наставом (мађарско-српско-хрватски; мађарско-словеначки итд.) од посебног значаја је уочити чињеницу да на подручју АО Косово и Метохија није постојало ниједно двојезично одељење. На Косову се отишло у супротном смеру, и шездесетих година прошлог века престала је законска обавеза учења нематерњег језика, чиме је дошло до још веће сепарације српске и албанске омладине. „Локалном Албанцу није учињена никаква реална услуга тиме што му је омогућено комплетно школовање од обданишта до универзитета на матерњем – албанском језику... такав човек је ограничио своје професионално деловање на албански језички простор у немогућности да се креће и ради у широј заједници” [Bugarski 2005: 84]. Насупрот томе, у свету данас није редак пример да један народ, који није мањински, зарад напредовања и других интереса „пригрли” за свој, језик другог народа [Ковачевић и др. 2011: 60]. „С тим у вези, научно је доказано да је српски језик готово подударан с енглеским и њемачким... те се не може остваривати само код једног народа” [Ковачевић 2003: 7], а у нашем случају то значи не само код Срба на подручју КиМ, већ мора бити и језик мањине на том простору.

ЕТНИЧКА ДИСТАНЦА ИЗМЕЂУ СРПСКИХ И АЛБАНСКИХ СТУДЕНАТА НАКОН 2000. ГОДИНЕ

Етничка дистанца је веома важан показатељ међуетничких односа, посебно у мултинационалним срединама. Пошто је заснована на утврђивању социјалних ставова према другим етничким групама – а ставови представљају релативно чврсте конструкте који се споро мењају код појединаца – рекло би се да није нужно сувише често мерити етничку дистанцу. Овакав закључак био би тачан у друштвима у којима постоје стабилни социјални односи. Међутим, у конфликтним и постконфликтним срединама, односно у срединама „замрзнутог конфликта”, етничка дистанца

било је и оних који су служили у фашистичким окупационим јединицама, организацијама и службама током Другог светског рата, оних чије су породице биле повезане с фашистима или с качачким емигрантским породицама, као и оних који су били као стипендисти школовани у Албанији и Италији 1941–1945. [Милановић 1990: 80–110]. Не треба ни наглашавати да се настава изводила одвојено на албанском и на српском језику.

се мора континуирано пратити, пошто она, поред осталог, показује и промене у конфликтном потенцијалу одређене средине. Управо из тог разлога истраживачи с Филозофског факултета у Косовској Митровици пратили су вредности етничке дистанце српских студената на северу Косова и Метохије у односу на друге нације, при чему је посебно значајан био однос студената према Албанцима. У свим тим истраживањима је као инструмент коришћена Богардусова (Bogardus) скала, модификована за истраживање студентске популације⁵. Резултати тих истраживања показали су да је највећа етничка дистанца српских студената на северу КиМ у односу на Албанце, и да се креће у границама одбијања у шест од понуђених седам социјалних односа⁶. Повремено су рађена и контролна истраживања на популацији београдских студената – 2010. и 2014, која су показала да је и код њих етничка дистанца у односу на Албанце већа у односу на друге нације, али се кретала у оквирима умерене дистанце⁷. У случају обе популације, она је у овом периоду показивала стабилност у погледу измерених вредности [Шуваковић и др. 2016: 45–55]. Истраживачи су тек у зиму 2016/17. године успели да измере етничку дистанцу не само српских студената на северу КиМ, већ и албанских студената у Приштини. Резултати мерења су те године показали: а) пад вредности етничке дистанце код српских студената у Косовској Митровици на највиши ниво унутар средње етничке дистанце;⁸ б) скоро идентичну вредност етничке дистанце албанских студената у односу на Србе, какву и српски студенти показују у односу на Албанце, на највишем нивоу унутар средње етничке дистанце;⁹ в) када се упореди с дистанцом према другим нацијама, албански студенти из Приштине имају највишу етничку дистанцу према Србима, као и српски студенти из Косовске Митровице (и из Београда) према Албанцима [Suvakovic 2017: 876].

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР И РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ОДНОСА ПРЕМА ЈЕЗИКУ ДРУГОГА КОД АЛБАНСКИХ И СРПСКИХ СТУДЕНАТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Лонгитудинално истраживање социјалних ставова студената са севера Косова и Метохије (КиМ) изводи се континуирано од 2009. године од стране Катедре за социологију Филозофског факултета у Косовској Митровици, да би се од 2011. оно вршило у оквиру реализације научно-

⁵ Понуђени социјални односи били су (од најближих ка најудаљенијим): сродство путем брака, пријатељство, прихватање припадника друге етничке групе за професора или асистента на факултету, прихватање за колегу током студија на факултету, прихватање као комшије, прихватање суживота у истом граду и прихватање припадника друге етничке групе за становника своје земље [Шуваковић и др. 2016: 46].

⁶ Према истраживању, једино би пристали да живе у истој земљи.

⁷ Дакле, београдски студенти прихватили би Албанца као комшију, а мањи број њих и као колегу на факултету. Ближи односи (наставник или асистент, пријатељ, брак) су искључени.

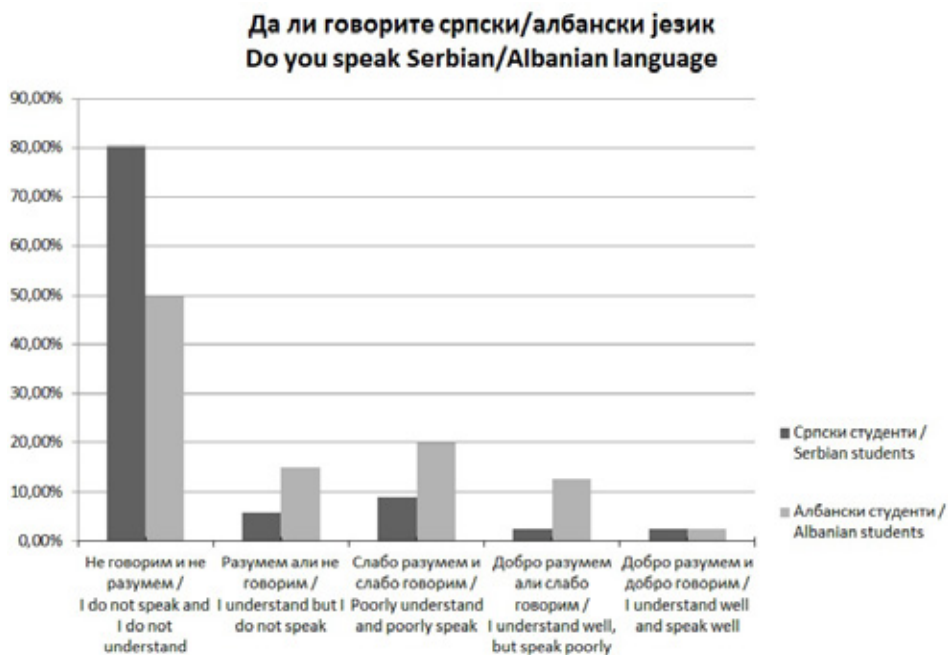
⁸ Сада одбијају пет од седам понуђених социјалних контаката. Пристали би да са Албанцима живе и у истом граду.

⁹ Такође одбијају пет од седам понуђених истих социјалних контаката.

-истраживачког пројекта „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција” чији је носилац ова установа. Поред других разлога (значај студентске популације за формирање нове елите, улога младих у друштвеним променама и сл.), главни разлог истраживања студентске популације је што је било могуће направити ваљан узорак. На општој популацији такав узорак није могућ, с обзиром на то да је последњи попис, релативно регуларан, обављен на подручју тада САП Косово далеке 1981. године, а да се у резултате покушаја УНХЦР из 2005/6. и у попис који су извршиле Привремене институције локалне самоуправе из Приштине, уз бојкот Срба, не може поуздати. Крајем 2016. и почетком 2017. поново су истраживани студентски ставови. Разлика је, међутим, у односу на претходна истраживања била веома значајна: истраживачи су први пут успели да обухвате и популацију албанских студената из Приштине, што је свакако од велике важности за поређење када се зна да се ради о две различите етничке групације студената: Србима који студирају у Косовској Митровици и Албанцима који студирају у Приштини. Овога пута репрезентативни узорак је повећан и реализован на чак 997 испитаника, од којих у стратуму студената-Албанаца који студирају у Приштини 595 и у оквиру стратума студената који студирају на српском државном универзитету у Косовској Митровици 402 испитаника. Осим што је био стратификован, узорак је био и пропорционалан квотни. Као и у претходним истраживањима, квоте су одређиване у односу на пол, годину студија и факултет на којем студирају, при чему су у оквиру стратума студената на северу КиМ обухваћени сви факултети. У стратуму студената који студирају у Приштини примењен је двоетапни узорак: прво је израчунато учешће студената према групацијама¹⁰ у укупној популацији студената Универзитета у Приштини, а потом су случајним узорком из сваке од тих групација бирани факултети на којима је спроведено истраживање, при чему је свака групација била заступљена с најмање два различита факултета. Примењени метод био је испитивање, техника анкетања [Милосављевић и Радосављевић 2000: 493–522], инструмент анкетни упитник, који је био у основи исти, с тим да је извршено прилагођавање питања према стратумима¹¹ [в. Петровић 2016: 9–18]. Захваљујући сарадњи с институцијом која је носилац наведеног пројекта, ауторка овог рада унела је у њихов стандардни инструмент бaтерију од 11 питања која су се односила на учење страних језика, односно на учење језика друге етничке заједнице на Косову и Метохији (српског од стране Албанаца, албанског од стране Срба). Део добијених резултата представљен је у овом раду.

¹⁰ Друштвено-хуманистичка, медицинска, техничко-технолошка и природно-математичка.

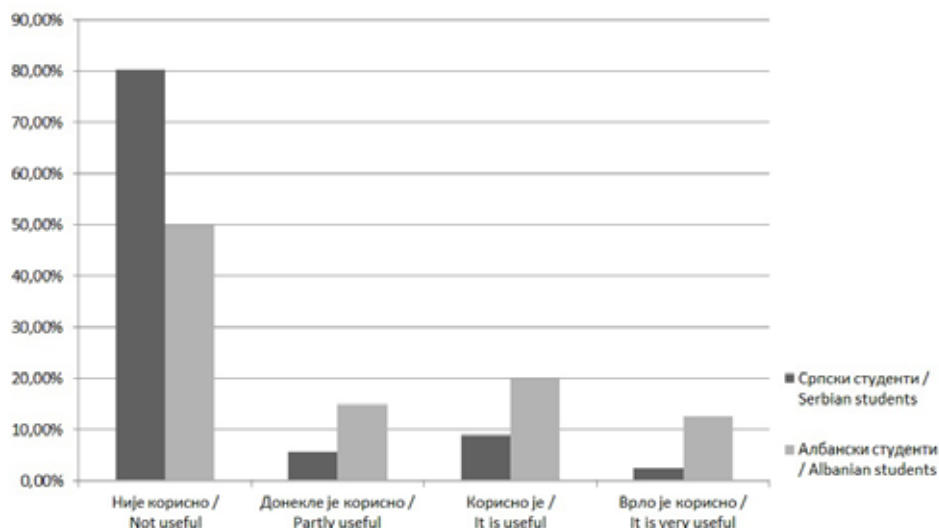
¹¹ Нпр. студенти из Косовске Митровице питани су у вези с учењем албанског језика, а студенти у Приштини у вези с учењем српског језика. Не треба наглашавати да су упитници били на матерњим језицима испитиване етничке заједнице.

Графикон 1. Распдела одговора српских студената из Косовске Митровице и албанских студената из Приштине у којој мери поседују рецептивно а у којој продуктивно знање „Другог” језика

Анализа одговора студената (Графикон 1) упућује на закључак да око једне трећине више српских студената не говори и не разуме албански, у односу на удео албанских студената који не говори и не разуме српски језик. То се донекле може тумачити у генерацијском кључу: испитивани узорак припада генерацијама рођеним у време ескалације оружаних сукоба на Косову и Метохији. С друге стране, живот Срба на Космету је „ограничен”: већи део њих живи у етничким енклавама где су упућени искључиво једни на друге, те им је матерњи – српски језик све што им је свакодневно потребно, док остали живе на северу Косова и Метохије где су и територијално повезани с централном Србијом и где у потпуности функционише школски систем Србије. Процент албанске студентске популације која има рецептивно знање српског језика је три пута већи у односу на Србе, док је проценат Албанаца који имају неки ниво продуктивног знања српског језика чак и више од пет пута већи у односу на српску студентску популацију. Међутим, проценат како српских тако и албанских студената у узорку који се изјашњавају да имају добар ниво како продукције тако и рецепције готово да је подударан.

У којој мери је добро знати српски/албански језик
In which extent it is good to know Serbian/Albanian language

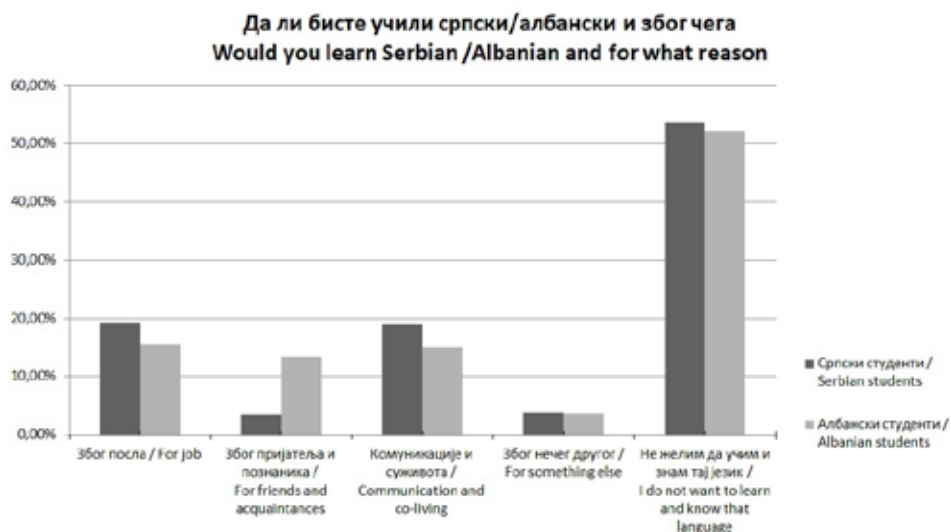

Графикон 2. Распдела одговора српских студената из Косовске Митровице и албанских студената из Приштине у погледу става о томе колико је корисно говорити и служити се језиком „Другог”

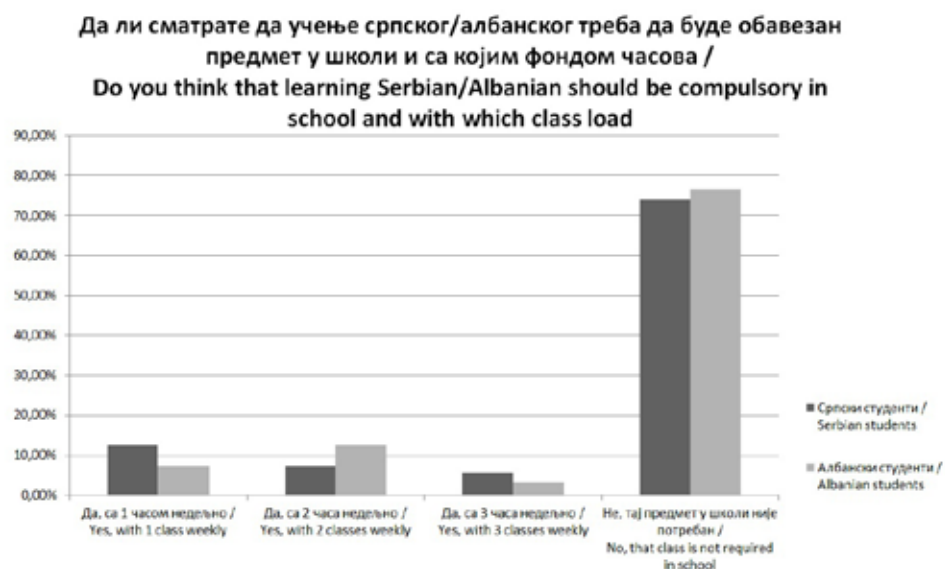
Скоро двоструко више српских студената сматра до је *врло корисно* знати албански језик у односу на удео албанских студената који то исто сматрају за српски језик (Графикон 2). Готово пет пута више српских студената сматра да је *корисно* знати албански језик. С друге стране, више од половине албанских студената сматра да је знање српског *донекле корисно*. Чак 10% више Срба у односу на Албанце сматра да албански језик није користан и основано можемо да претпоставимо да је реч о оном делу испитаних српских студената који не живе у енклавама.

Приближно је исти удео испитаника у обе студентске популације који не жели да зна језик „Другог”, и он у оба случаја износи нешто више од половине студентске популације (Графикон 3). Срби су нешто свеснији корисности знања језика „Другога” и спремнији су да уђу у процес учења, руководећи се пре свега утилитарношћу, па као главне разлоге наводе: неопходност комуникације коју доноси суживот, али и потребе запослења, док Албанци као разлог да науче српски језик чак четири пута чешће наводе „због пријатеља и познаника”, што код Срба у односу на албански, како видимо из Графикана 3, није случај.

Графикон 3. Распoдела одговора српских студената из Косовске Митровице и албанских студената из Приштине у погледу њиховог става о томе, да ли би данас ушли у процес учења српског, односно албанског језика, и због чега?

Графикон 4. Распoдела одговора српских студената из Косовске Митровице и албанских студената из Приштине у вези с њиховим ставом о увођењу српског односно албанског језика у школски систем

Око три четвртине студената – припадника обе нације противи се увођењу српског, односно албанског језика као обавезног предмета у редовне школе (Графикон 4). Српски студенти прихватају увођење албанског као обавезног предмета у школама са једним часом недељно, у готово истом проценту у којем албански студенти прихватају увођење српског језика са два часа недељно.

На основу приказаних резултата нашег истраживања кроз одговоре на ова четири питања можемо констатовати да постоји позитивна корелација када је реч о ставовима српских и албанских студената да албански/српски језик не треба изучавати као предмет у школи (74,1%–76,6%), беспотребности да се учи језик мањине зарад суживота односно да мањина овлада језиком државе у којој живи (53,7%–52,2%), и на крају високом уделу студената у обе популације које не поседују нити једну језичку вештину у српском односно албанском језику.

ЗАКЉУЧАК

Током и након Другог светског рата на територији КиМ живи највећи проценат неписменог становништва, којима политика КПЈ/СКЈ омогућава описмењавање на матерњем језику. Тврдња да је језичка политика весник историјских догађаја који ће уследити тачна, на Космету ће се потврдити у годинама и деценијама после Другог светског рата. Косовско-метохијским Албанцима се од 1945. даје могућност да се образују на свом језику, најпре отварањем посебних одељења и школа, да би им се шездесетих година 20. века омогућило да целокупно школовање и професионално деловање у друштву остварују на свом (мањинском), албанском језику. Ово је погодвало подизању најпре међунационалних баријера, смањеној или само нужној комуникацији међу грађанима српске и албанске националности. Процес који је започео етничким поделама, а ескалирао ратним сукобом, доживео је свој врхунац 2008. кроз покушај илегалног самопроглашења тзв. независног Косова. Наравно, све ово праћено је све израженијим скоровима етничке дистанце међу грађанима различитих националности на Космету, првенствено Срба и Албанаца. Омеђавања и отуђења једних од других – не само територијална већ и језичка – и данас трају, што су наши налази и потврдили.

Крајем 2016. и почетком 2017. године по први пут испитана је језичка дистанца и код албанских студента у Приштини и код српских студената у Косовској Митровици. Чак 80,3% српских студената не говори и не разуме албански језик, 53,7% не жели ни да уђе у процес учења мањинског језика, док њих 49% сматра да тај језик није користан, истовремено се изјашњавајући да би као предмет у школском ситему РС на КиМ био непотребан. Слична је ситуација и код албанских студената: половина анкетираних нити говори нити разуме језик државе у којој живи, 38,55% чак сматра да познавање српског језика није корисно и чак 52,2% нема жељу да га научи, док се 76,6% изричито противи увођењу српског језика у школски систем. Ови подаци делимично објашњавају и резултате добијене мерењем

етничке дистанце. На који начин да етничка дистанца не буде изузетно висока, када се међусобно не разумемо ни на елементарном нивоу? И, с друге стране, сасвим је јасно да тако висока дистанцираност повратно производи одсуство жеље за успостављањем комуникације за шта је познавање језика *Друго̄̄ conditio sine qua non*.

Комуникација међу етничким заједницама у садашњости представља нужан услов за трансмисију порука¹² кроз време и прекид подела и разграничења. Веома је важно да друштва у којима су били изражени национални и верски конфликти одаберу политику сећања како би се разумевањем онога што се збивало у њиховој ближој или даљој прошлости елиминисале могућности будућих конфликта. То истовремено доприноси и објективизацији сећања, будући да се у супротном стварају монополи и колективно сећање заснива искључиво на етничкој интерпретацији сваке од заједница понаособ.

ЗАХВАЛНИЦА

Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта ОИ 147026 „Настава и учење: проблеми, циљеви и перспективе”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Докнић, Бранка (2009). Културна политика Југославије 1945–1952. У: Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман (прир.), *Културна историја Југославије 1945–1952, зборник докумената*, књ. 2. Београд: Архив Југославије, 16–41.
- Ђурић, Љиљана (2016). *Сѝрани језици у образовној историји Србије*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
- Ковачевић, Милош (2003). *Српски језик и српски језици*. Београд: БИГЗ.
- Ковачевић, Милош и Михаило Шћепановић (2011). *Српски језик у врѝлогу историје*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
- Милановић, Вујадин (1990) *Универзитет у Приштини у мрежи великоалбанске историје*. Београд: Књижевне новине и Приштина: Јединство.
- Милосављевић, Славомир и Иван Радосављевић (2000). *Основи методологије историјских наука*. Београд: Службени гласник.
- Павловић, Момчило (2003). Школство у Србији 1945–1950. У: Р. Петковић, П. В. Крестић, Т. Живковић (одг. ур.), *Образовање код Срба кроз векове*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Друштво историчара Србије и Историјски институт, 289–305.
- Парлић-Божовић, Јасна Љ. (1998). Основне школе (1945–1998). У: М. Ђорђевић, М. Ј. Богавац, Ј. Љ. Парлић-Божовић, *Српске школе у Вучијерну 1912–1998*. Приштина: Институт за српску културу, 139–184.
- Петровић, Јасмина (2016). О методологији спроведених емпијских истраживања (информације о узорку, инструменту и теренској реализацији). У: У. Шуваковић, Ј. Петровић (ур. и прир.), *Сѝуденѝи на северу Косова и Метихије*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 9–18.

¹² И сећање је порука, јер представља „фиксану” информацију о нечему што се догодило у прошлости.

Шуваковић, Урош и Јасмина Петровић (2016). Етничка дистанца студената на северу Косова и Метохије и у Београду. У: У. Шуваковић, Ј. Петровић, *Студентии на северу Косова и Метохије*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 45–55.

Assmann, Jan (2015). Kolektivno sećanje i kulturni identitet. U: M. Sládeček, J. Vasiljević, T. Petrović Trifunović (prir.), *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*. Beograd: Zavod za udžbenike i Institut za filozofiju i društvenu istoriju, 61–71.

Bugarski, Ranko (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Debre, Režis (2000). *Uvod u Mediologiju*. Beograd: Clio.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

Suvakovic, Uros (2017). Ethnic Distance of Students in Serbia: 876, In: Abstract Book *13th Conference of the European Sociological Association (Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities*, Athens, 29. 8. – 1. 9. 2017, Paris: European Sociological Association (ESA). Доступно на: https://www.europeansociology.org/sites/default/files/ESA-2017-Athens_Abstract-Book_final.pdf. Приступљено 10. 2. 2019.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

COMMUNICATION AS NECESSARY FACTOR OF A COLLECTIVE REMEMBRANCE OF THE COMMON LIFE ON EXAMPLE OF SERBS AND ALBANIANS IN KOSOVO AND METOHIJA

by

ALEKSANDRA B. ŠUVAKOVIĆ

University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts
Department of Italian Language and Literature
Jovana Cvijića bb, Kragujevac, Serbia
aleksandra-s@eunet.rs

SUMMARY: Far-reaching consequences that linguistic policy may leave in the future decades are denoted in the paper, especially in regions where two nations with their differences interlace. After the World War II, it was enabled for the Albanians in the region of Kosovo and Metohija to get education entirely in their mother tongue, Albanian language, which simultaneously reduced the range of interactions with fellow citizens of Serbian nationality, the ability to understand each other, reducing also their professional possibilities. The years that followed only deepened the linguistic barrier between the two nations living in the same region, which inevitably led to constantly growing ethnic distance and escalation of conflicts. Empirical researches regarding the linguistic and ethnic distance between the Serbs and Albanians were conducted among Serbian students in Kosovska Mitrovica and Albanian students in Priština after a long time, in December 2016 and January 2017. An opinion poll in the field was implemented along with the representative sample, while Likert scale and modified Bogardus scale were used as instruments. The obtained results showed both the ignorance of the language of the other ethnic group and unwillingness to master that language, as an obstacle

for communication. The results could be the guidelines for future state linguistic and educational policy in this region. Ethnic minorities have an indisputable right to foster their mother tongue and culture but necessarily must also master the language of the state whose territory they live on. On the other hand, the Serbian population also should get to know the language of fellow citizens – Albanians, primarily for establishing communication and better understanding, but also for improving the quality of life. Establishing such a linguistic policy would gradually remove linguistic barriers, leading to the reduction of ethnic distance. It would create also the presumptions for overcoming the “ethnic cultural memory” that deepens differences by its unilaterality, i.e. it would create conditions for the transmission of over-ethnic memory to a common life in the region where such life existed. It would represent the first condition for establishing a common “cultural memory”.

KEYWORDS: Serbs, Albanians, linguistic barrier and ethnic distance, cultural memory, linguistic and educational state policy, Kosovo and Metohija

UDC 343.51(497.11)“18”
UDC 737.1(497.11)“18”
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN1971341J>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

МЕТОДИ ЗА УТВРЂИВАЊЕ ФАЛСИФИКОВАНОГ НОВЦА НА ТЕРИТОРИЈИ КНЕЖЕВИНЕ/КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

ГОРДАНА М. ЈАУКОВИЋ

Народна банка Србије
Кабинет гувернера
Одсек за изложбе и едукацију
Краља Петра 12, Београд, Србија
gordana.jaukovic@nbs.rs

НЕВЕНКА КНЕЖЕВИЋ ЛУКИЋ

Криминалистичко-полицијски универзитет
Цара Душана 196, Земун, Београд
nevenka.kl@kpa.edu.rs

РЕЗИМЕ: Фалсификовање новца једно је од најстаријих и континуирано вршених кривичних дела. Половином шесте деценије 19. века у обновљеној Кнежевини/Краљевини Србији у оптицају је био страни новац, у употреби су биле 43 врсте разог металног новца и једна врста папирног. Готово све монете фалсификоване су одмах након пуштања у оптицај. У настојању да се оствари контрола технолошког поступка израде националне монете и истовремено спречи фалсификовање новца свих врста и порекла, именовани су „испитивачи руда и фаличног новца”, хемичари Михајло Рашковић а касније Сима Лозанић. У раду се истражују методе који су се користили приликом утврђивања фаличног/сумњивог новца, методе којима се утврђивала номинална вредност новца, значај и увођење тих метода природних наука у кривично-правној области Кнежевине/Краљевине Србије, што се уједно може сматрати зачетком настанка форензичке хемије у Србији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: вештачења, Михајло Рашковић, новац, Сима Лозанић, фалсификати, 19. век

Половином шесте деценије 19. века у Србији су биле у употреби 43 врсте металног новца и једна врста папирног.¹ Златни и сребрни новац европског порекла ценио се у народу као бољи и „чистији” од турског. Златног новца било је 10 врста. Четири врсте дуката (аустријски, француски, холандски и папски), турски златници (махмудија², рушпа³ и алтина⁴ [Петровић 2000: 136, 204, 8]), шпански и португалски златници. У оптицају су биле 23 врсте сребрног новца. Највише је било талира – 14 врста, најчешће „орлаша” и „крсташа”⁵, затим руских рубља, аустријских форинти, крајцера и цванцика, и турског сребрног новца – јузлук⁶, ићлук⁷, бешлук⁸, алтлук⁹ и стопарац¹⁰. У употреби су били и грошић, маријаш¹¹ [Петровић 2000: 111, 89, 22, 7, 227, 133] и грош.

Бројност врста оптицајног новца у Србији стварала је много тешкоћа, становништву, али и привреди и држави, између осталог и по питању фалсификовања и кривичног поступка. Због своје материјалне вредности новац је уједно и први фалсификовани објекат, а фалсификовање новца сврстава се међу најстарија кривична дела. Држава је, као једини творац оригиналног новца, настојала да спречи фалсификовање новца на више начина. Доношењем прописа у економској и кривично-правној области, власт је настојала да уреди монетарни систем и спречи злоупотребе новца. Наиме, пример сарадње Министарства финансија с најеминентнијим именима српске примењене науке показује стварање новог концепта у експертизама, односно у провери, изради и заштити новца с краја 19. века. Прва вештачења лажног новца за потребе Министарства финансија обављали су хемичари Михајло Рашковић¹² [Бојовић 1996: 63–95] и Сима

¹ За сваку врсту новца промовисана је новчана тарифа, како би се утврдио однос између појединих врста. Тај однос је објављиван на Ђурђевдан (мај) и Митровдан (новембар), приликом прикупљања пореза.

² Некадашњи турски златни новац, тежине 1,06 грама и пречника 19 милиметара.

³ Рушп(и)ја, народни назив за млетачки златни новац, в. Цекин.

⁴ Алтин (тур. злато), први турски златни новац чије је ковање започето после освајања Цариграда 1453. године, у време султана Мухамеда II.

⁵ Орлаш и крсташ, народни називи за талире на којима су приказани орао и крст.

⁶ Јузлук (*Yuzluk*), велики турски сребрни новац вредности 2,5 пијастера или 100 пара. У оптицај је уведен за време султана Селима II (1789–1807), тежине 32,40 грама. С појавом Јузлука талир Марије Терезије изгубио је водећу улогу на Леванту.

⁷ Икилик, икилук (тур. iki = два), турски сребрни новац вредности 2 пијастра или 80 пара.

⁸ Бешлук, бешлик, бешпаралик (тур. Beş = пет), почетком 18. века у Турској царевини се почео ковати новац ситнији од гроша, као нпр. бешлук чија је вредност била 5 пара. Тежина му је била 3 грама.

⁹ Алтилик, алтилук (тур. *Altılyk* = шестац, од *altı* = шест), један од многобројних назива за крупан турски новац од сребра чије је ковање започето током 19. века. Вредност алтилука је била 6 пијастера. Величина новца је била 37–38 милиметара, а тежина 12 до 13 грама.

¹⁰ Стопарац, назив за турски новац од 100 пара.

¹¹ Маријаш, марјаш: 1) Сребрни новац Марије Терезије (1740–1780). На аверсу овог новца је представа Св. Марије (патрона Угарске). Вредност му је била 17 крајцера; 2) Назив за турски новац од 10 пара (*onlık*) који је у Србији био у оптицају у 19. веку. Један турски грош вредео је четири марјаша. У Србији је до Првог светског рата овако називан ситан никлени новац од пет пара.

¹² Михаило Рашковић био је хемичар, професор на Лицеју и Великој школи, претечи Београдског универзитета. Са Симом Лозанићем и Марком Леком, био је најистакнутија личност

Лозанић¹³ [Бојовић 1996: 199–263]. Предмет истраживања је да се укаже на допринос првих српских хемичара у анализи „фаличног кованог новца иностраних валута, с посебним освртом на руску рубљу, турску мецидију, а касније и дводинар из 1875. године”. Хронолошки и графички смо обрадили учешће легура коришћених за фалсификовање новца у то доба. Осим анализе фалсификованог новца, Рашковић и Лозанић били су ангажовани као државни представници у бечкој ковници да одреде адекватне сировине за израду динара из 1868. у апоенима од 1, 5 и 10 пара, сребрњака из 1873. који је у оптицај ушао 1875. и имао апоене од 5, 2, 1 и 0,50 динара, и за израду српског националног новца, тј. златника из 1879. у апоенима од 20 и 10 динара [Хаџи-Пешић 1995: 13–87]. Оквир истраживања у овом раду представља архивска грађа Хемијског факултета Универзитета у Београду. У остваривању постављеног циља истраживања, претежно су коришћени методи анализе садржаја, метод случаја, упоредне историјске анализе и каузалне анализе.

ПРАВНИ ОКВИР

Кривично дело фалсификовања новца увршћено је још у законодавство средњовековне Србије. Душановим закоником биле су предвиђене драконске казне за појединце (најчешће златаре и кујунџије) као и колективне казне [Гнјатовић 2000: 107–127]. Према Кривичном законнику Кнежевине Србије (1860) [*Кривични Законик Кнежевине Србије*, 1925: 61–62] поред израде лажног новца, у „злочинства и преступљења због лажног новца” сврстани су: уношење измена на оригиналном новцу дајући му већу вредност од оригиналне, коришћење новца повученог из употребе, стављање у промет лажног новца упркос сазнању да је лажан, растурање (протурање лажног новца), умањење вредности обрезивањем а потом коришћење истог као пуновредног. За наведена кривична дела биле су предвиђене казне робије од 2 до 10 година, затвора до три месеца и новчане казне.

Репресивне мере су чиниле проналажење, идентификовање и процесуирање извршилаца кривичног дела фалсификовања новца. У том циљу, током спровођења истражног поступка, било је неопходно обезбедити непобитне материјалне доказе о извршеном кривичном делу. Истражни поступак је обухватао: прикупљање материјалних доказа (новца, алата, опреме, материјала), испитивање прикупљених доказа; утврђивање количине израђеног сумњивог новца и утврђивање количине сумњивог

хемијске науке у Србији пре оснивања Београдског универзитета 1905. Након његове смрти 1872, положај професора хемије наследио је Сима Лозанић.

¹³ Сима Лозанић (1847–1935) био је српски хемичар, председник Српске краљевске академије, први ректор Београдског универзитета, министар иностраних послова, министар индустрије и дипломата. На Великој школи, и касније када је она прерасла у Београдски универзитет, предавао је хемију и електросинтезу. Студије права завршио је у Београду, студирао је хемију на Циришком универзитету, код професора Јоханеса Вислиценуса (Johannes Wislicenus) и касније код професора Аугуста Вилхелма фон Хофмана (August Wilhelm von Hofmann) на Берлинском универзитету. Докторирао је 1870. на Циришком универзитету. Био је професор Велике школе од 1872. и Филозофског факултета Београдског универзитета до 1924.

новца у оптицају [Радовић 1870: 166]. У доказивању кривичног дела фалсификовања новца пресудну улогу имали су вештаци: „да на основу стручне спреме, вештине или искуства опазе извесне чињенице, околности или појаве, или да о учињеном опажању дају своје мишљење, јер је за све то опште иследничко и судијско образовање недовољно” [Марковић 1908: 172]. Прикупљене доказе испитивали су државни хемичари у својству вештака, најпре у лабораторији Лицеја (касније Велике школе). За вештачење новца, поред општих, важиле су и посебне одредбе – вештачење сумњивог новца једини је случај у којем иследник није бирао вештаке и није руководио вештачењем. Према Члану 70 Кривичног судског поступка, иследник је био у обавези да лажни новац пошаље министру финансија који наређује вештачење и одређује вештаке. О резултатима испитивања вештаци су давали мишљења, која су коришћена у кривичном судском поступку. Уз новац, иследник је био у обавези да пошаље и сав алат и оруђе, као и неопходан материјал за прављење новца, ако је пронађен. Након обављених хемијских анализа, вештаци су мишљење о исправности новца слали министру финансија, који га је прослеђивао иследнику са свим пронађеним предметима вештачења [Марковић 1908: 222–223]. Превентивне мере су обухватале одређене системе заштите новца од фалсификовања у поступку израде.

Ради ефикасније истраге, Министар финансија је прописао процедуру (Расписом од 4. јула 1889) [*Српске новине*, 1890: 599] према којој се поступало у случају појаве сумњивог новца у оптицају. Сва надлештва била су у обавези да лажни новац одузму и задрже уз реверс, узорак запечате и проследе полицијским властима ради спровођења истраге. Лажни новац је на вештачење, које су обављали државни хемичари, морао бити послат Санитетском одељењу Министарства унутрашњих дела. После обављених анализа и утврђивања исправности новца, Министарство финансија било је у обавези да новац врати заједно с мишљењем вештака надлештву од кога је послат, а потом полицијским властима на поступање према законским одредбама. Ако се кривци нису могли пронаћи нити кривица утврдити, полицијске власти су после три месеца узорке новца, материјала и справа за израду лажног новца слале Министарству финансија, заједно са извештајем ради формирања збирке лажног новца. У случају проналажења кривца и његове осуде, судови су били обавезни да материјалне доказе проследе Министарству финансија са истим циљем.

ВЕШТАЧЕЊЕ НОВЦА У ВРЕМЕ СЛУЖБЕ РАШКОВИЋА И ЛОЗАНИЋА

Михајло Рашковић је одмах по доласку на Лицеј, 1853, именован за првог „државног испитивача руда и лажног новца”¹⁴ [Бојовић 1983: 79–105] при Министарству финансија. Рашковић је у Кнежевини Србији био први хемичар у модерном смислу. Школовао се на престижним европским уни-

¹⁴ Подаци из кондуит листе за 1872. годину.

верзитетима.¹⁵ Као једини школовани хемичар у Србији, Рашковић је поред наставе, обављао многе послове од државног значаја, посебно за Министарство финансија и Министарство војно¹⁶ [Бојовић 1983: 79–105]. Поред испитивања лажног новца, обављао је повремено и анализе предмета коришћених при изради фалсификованог новца. У архивској грађи сачуван је 151 извештај о анализама лажног новца које је Рашковић урадио у периоду 1861–1872, а касније Лозанић у периоду 1872–1884.¹⁷ [Бојовић 2014: 111]. После одлуке о увођењу српског новца (1868), Рашковић је био „владино комесар у бечкој ковници при ковању српске бакарне монете” [Бојовић 1983: 79–105] и вршио је контролу сировина за израду првог српског новца од бакра.¹⁸

Рашковић је, поред контроле исправности новца, био задужен и за одређивање номиналне вредности страног новца, нарочито у случајевима када се у Србији појаве нове монете страног новца. Анализом састава новог аустријског сребрног новца 12–26. априла 1869. утврдио је да је послати новац ситне вредности и износи „20 новчића, односно 20 крајцера”, јер у легури испитаних узорака има 500/1.000 сребра (Ag) што значајно одступа од законом прописаног састава 900/1.000 сребра и 100/1.000 бакра (Cu). Анализа новог румунског новца од 20 франака (тзв. „кароли”) и „леја” од сребра урађена 27. априла 1870, показала је да у легури сребрне монете има 835/1.000 сребра и 165/1.000 бакра; апсолутна тежина новца била је 6,421 грама а специфична 17,35 (мерено ареометром Николсоновим/William Nickholson), што је чини сродном француској и белгијској монети истих карактеристика. Одређивање „цене новог златног новца на основу састава, који је тек почео код нас да циркулише, колико у њему има злата и финоћа” спроведено је 27. априла 1870. Утврђено је да апсолутна и специфична тежина угарских 10 франака (3,25 грама, односно 17,10 грама) одговара француској монети од 10 франака и да легура садржи прописану количину злата (Au).

¹⁵ Природно-математичке науке Рашковић је студирао на Филозофском факултету у Пешти, металургију на рударским академијама у Шемницу и Пшимбраму, а хемијску технологију на Политехничком институту у Прагу. Након оснивања Лицеја (1838), прве школе за више образовање у Србији и након отварања Природно-техничког одељења (1853), именован је за првог професора хемије и хемијске технологије. Развој хемије у 19. веку односи се на примењену хемију у циљу војно-одбрамбеног јачања земље.

¹⁶ *Збирка великана српских хемичара*; Београдски универзитет, Хемијски факултет, извештаји министру финансија из Збирке Михајла Рашковића и Збирке Симе Лозанића.

¹⁷ Кад је Лозанић ступио на дужност, већ су га чекали узорци руда и новца, тако да је од првог дана вршио рутинске анализе. За Министарство финансија радио је до средине 1880-их. У десетак година извршио је огроман број анализа. У Фонду Симе Лозанића на Хемијском факултету сачувана је документација о урађеним анализама, али се не зна да ли је комплетна. Мањи део документације постоји и у Архиву Србије, углавном захтеви за обављање анализе.

¹⁸ Први српски модерни новац, тзв. Пореске паре кнеза Михаила, искован је 1868. у Бечу а за његову контролу био је задужен Рашковић. Тада је кован само ситан новац, децималне функције српског динара од 5 и 10 пара, док је рачунска новчана јединица, динар, први пут искована 1875. Српски новац кован је према стандардима Латинске монетарне уније, што значи да је динар, према карактеристикама и вредности одговарао француском франку. Године 1875. искован је новац од 50 пара и 1 и 2 динара. У току 1879. кован је златник од 20 динара, 1882. ковани су 10 и 20 динара, а 1883. 5, 10 и 20 пара од никла.

После смрти Михајла Рашковића и доласка Симе Лозанића за професора хемије, Министарство финансија наставило је да шаље новац и руде на анализу у Хемијску лабораторију Велике школе. Поступак вештачења обухватао је: 1) опажање или посматрање важних чињеница или предмета и извештај о исходу тог опажања – навод (налаз); 2) образложење закључка, који они према правилима њихове науке или вештине добијају из утврђених чињеница или околности – мишљење вештака [Марковић 1908: 172]. За време службовања Рашковића и Лозанића као државних испитивача руда и фаличног новца, у оптицају се најчешће користио метални новац¹⁹.

МАТЕРИЈАЛИ И АЛАТИ ЗА ИЗРАДУ И УТВРЂИВАЊЕ ФАЛСИФИКОВАНОГ МЕТАЛНОГ НОВЦА

При изради лажног металног новца примењиване су три технике: ливење у калупима, галванопластика и ковање. Први начин је највише примењиван док су друга два прилично ретка. Ради противправног остваривања добити, фалсификатори су израђивали лажни новац с вишеструким одступањима у односу на оригинални: израда кованица одговарајућег хемијског састава али мање тежине од прописане; одговарајуће тежине али различитог хемијског састава; мање тежине и различитог хемијског састава. У складу с наведеним, кључни индикатори фалсификованог металног новца била су одступања у тежини, дебљини и пречнику кованице; квалитативна и квантитативна одступања у хемијском саставу легуре од које је израђен; одступања у визуелном идентитету уочљива голим оком: облик (због лоше израде и завршне обраде), боја (услед неодговарајућег хемијског састава), изглед специфичних обележја (ликова, ивица и сл.).

Вештачења новца обављала су се у лабораторији Лицеја (1853–1863), установљеној Законом из 1853. (Устројеније књажеско-србског Лицеја 19. 9. 1853), а касније у лабораторији Велике школе (1863–1905). У утврђивању фалсификата пресудне су биле хемијске анализе а не општи изглед новца. Исправност новца утврђивала се квалитативним и квантитативним хемијским анализама. Прво се утврђивала апсолутна и специфична тежина новца мерењем на камену и Николсоновим ареометром [ЗМР: 19. 2. 1869]. Квалитативна анализа сумњивог металног новца обављала се раствором кухињске соли „да 100 кубних сантиметара раствора таложи један грам чистог сребра” [ЗМР: 5. 3. 1869]. Било је случајева да се за поједине монете сумњало да су фалсификати јер су на први поглед имале лако уочљива одступања у односу на оригинал према боји, звуку, специфичним обележјима (положај лика и сл.). Пример је испитивање српског новца

¹⁹ У извештајима из Збирке Михајла Рашковића наилазимо и на експертизу аустријских банкнота. Фалсификовани папирни новац разликовао се према врсти хартије и штампе, боји, квалитету израде ликова и заштитних жигова. У писму министру финансија 1869, Рашковић каже да је испитао средства за прављење банкнота аустријских форинти, и да су оптужени направили фото-негатив, начинили рељефни печат од гипса ради израде воденог жига и да су користили фотографске лакове и црну боју [ЗМР: 7. 1. 1869].

– динара, монете од 20 чаршијских пара пронађене у Београду 12. априла 1870: „Сумња се по звуку, бледећа и противно окренута слика као да није прави српски новац”. Хемијском анализом Рашковић је утврдио: у 100 делова легуре треба да има калаја 4, цинка 1 и бакра 95/100; испитана бакарна монета: калаја 4,2, цинка 1,0 и бакра 94,8/100, а боја испитане легуре зависила је од винске киселине при чишћењу котурића, и могла је бити блеђа или загаситија; прве српске монете коване су према истој форми као и француске, швајцарске и италијанске монете с противно окренутом сликом; због затвореног мехура ваздуха који је ушао у легуру, узрок је да монета није имала звук. Та српска монета је била добра јер је квантитативним испитивањем установљена исправност испитане бакарне монете и вредност од 20 чаршијских пара [ЗМР: 13. 4. 1871].

Квалитет израде фалсификованог металног новца зависио је од финоће калуца (матрице), најчешће прављеног од гипса. Један калуп је могао послужити за израду 35–40 кованица. Калупи су израђивани и од камена. Рашковић и Лозанић бавили су се и вештачењем опреме (калуца, машина, алата, справа) и материјала за израду лажног новца. Вештачење пакета с доказима (5 ком.), послатог из Министарства финансија, обављено је 10. октобра 1870. Анализирани су и испитани: земља за израду калуца (*formaland*); преса која је била „несавршена, нема шрафове да се тврдо направи без справе за сечење котурића, без печата за ковање и као таква неупотребљива; шоља од месинга и 2 жице од месинга које су се могле користити за израду легуре лошег квалитета; од материјала за топљење било је једно парче ливеног цинка, бакарни лим (5 ком.), парче лима од цинка, парче цинком пресвученог лима од гвожђа; калуп за ливење (*form flasche*) у коме су пронађени трагови ливења, ликови у калупу лоше израде.” Рашковић закључује: „ливени предмети или новац морали би бити врло несавршено израђени и хрђаво израђени. Ликови у калупу нису оштро и чисто израђени, с тога нису могли снимци на топљеном предмету бити тако израђени, а да не би се могли као лажни на први поглед распознати”. Пакет је нађен у Београду, у кући Алексе Јаношевића, практиканта Министарства војног, правника против кога је покренут кривични судски поступак. Суд Чачанског округа проследио је Министарству финансија 18 комада разних монета „ради пресуђења кривице Ђорђа Илијића, Милована Вишњића и Лазара Марковића из Чачка, оптужених због прављења лажних новца”. Рашковић је утврдио да послати узорци, оловни котурићи и калупи, нису модели већ прве неуспешне пробе ливења лажног новца [ЗМР: 9–10. 10. 1870].

У Фонду Симе Лозанића налази се више од 200 писама – захтева за анализирање руда и фаличног новца и нешто више одговора ако се рачуна и његова бележница с анализама урађеним од 1872. до 1884. Након што је 1872. умро Рашковић, Лозанић је преузео задатак анализирања новца²⁰,

²⁰ Маја 1879. Лозанић је одређен за члана комисије са задатком да одабере предузимача за ковање сребрне монете, а септембра те године одређен је за владиног изасланика за пријем првог искованог новца у Паризу. Током 1880, како је новац стигао у Београд, Лозанић је проверавао да ли он одговара законским прописима.

руда, алата и машина коришћених за фалсификовање новца. У неким случајевима писма садрже податке о „окривљеном”, ономе ко је нашао лажни новац, подносиоцу тужбе, о справама за фалсификовање новца и др. Бројни случајеви вештачења потврђују да је фалсификовани новац био често у оптицају у периоду 1872–1884. Управа фондова града Београда је слала сумњиве дукате Министарству финансија. На основу масе, Лозанић је закључио да не постоји разлика у тежини, односно да је послати дукат лакши за 0,96 грама [ЗСЛ: 15. 12. 1872].

Фалсификати су се најчешће појављивали на пијацама, па тако једно вештачење из 1874. доказује потребу да се испита седам жућака²¹. Анализе које је обавио Лозанић потврдиле су да је новац фалсификован, њихова легура је садржавала само бакар (Cu) и цинк (Zn). Два комада су употребљена за испитивање, осталих пет је нетакнуто и враћени су Министарству финансија [ЗСЛ: 16. 10. 1874]. Исте године Министарство финансија је доставило једну сумњиву рубљу, а у овом случају је хемијском анализом утврђено само да је њена вредност неодговарајућа, пошто јој је учешће сребра давало 1/3 вредности рубље, јер је њена легура имала бакар и 333,08% сребра [ЗСЛ: 11. 9. 1874]. У Лозанићевим вештачењима могу се наћи примери веродостојности новца, као када је београдски ђумрук (царина) послао сумњив турски новац, тј. кованице Абдула Мецида. Лозанићеве анализе показале су да је новац од сребра, иако је био лакши од стандардног новца Абдула Мецида, јер је тежио 5,893 грама, у односу на 7,17 грама стандардне кованице. Од кованице послате на анализу Сима Лозанић је узео само 1,1522 грама, а преосталих 4,7408 грама је вратио Министарству финансија [ЗСЛ: 7. 3. 1874]. Слично се догодило и нешто касније, 1876, када је пронађен један сумњиви динар²². Анализе су показале да је новац био исправан, с односом сребра и бакра прописаним законом [ЗСЛ: 3. 1. 1876].

Често су добијани захтеви од окружних судова и управа послати Министарству финансија. Управа Ужица је послала једну рубљу²³, а Управа Књажевца је доставила једну лажну мецидију да их анализира Лозанић. Послати новац је био позлаћен и тањи од стандардног, а легура сумњиве кованице је садржавала мало калаја (Sn) и бакра (Cu) [ЗСЛ: 13. 5. 1878]. Збирка Симе Лозанића садржи примере да је нешто фалсификованог новца потицало изван Кнежевине Србије. У четврти Теразија је Димитрије Ђорђевић – Каралица поседовао новац који је стигао из Грчке. Код њега је пронађено 11 избељених сумњивих крајцера, и стаклена епрувета с течномшћу за избељивање кривотвореног новца, да би се постигао изглед сребрњака. Након анализе, Лозанић је утврдио да је фалсификатор кори-

²¹ Жућак тј. златник, такође зван жути или златни новац Абдула Мецида. Пречник му је био 16 милиметара. Повезан је с оптужбама против извесног Радована Илијића из Чибутковице, који га је употребио за куповину вола.

²² Министарство финансија га је нашло код извесног Миладина Ракића, који је по занимању био рабаџија.

²³ Ту рубљу покушали су да употребе Вучко Радојевић и Јелка Сарајевка из Ужица. Нешто касније, Министарство иностраних послова је пронашло извесног Илију Живковића.

стио концентрат живе²⁴ за превлачење новца, да је користио такозвану амалгамску технику за позлаћивање и посребривање накита, и такође је утврдио да је окривљени користио српски новчић од 10 пара из 1868. [ЗСЛ: 17. 11. 1878]. Смедеревски окружни суд је Министарству финансија предао шест комада избељених новчића нађених код Ристе Цветовића. Захтевали су хитне анализе да би донели пресуду. Лозанић је закључио да су то били крајцери калајисани²⁵ нишадором (амонијум хлорид – NH_4Cl) и хлороводоничном киселином (HCl) [ЗСЛ: 27. 3. 1879]. Локални службеник Михаило Величковић једном приликом послао је сумњиви „дводинар” Министарству финансија. Анализа је доказала да у његовој легури има само калаја и бакра, односно да је био фалсификат [ЗСЛ: 24. 8. 1879]. На неколико писама на полеђини нема резултата анализе, већ пише „одговорено”. Сачувана писма су упутства шта треба анализирати и када послати резултате. Лозанићеви одговори на полеђини писама често су врло кратки, на пример: „новац је лажан” или само тврдња да руде не садрже онај елемент за који се захтева квалитативна анализа. За одређивање легуре у достављеном новцу Лозанић је узимао минималну количину испитиваног новца, и једном је примио писмо од Министарства финансија у вези с тим: „Шта радите са преосталим златом и сребром у случајевима када се покаже да је новац прави?” Лозанић је одговорио: „Анализирани остатак злата и сребра припада овој лабораторији, где се и користи. То је једина и непозната надокнада лабораторији за материјал утрошен за те анализе, које се у овој лабораторији обављају по захтеву Министарства” [ЗСЛ: 25. 9. 1880].

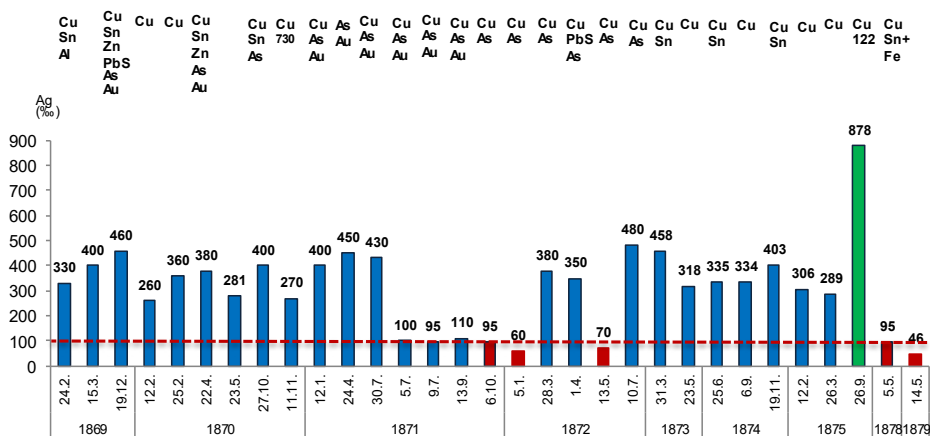
ПРЕГЛЕД ФАЛСИФИКОВАНИХ РУБАЉА У ПЕРИОДУ СЛУЖБОВАЊА РАШКОВИЋА И ЛОЗАНИЋА (1869–1879)

Од страног новца често је фалсификована руска рубља (Графикон 1). У саставу оригиналне рубље било је законом прописано 900/1.000‰ сребра и 100/1.000‰ бакра. Фалсификати су имали много мању заступљеност сребра од прописане. Из сачуваних Рашковићевих анализа руске рубље најмања забележена количина сребра је 95/1.000 [ЗМР: 26/28. 10. 1871], радило се о бакарном новчићу (730/1.000) премазаним живом (Hg). Фалсификат је био добре израде али није имао прописану вредност сребрног новца. Најчешће су фалсификати рађени од смањене количине сребра (400/1.000) у односу на прописану, а највећим делом од бакра, мање цинка,

²⁴ Једини метал течан на собној температури, коришћен је за тзв. амалгамско позлаћивање и посребривање. До 1840. једини раширени метод за позлаћивање и посребривање. Коришћена је за прављење термометара и барометара, а њена једињења су врло токсична.

²⁵ Калајисање се користи у казанцијским радионицама. Укључује топљење сировог бакра над ватром. Након топљења, тешким чекићима се бакар равна у плоче, а затим се прави жељени предмет, фалсификовани новац. Пошто је бакар подложен оксидацији која ствара токсичну металну патину, неопходно је предмет, односно лажни новац, калајисати након израде. Главне сировине у казанцијском занату су бакар, калај и нишадор. Калај се добро меша са гвожђем и користи се за превлачење олова, цинка, челика и других метала танким слојем који им повећава отпорност према рђању.

калаја, арсена. Било је случајева израде лажне рубље у којој није било сребра већ је оно потпуно замењено бавром, цинком и калајем [ЗМР: 9. 1. 1869]. Касније, у периоду службовања Лозанића у експертизама руске рубље из 1879. наилазимо на најмање учешће сребра од 46/1.000‰ [ЗСЛ: 14. 5. 1879].

* Минимално учешће сребра у легури фалсификоване рубље је од 46–95‰

** Изнад стубића су дати хемијски елементи који су такође заступљени у легури (учешће непознато). Злато је присутно у траговима

Извор: Архивска грађа Хемијског факултета и анализа аутора.

Графикон 1. Преглед фалсификованих рубаља у периоду 1869–1879. Легури фалсификата рубље, према заступљености сребра (Ag) у ‰

У посматраном периоду 1869–1871, у поступку експертизе новца – руске рубље примљене под сумњом да су фалсификоване, откривена су три различита типа. Хемијска структура три типа откривених фалсификованих рубаља дата је на основу учешћа сребра (Ag). У категорији I типа фалсификоване рубље наилазимо на учешће са 400 до 460‰ сребра, у II типу од 260 до 380‰ сребра и у III типу са минималним учешћем 95 до 110‰ сребра. У наредне три године, односно у периоду 1872–1874, у хемијској структури откривених фалсификованих рубаља, такође су формирана три типа, односно I тип са 403 до 480‰ сребра, II тип са 318 до 380‰ сребра и III тип с минималним учешћем од 60 до 70‰. У периоду 1875–1879²⁶, на основу експертизе рубље, у хемијској структури откривених фалсификата, утврђена су три типа. У категорији I типа с доминантним учешћем сребра од 878‰, II типа од 289 до 306‰ сребра и III типа с минималним учешћем од 46 до 95‰ сребра. Ако упоредимо откривене фалсификоване рубље за период 1869–1879. долазимо до закључка да је максимално учешће у хемијској структури I типа, има доминантан удео од 878‰ сребра у фалсификованој рубљи од 26. 9. 1875. године, док се у другим хемијским структурама фалсификоване рубље у оквиру I типа

²⁶ С обзиром да је 1876. и 1877. био Српско-турски рат, за 1876. нема података о експертизама новца.

најчешће појављује учешће од 400‰ сребра. Посматрано за исти период 1869–1879. за II тип на основу хемијске структуре фалсификоване рубље утврђено је учешће од 260 до 380‰ сребра. За исти период у случају III типа, на основу хемијске структуре с минималним учешћем сребра, изражено је у експертизи од 14. 5. 1879, односно утврђено је 46‰ сребра. На основу извештаја из Збирке Михајла Рашковића и Симе Лозанића у периоду 1869–1879, у поступку експертизе руске рубље примљене под сумњом да су фалсификати, откривена су 43 комада.

ПРЕГЛЕД ФАЛСИФИКОВАНОГ ТУРСКОГ НОВЦА И НОВЦА ЕВРОПСКИХ МОНАРХИЈА У ПЕРИОДУ СЛУЖБОВАЊА РАШКОВИЋА И ЛОЗАНИЋА (1869–1877)

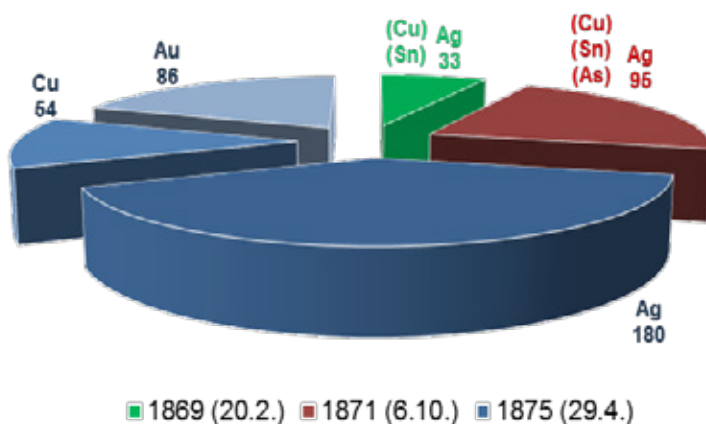
Од страног новца, поред рубље најчешће се фалсификовао дукат, аустријски цванцик и турски сребрни новац мецидија. Лозанић је на различите начине саопштавао резултате анализа: некад је био опширан и давао податке о легури, тежини, начину на који је новац прављен, а некад је одговор гласио само „лажан”, или да сребра има мање него што закон прописује, па је према томе рубља лажна а вреди „нешто мало више од једне трећине праве рубље”. Дешавало се да је легура добра али је новац лакши него што би требало. Тако је за једну лажну турску мецидију нашао да је одговарајућег састава, али је новац тежак само 5,893 грама, уместо 7,17 грама. У том случају је Лозанић навео да је за анализу узео 1,522 грама, а остатак од 4,7408 грама вратио Министарству финансија. У неким случајевима златна турска мецидија прављена је од калаја и злата, а понекад од калаја и сребра²⁷ [Спасовска 1979: 135–140] и према површини је била позлаћена, а дукат од легуре бакра и цинка с мало калаја. Мецидија је турски сребрни новац, уведен 1844. новчаном реформом султана Абдула Мецида I. Вредност му је била 20 пјастера²⁸ [Петровић 2000: 175], тежина 24,055 грама, финоћа 830/1.000 (830‰ грама сребра у 1.000 грама масе). Златна мецидија, коју су звали и јузлук, новац је од 100 пјастера, величине 22 милиметра, тежине 7,216 грама и финоће 917/1.000. У турској мецидији било је калаја и антимона уместо бакра и сребра, или само калаја и цинка. У бешлуку и јермилуку²⁹ [Петровић 2000: 89] (од 20 гроша) било је присутно само 95/1.000 сребра а остатак су чинили бакар, калај и арсен (Графикон 2). Анализом сумњивог турског златног новца утврђено је да нема законом прописаних 900/1.000 злата, већ је лажни новац израђен од бакра и цинка с траговима врло танке позлате. Хемијска структура откривених фалсификованих сребрних мецидија дата је на основу учешћа сребра (Графикон 2). У поступку експертизе мецидије сребрног турског новца примљеног 20. фебруара 1869. под сумњом да је фалсификован, у хемијској

²⁷ Мада је научно доказано да су у то време ковани руски фалсификати турског новца, па и у Македонији где је чак и сачуван калуп који су користили фалсификатори.

²⁸ Име потиче од *Piastera d'argento* – сребрна плоча. У турској империји, у стилу пјастера из 17. века, кован је сребрни новац истог имена, тежак 19,24 грама, вредан 40 пара.

²⁹ *Yirmilik* – турски новац вредан 20 пара.

структури легуре откривено је минимално учешће 33/1.000‰ сребра, док се две године касније у извештају од 6. октобра 1871, наводи 95/1.000‰ сребра, а у извештају од 29. априла 1879. утврђено је учешће од 180/1.000‰ сребра. На основу извештаја из Збирке Михајла Рашковића и Симе Лозанића у периоду 1869–1880³⁰, у поступку експертизе турског новца³¹ примљеног под сумњом да су фалсификати откривено је 97 комада.

*Приказане су године и датуми за које постоје нумерички подаци о хемијском саставу легуре.

** У заградама су дати хемијски елементи који су такође заступљени у легури

Извор: Архивска грађа Хемијског факултета и анализа аутора

Графикон 2. Хемијска структура фалсификованих сребрних мецидија – учешће сребра (Ag) у легури

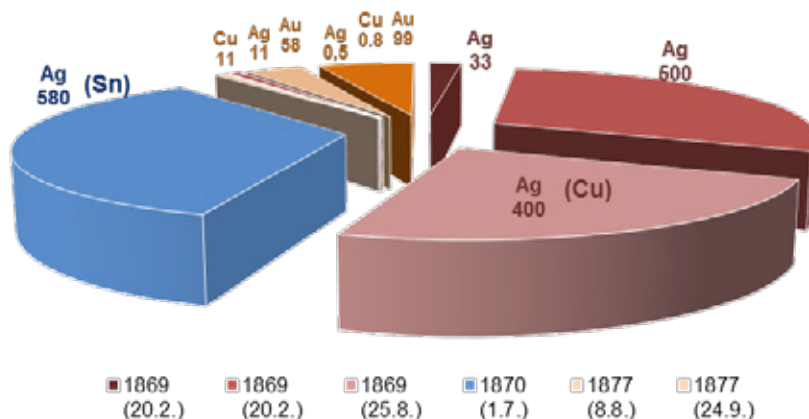
Међутим, у прегледу извештаја експертизе фалсификованог новца европских монархија уочава се доминантност учешћа сребра у односу на фалсификовани сребрни турски новац – мецидију. Само у поступку експертизе једног талира „орлаша“ примљеног 20. фебруара 1869. као сумњивог наилазимо на минимално учешће сребра од 33/1.000‰, као и на примеру експертизе из 1877, где је учешће сребра у траговима од 11/1.000‰. У хемијској структури откривено фалсификованог новца европских монархија, односно за аустријски цванцик дат је на основу учешћа сребра у Графикону 3. У поступку експертизе једног комада „новог“ аустријског цванцика од 20. фебруара 1869, примљеног кад и талир „орлаш“ под сумњом да је фалсификован, у хемијској структури легуре откривено је учешће од 500/1.000‰ сребра, док се неколико месеци касније у извештају од 25. августа 1869. за 50 аустријских цванцика наводи учешће од 400/1.000‰ сребра. Сличан пример учешћа сребра је и у поступку експертизе из 1. јула

³⁰ Узимајући у обзир да не постоје подаци за 1872, 1873, 1876. и 1877. годину.

³¹ Односи се на различите типове турског новца: турски новац у вредности од 11 гроша, Бешлук и Јермилук, дукати и Мецидија.

1870. за аустријски цванцик где је утврђено 580/1.000‰ сребра. На основу извештаја из Збирке Михајла Рашковића и Симе Лозанића у периоду 1869–1879³², у поступку експертизе новца европских монархија³³ примљеног под сумњом да су фалсификати, откривено је 69 комада.

*Приказане су године и датуми за које постоје нумерички подаци о хемијском саставу легуре.

** У заградама су дати хемијски елементи који су такође заступљени у легури.
Извор: Архивска грађа архива Хемијског факултета и анализа аутора

Графикон 3. Хемијска структура фалсификованог сребрног новца европских монархија

ФАЛСИФИКАТИ ДВОДИНАРА У ПЕРИОДУ ОД 1875. ДО 1884. – ПЕРИОД РАДА СИМЕ ЛОЗАНИЋА

Појава првог сребрног новца из 1875. имала је као пратећу појаву и његово фалсификовање, али се о томе јавно говорило тек када се појавио и фалсификат сребрног новца следеће емисије, из 1879. Крајем 1882. министар финансија расписом упозорава да је учестало протурање у већој количини „фалично фино израђених динара“ [*Српске новине*, 1882: 1651], а у расписима министра народне привреде из јануара 1884. даје се, ради бољег препознавања, опис фалсификованог новца. Указано је да су пронађени само фалсификовани дводинарци, и то један комад ковања 1879. (с назубљеним ободом), а остали комади ранијег ковања 1875. (с глатким ободом); да је већи део фалсификата кован и да су зато теже уочљиви, а мањи део да је ливен [*Српске новине*, 1889: 1]. Из једног расписа министра финансија из 1889. сазнаје се да су се „од пре кратког времена појавили лажни дводинарци у окрузима тимочке области који су тако подражавани да се једва разликују од правих дводинараца“, да им је тежина разна, од

³² Узимајући у обзир да не постоје подаци за 1871, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877. годину.

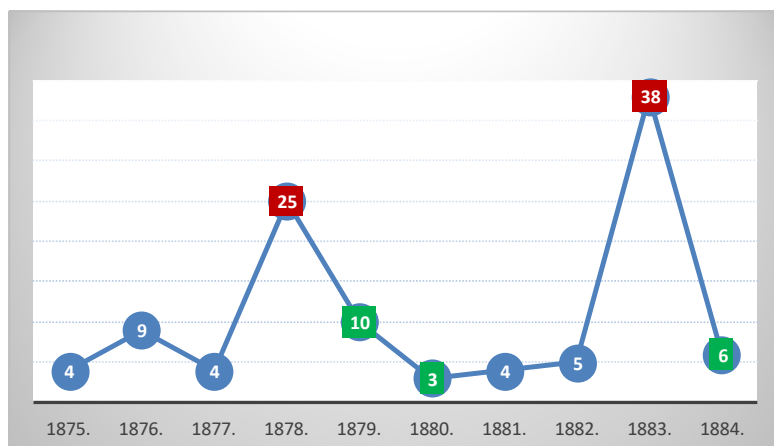
³³ Односи се на разне валуте европских монархија: аустријски дукат, француски дукат Наполеон и крајцере.

9 до преко 10 грама, да садрже „једва половину оне количине сребра коју прави дводинари подржавају оне прави из 1875. и из 1879. године” [*Српске новине*, 1889: 689]. Овај распис је после осам година наведен у једном другом распису министра финансија, у којем је такође реч о фалсификатима [*Српске новине*, 1887: 1430].

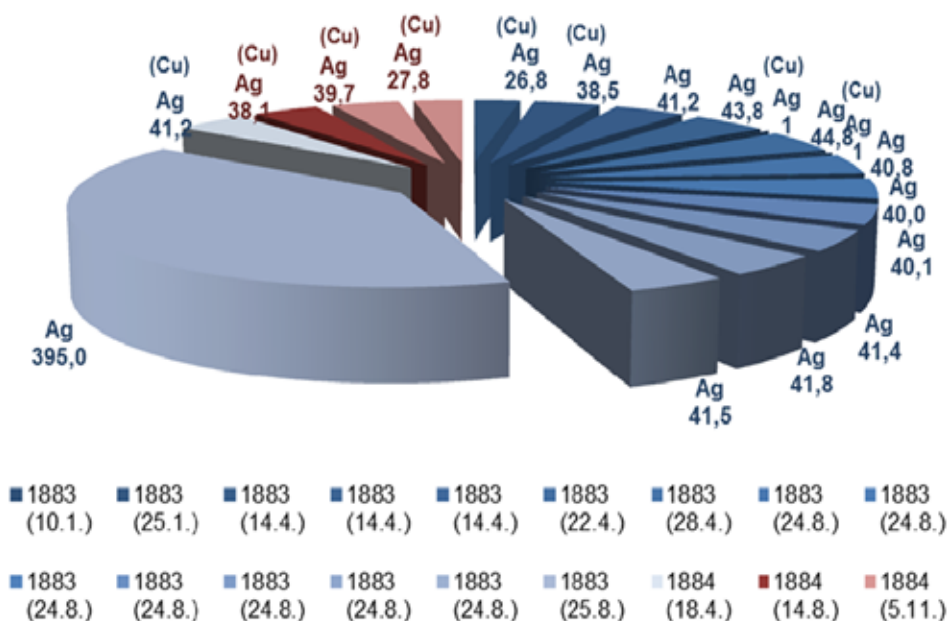
У периоду од 1872. до 1884, Лозанић је извршио више од 130 анализа лажног новца. У периоду кад је Лозанић вршио анализе новца, све наше монете су фалсификоване, али највише је било лажних дводинара. Лажни дводинар је обично прављен од калаја с мало бакра, а понекад и од олова. Осим дводинара, прављен је лажни динар, пола динара, пет динара и 20 пара од никла. Полудинар из 1877, био је од легуре бакра, сребра и калаја. Некад је новац прављен од бакра па је „премазан” живиним солима (нитратом) да добије сребрнасту боју. Неколико пута Лозанић је испитивао справе које су служиле за фалсификовање новца. Децембра 1876. послата су му два комада кованог гвожђа са специфичним испупчењима и удубљењима која су се међусобно уклапала. Лозанић је написао да су та два метална комада према величини одговарала монети од 1,5 динара и да су вероватно припремљена да се у њих утисне слика поменутог динара. С истим захтевом послато је више врста оруђа, међу којима и један комад жутог метала за који је Лозанић утврдио да се с једне стране распознаје број 50, а с друге слика кнеза и да је „окривљени” покушавао да направи калуп за ливење лажних монета од пола динара али излив није успео. У истој пошиљци налазила се кашичица за ливење метала од легуре калаја и олова, као и једна треска намазана зеленим воском за премазивање лажних полудинара како би се „прикрила њихова несавршена израда” [ЗСЛ: 5. 5. 1875]. Већ у децембру 1875, после првих искованих динара и дводинара, појавили су се покушаји фалсификовања. За послати „сумњиви” новац Лозанић је нашао да је легура неисправна, али да су чињене неке пробе, односно новац је амалгамисан и припремано је фалсификовање, о чему су сведочили комадићи легура од олова и калаја.

У структури откривених фалсификата кованог готовог новца, односно валуте динар доминантно учешће имају „дводинари” у односу на полудинар и динар. У периоду 1875–1884. (Графикон 4), у поступку експертизе „дводинара” примљених под сумњом да су фалсификати откривено је 108 комада. У истом периоду евидентирано је најмање учешће фалсификата „дводинара” у промету, односно мање од 20 комада фалсификата у 1875–1877, 1879–1882. и 1884. години. У поступку експертизе новца примљеног под сумњом да је фалсификован најдоминантније учешће, односно изнад 20 комада фалсификованог „дводинара” у промету, забележено је 25 комада фалсификата „дводинара” у 1878, а у 1883. било је највеће учешће од 38 комада фалсификата „дводинара”.

Број комада фалсификата „дводинара” у 1878. двоструко опада наредне године, кад је забележено 10 комада, а у 1880. утврђена су само три комада фалсификата у промету. Исти случај је био и након 1883. кад је утврђено 38 комада фалсификата у промету, а у 1884. забележено је шест комада фалсификата „дводинара” у промету.

Графикон 4. Преглед кретања броја комада фалсификованих сребрних „дводинара” у периоду 1875–1884.

*Технички подаци оригиналног дводинара: Ag 835‰ + Cu165‰

**Приказане су године и датуми за које постоје нумерички подаци о учешћу сребра у легури

*** У заградама су дати хемијски елементи који су такође заступљени у легури

Извор: Архивска грађа Хемијског факултета и анализа аутора

Графикон 5. Хемијска структура фалсификованих сребрних „дводинара” на основу извештаја из 1883. и 1884.

Лажни апоен од 2 динара најчешће је прављен од легуре калаја и бабра. Постојао је и од сребра, али је тежио мање него што је прописано, у просеку од 26,8‰ до 44,8‰ сребра (Графикон 5). Министарство народне привреде примило је од Управе Београда на испитивање пошиљку с 20 комада сумњивих „дводинара”. Лозанићеве анализе су доказале да су лажни. У Графикону 5 приказане су године и датуми за које постоје нумерички подаци о учешћу сребра у легури фалсификата „дводинара”. У експертизи из 1883. узето је шест комада фалсификата „дводинара” за контролу, а закључак гласи да сви садрже бакар и сребро у минималним количинама, тј. (1) 40,8‰; (2) 40,0‰; (3) 40,05‰; (4) 41,4‰; (5) 41,8‰; (6) 41,5‰ [ЗСЛ: 24. 8. 1883].

ЗАКЉУЧАК

Доношењем прописа у економској и кривично-правној области држава је, као једини творац оригиналног новца, настојала да уреди монетарни систем и спречи злоупотребе новца у периоду стицања монетарне независности. На примеру сарадње Министарства финансија с најеминентнијим именима српске примењене науке показује се стварање новог концепта у експертизама, односно у провери, изради и заштити новца с краја 19. века. Улога Михајла Рашковића као државног хемичара била је двојака – у контроли исправности у поступку израде првог српског новца у бечкој ковници 1868. и у испитивању сумњивог новца у оптицају. Имајући у виду тешкоће у операцијама плаћања и стицање независности за ковање домаће валуте, Рашковић је, поред контроле исправности новца, био задужен и за одређивање номиналне вредности страног новца, нарочито када би се у Србији појавиле нове монете страног новца. О томе сведоче експертизе новца европских монархија, односно аустријски сребрни новац, румунски леји, златни франак, крајцери и други. За време службовања државних хемичара Михајла Рашковића и Симе Лозанића у 19. веку поступак вештачења обухватао је: 1) опажање или посматрање важних чињеница или предмета и извештај о исходу тог опажања – навод (налаз); 2) образложење закључка, који оно према правилима њихове науке или вештине добијају из тврђених чињеница или околности – мишљење вештака.

На смени два века, при изради лажног металног новца примењиване су три технике: ливење у калупима, галванопластика и ковање. Достигнута је прецизност калупа (матрице), јер је обично прављен од гипса. Фалсификатори су користили технике и вештине старих заната, односно користили су тзв. амалгамску технику за позлаћивање и посребривање накита, и калајисање, преузете из казанцијског заната. Калај је најчешће коришћен за фалсификате због сребрнасте боје и металног сјаја, и зато што је толико мек да се може загребати и ноктом. Осим тога, фалсификатори су израђивали новац с вишеструким одступањима у односу на оригинални: израда кованица одговарајућег хемијског састава али мање тежине од прописане; одговарајуће тежине али различитог хемијског састава; мање тежине и различитог хемијског састава. У утврђивању фалсификата, пресудне су биле хемијске анализе а не општи изглед новца. Исправност

новца утврђивала се квалитативним и квантитативним хемијским анализама. Прво се утврђивала апсолутна и специфична тежина новца мерењем на камену и Николсоновим ареометром. Квалитативна анализа сумњивог металног новца обављала се раствором кухињске соли „да 100 кубних сантиметара раствора таложи један грам чистог сребра”.

До 1868. у оптицају је био страни новац, а највише су фалсификовани рубља, дукат и сребрни турски новац мецидија, а касније су најчешћи били дводинари с драстичним одступањем у учешћу сребра. У поступку експертисе новца – руске рубље у периоду 1875–1879. примљене под сумњом да су фалсификоване, откривена су три различита типа на основу хемијске структуре, односно учешћа сребра. У категорији I типа с доминантним учешћем сребра од 400 до 460‰, с једним изузетком од 878‰, у категорији II типа од 289 до 306‰ сребра и у категорији III типа с минималним учешћем од 46 до 95‰ сребра. Сумњиви турски златници прављени су од бакра и цинка с траговима позлате, израђивани амалгамском техником. Међутим, у прегледу извештаја експертисе фалсификованог новца европских монархија уочава се доминантније учешће сребра у односу на фалсификовани сребрни турски новац – мецидију. Код аустријских цванцика наилазимо на учешће од 500/1.000‰, 400/1.000‰, и од 580/1.000‰ сребра. Често су злоупотребљавани новчићи од 10 пара с ликом кнеза Михаила из 1868, али превучени живом да би се добио изглед сребрног новца. У складу с тим, кључни показатељи фалсификата су били одступања у тежини, дебљини и пречнику; квалитативна и квантитативна одступања у саставу легуре од којих су начињени; одступање од визуелног идентитета уочљиво голим оком: облик (услед лоше израде и завршне обраде), боја (услед неодговарајућег хемијског састава), изглед специфичних обележја (ликова, рубова итд.).

У периоду службовања Симе Лозанића у експертисама „дводинара” на основу хемијске структуре закључио је да, иако „фине” израде, сви фалсификати „дводинара” садрже бакар и сребро у минималним количинама, тј. (1) 40,8‰; (2) 40,0‰; (3) 40,05‰; (4) 41,4‰; (5) 41,8‰; (6) 41,5‰. По броју комада фалсификата „дводинара” према годинама у периоду 1875–1884, уочава се да је учешће фалсификата у промету најизраженије у 1878. и 1883, с тим да у наредним годинама двоструко опада. На основу идентификације фалсификата новца у промету у Кнежевини/Краљевини Србији, вршене су хитне објаве и расписи у *Српским новинама* од стране министра финансија и Народне привреде с упозорењима о препознавању изгледа новца. Истраживање показује да су за време службовања Рашковић, а касније Лозанић, недвосмислено доприносили раду Министарства финансија као и остваривању несметаног функционисања платног промета. На основу Рашковићевих и Лозанићевих експертиса могу се донети закључци о квалитативним и квантитативним методима, које су се примењивале у анализи лажног новца, утврђивању номиналне вредности новца као и давању адекватних пропорција легура племенитих метала који су били неопходни за производњу динара у Краљевини Србији. Битно је запазити да су извештаји о исправности новца били основа за кривично гоњење

ухваћених фалсификатора, тако да су Рашковић и Лозанић такође допринели примени научних метода за решавање злочина и увођењу научних вештачења у Кнежевину/Краљевину Србији.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бојовић, Снежана (1996). Михајло Рашковић (1827–1872), *Живот и дело српских научника, биографије и библиографије*, књ. 1, Београд: САНУ, 65–94.
- Бојовић, Снежана (1983). Утемељивачи хемије у Србији, Машковић, С. Лозанић и М. Леко. *Гласник Хемијског друштва*, XLVIII (3): 79–105.
- Бојовић, Снежана Д. (2014). Прве хемијске лабораторије у Србији, *Флоџисџон*, 22: 189–129. Збирка великана српске хемије. Београдски универзитет, Хемијски факултет.
- Извештаји Министарства финансија (МФ) из Збирке Михајла Рашковића (ЗМР), 7. 1. 1869.
- Извештаји МФ из ЗМР, 7. 1. 1869.
- Извештаји МФ из ЗМР, 19. 2. 1869.
- Извештаји МФ из ЗМР, 5. 3. 1869.
- Извештаји МФ из ЗМР, Испитивање фалсификоване рубље, 15. 3. 1869.
- Извештаји МФ из ЗМР, 9/10. 10. 1870.
- Извештаји МФ из ЗМР, 26/28. 10. 1871.
- Извештаји Министарства финансија (МФ) из Збирке Симе Лозанића (ЗСЛ), 15. 12. 1872.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 15. 12. 1872.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 16. 10. 1874.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 11. 9. 1874.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 7. 3. 1874.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 5. 5. 1875.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 3. 1. 1876.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 13. 5. 1878.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 17. 11. 1878.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 27. 3. 1879.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 24. 8. 1879.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 25. 9. 1880.
- Извештаји МФ из ЗСЛ, 24. 8. 1883.
- Кривични Законик Кнежевине Србије из 1860. године* (1925). Београд: Издавачка књижевна жарица „Напредак”.
- Марковић, Божидар В. (1908). *О доказима у кривичном постојуку*. Београд: Г. Кон.
- Петровић, Славољуб (2000). *Нумизматички речник*. Шабац: Народни музеј, 136.
- Радовић, Димитрије Г. (1870). *Теорија казненог постојука: с погледом на законик о постојуку судском у крив. делима, за Књажевство Србију, од 10. априла 1865*. Београд: Државна штампарија.
- Спасовска, Деса (1979). Фалсификовани турски сребрени мецидии од тајната Македонско охридска револуционарна организација, *Музејски гласник* (Ск.), 4.
- Српске новине* (1882). Бр. 274, 11. децембар 1882.
- Српске новине* (1887). Бр. 257, 20. новембар 1887.
- Српске новине* (1889). Бр. 150, 8. јули 1889.
- Српске новине* (1889). Бр. 7230, 4. јула 1889.
- Српске новине* (1890). Бр. 150, 8. јул 1890.
- Хаџи-Пешић, Јован (1995). *Новац Србије 1868–1918*. Београд: Народна банка Југославије.
- Gnjatović, Dragana (2000). The Death penalty for clandestine money minting in Tsar Dušan's Code, *Наука, безбедност, полиција*, V (5): 2.

METHODS FOR IDENTIFYING COUNTERFEIT MONEY
IN THE TERRITORY OF THE PRINCIPALITY/KINGDOM
OF SERBIA IN THE 19TH CENTURY

by

GORDANA M. JAUKOVIĆ
National Bank of Serbia
Governor's office
Exhibitions and Education Section
Kralja Petra 12, Belgrade, Serbia
gordana.jaukovic@nbs.rs

NEVENKA KNEŽEVIĆ-LUKIĆ
University of Criminal Investigation and Police Studies
Cara Dušana 196, Zemun, Belgrade, Serbia
nevenka.kl@kpa.edu.rs

SUMMARY: Counterfeiting is one of the oldest and most persistent criminal offences. Scientific and technological development has enabled the emergence of a more modern money manufacturing technology and improvement of money protection systems, though at the same time it broadened the possibilities for criminal offences, notably the production of counterfeits. In the mid-1860s, the money in circulation in the Principality/Kingdom of Serbia was of foreign origin, comprising 43 types of different metal coins and one type of paper money. Gold and silver money of European origin was deemed by the people to be better and “purer” than Turkish money. In an effort to establish control over the technological process of manufacturing the national currency and at the same time prevent the counterfeiting of money of different types and origin, the Principality of Serbia appointed chemists Mihajlo Rašković and later Sima Lozanić, as “examiners of ores and false money”. Almost all counterfeit currencies appeared immediately in circulation in the territory of the Principality/Kingdom of Serbia. This paper presents the methods used in the process of identifying false/suspect money, methods used to determine the nominal value of money, the importance of introduction of those scientific methods in the criminal and legal sphere of the Principality/Kingdom of Serbia, which can be considered the beginning of the forensic chemistry in Serbia.

KEYWORDS: counterfeits, money, forensics, Mihajlo Rašković, Sima Lozanić, 19th century

UDC 330.322(510:497.11)
UDC 339.7(510)
UDC 330.34(497.11)
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN1971361S>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

УКУПНЕ И КИНЕСКЕ СТРАНЕ ДИРЕКТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ПРИВРЕДУ И ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ

НАТАША СТАНОЈЕВИЋ

Институт за међународну политику и привреду
Македонска 25, Београд, Србија
natasal171@gmail.com

ЗОРАН ЈОВАНОВИЋ

Висока школа академских студија „Доситеј”
Војводе Путника 7, Београд, Србија
zojo30@yahoo.com

САЖЕТАК: Циљ овог истраживања је да се утврди утицај укупних и кинеских инвестиција у оквиру Иницијативе „Појас и пут”, на кључне показатеље српске привреде, да оцени њихов утицај на привреду у целини и упореди ефекте ових инвестиција различитог порекла. Почетна хипотеза је да су ефекти кинеских инвестиција у инфраструктуру значајно повољнији од инвестиција пореклом из других земаља, најпре због сектора у које се пласирају, а потом због другачијег приступа кинеских инвеститора, који подразумева обострану корист партнера и дугорочне интересе на простору одређене државе или региона. У методолошком смислу, истражује се утицај једне независне на више зависних варијабли, односно оцењује се снага линеарне везе између варијабли. Тестови статистичког значаја оцењене корелације су П-вредност и Фишеров тест, неопходан због малог узорка као последице кратког периода кинеског инвестирања у Србију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Иницијатива „Појас и пут”, кинеске инвестиције, инфраструктура, Србија

JEL: F21, F43.

Импресиван економски успон Кине крајем 20. и почетком 21. века, углавном базиран на робном извозу, довео је до потребе за новим, ефикаснијим транспортним правцима ка западу. Ревитализован је концепт традиционалног *Пуџа свиле* као мреже инфраструктурних конекција, а нови пројекат назван је Иницијатива „Појас и пут” (енг. *The Belt and Road Initiative*). Копнени и поморски делови пројекта су добили засебне називе – Економски појас пута свила (енг. *Silk Road Economic Belt*) и Поморски пут свиле 21. века (енг. *21st-century Maritime Silk Road*).

Иницијатива „Појас и пут” далеко превазилази иницијалну потребу за транспортном везом Кине са земљама Западне Европе. Гигантски наднационални инфраструктурни пројекти укључују железничке, копнене и поморске путеве, брзе пруге, луке и аеродроме, инфраструктурне објекте везане за енергетику – хидроелектране, бране, нафтоводе, гасоводе и електричне водове. У новијој фази, инфраструктурни пројекти укључују и развој економских коридора и индустријских паркова. Иницијатива „Појас и пут”, такође превазилази географски оквир традиционалног *Пуџа свиле* и све више добија глобалну димензију.

Интернационални инфраструктурни пројекти постају нови покретач кинеског економског раста и експанзије, као што је то раније био извоз. Нови инфраструктурни пројекти растеређују кинеску предимензионисану производњу ангажовањем грађевинске индустрије, извозом грађевинског материјала и машина и упошљавањем стручне радне снаге у овом сектору. Кина остварује велике приходе од камата, јер су инвестиције углавном пласиране у облику кредита, али и од интернационализације јуана (renminbi – RMB) који је главна валута инвестирања у оквиру Иницијативе „Појас и пут”.

Истовремено, Балкан, Јужна и Источна Европа, према оцени Светског економског форума [WEF, 2018: 28], пример су негативних ефеката слабе инфраструктуре. Међу бројним индикаторима којима Светски економски форум оцењује конкурентност привреда, инфраструктура је индикатор који најснажније утиче на снижавање укупног индекса конкурентности (*Global Competitiveness Index – GCI*) ових земаља. Стање инфраструктуре се у овим земљама не може поправити унутрашњим ресурсима. Привреде ових држава имају успорен раст, бројне структурне слабости, буџетски дефицит и хронични недостатак капитала, што указује на потребу за страним инвестицијама у инфраструктуру. Циљеви и правци кинеске инвестиционе експанзије, очигледно се у великој мери подударају с потребама и циљевима земаља Југоисточне Европе.

Циљ овог истраживања је да се, квалитативним и квантитативним методама, утврди повезаност између кинеских директних инвестиција и кључних показатеља српске привреде. Како су први кинески инвестициони пројекти у Србији започети 2010. године, односно три године пре формалног оснивања Иницијативе „Појас и пут”, временска дистанца је довољна за процену ефеката на бројне економске параметре.

Истраживачка питања су:

1) Каква је веза између кинеских инвестиција и економских индикатора српске привреде (позитивна или негативна, снажна или без посебног значаја)?

2) Да ли су ефекти кинеских инвестиција у неким аспектима повољније од СДИ пореклом из других земаља?

Основна хипотеза је да кинеске инвестиције у инфраструктуру имају снажну позитивну корелацију с многим аспектима привреде, да је, стога, утицај на привреду у целини позитиван и да су ефекти кинеских инвестиција значајно повољнији од СДИ пореклом из других земаља.

Индикатори за овакву претпоставку су следећи:

1) Заступајући и примењујући тзв. *Win-win* приступ, који подразумева обострану корист партнера и стратегију која укључује реализацију дугорочних интереса на простору одређене државе или региона, Кина нуди инвестиције у инфраструктурне објекте који су земљи домаћину заиста неопходни, а за које нема унутрашњих финансијских и других ресурса;

2) Анализа порекла инвестиција и сектора у који се пласирају у Србији и транзиционим привредама [Stanojević & Kotlica 2015a], указује на доминацију транснационалних компанија (ТНК) из Западне Европе и пласман инвестиција у секторе чији су производи и услуге намењени домаћем тржишту, неразмјениви у међународној трговини и не доприносе побољшању извозних резултата привреде земље домаћина. То су: трговински ланци, телекомуникације, банке и друге финансијске агенције и тржиште некретнина. Инвестиције у ове секторе омогућују беневите првенствено инвеститорима путем освајања дела тржишта земље домаћина. Оно што је посебно важно је да земље домаћини располажу унутрашњим ресурсима за успешно обављање ових делатности.

Кинеска Иницијатива „Појас и пут” од 2013. године укључује бројне земље постсовјетског простора, Централне и Јужне Азије и неколико земаља Блиског истока, укључујући и Египат. Једна од кључних тачака кинеског продора у Централну, потом и Западну Европу је железничка пруга од луке Пиреј у Грчкој, преко Македоније и Србије до Будимпеште. Као у осталим регионима Иницијатива „Појас и пут” није ограничена на један пројекат, већ укључује и изградњу мостова, ауто-путева, хидроелектрана, и то не само у земљама дуж пруге Пиреј–Будимпешта, већ и осталим земљама Југоисточне Европе (Црна Гора, БиХ, Албанија).

За Кину је положај Србије на граници Европске уније од великог значаја. О томе сведочи податак да је Србија прималац највећих кинеских инвестиција на простору Југоисточне Европе у износу од 10,26 милијарди америчких долара [The American Enterprise Institute and the Heritage Foundation, 2019]. То је чак више и од Грчке, која је улазна тачка ове трасе новог *Пуџа свиле*. Компаније с највећим инвестицијама су *Sinomach*, с укупним инвестицијама од око 2,8 милијарди америчких долара, с пројектима изградње енергетских постројења, *China Communications Construction* (мостоградња) с инвестицијама од близу 2 милијарде долара, *China Railway Engineering* која је инвестирала 350 милиона долара у изградњу железнице, *Shanghai Electric*, изградња електричних и телекомуникаци-

оних водова итд. Кинеске инвестиције у Србији нису усмерене искључиво у инфраструктуру, али су инфраструктурне инвестиције кључно обележје кинеског присуства.

Први део истраживања односи се на теоријска сазнања о утицајима СДИ (позитивним и негативним) на економски раст и развој земаља домаћина. Следи детаљан опис методологије истраживања, одабраних варијабли, извора података и опис квантитативних метода. Кључни део рада је квантитативна анализа и компарација ефеката кинеских и укупних страних инвестиција у Србији.

Резултати истраживања могу да пруже значајне информације кључним субјектима у Србији, али и другим земљама у окружењу, које имају прилику да постану део овог глобалног пројекта, као смернице за евентуалне измене економских политика и будуће инвестиционе преговоре.

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА

Привлачност идеје о позитивном утицају СДИ на развој земаља домаћина, потиче из неколико најзначајнијих теоријских претпоставки:

- Страним капиталом се покрећу нова предузећа, чија делатност повећава укупан обим домаће производње, односно позитивно утиче на раст бруто домаћег производа (БДП);
- СДИ у проширење капацитета или активности постојећих предузећа позитивно утичу на привредни раст;
- Нова предузећа или проширени капацитети, односно активности, повећавају број радних места и смањују незапосленост.

Ефекти се могу испољити и повећањем не само квантитета, већ и квалитета производње:

- ТНК преносе нове технологије и знања у своје филијале [Romer 1990; Grossman & Helpman 1991], примењују бољу организациону или управљачку праксу, побољшавају способности предузећа да апсорбују више технологије [Grossman & Helpman 1991], користе квалитетније инпуте, омогућују филијали приступ страним извозним тржиштима, захваљујући тржишној моћи читаве пословне групе [Stanojević & Kotlica 2015a: 544–545];
- Сваки од ових ефеката потенцијално доприноси повећању вредности извоза, било да се ради о повећању обима или квалитета постојећих производа или о новим производима;
- У савременим, отвореним привредама, повећање производње значи и повећање увоза сировина, полупроизвода, енергената;
- Привредни раст, раст запослености и извоза, води до побољшања макроекономског окружења, ефикасности радне снаге и тиме повећања конкурентности привреде.

Због потенцијалних позитивних ефеката, бројни су радови који анализирају повезаност између СДИ и економије у коју су инвестиране, углавном само на привредни раст. Међутим, многа квантитативна истраживања нису установила значајну корелацију између СДИ и привредног раста,

иако су коришћени статистички методи различити: проста корелација или вишеструка регресија, у комбинацији са временским серијама или панел подацима и други.

Већина емпиријских истраживања има као резултате минималну позитивну или негативну повезаност (одсуство ефеката) између прилива СДИ и економског раста. У панел-моделу и узорку од неколико десетина мање развијених земаља, овакве резултате су добили Кентор и др. [Kentor & Boswell 2003], Фајербог [Firebaugh 1992], Навид и др. [Naveed & Shabbir 2006], Естрин и др. [Estrin & Uvalić 2013], на примеру свих транзиционих земаља, и бројни аутори на примерима појединачних земаља.

Значајне позитивне ефекте СДИ на привредни раст бележе Хофман [Hofmann 2013], Хлавачек и др. [Hlavacek & Bal-Domanska 2016] у анализи ефеката СДИ у земљама Централне Европе, Рахман А. [Rahman A 2015] у Бангладешу и други.

Негативна веза између СДИ и привредног раста установљена је у следећим истраживањима: Рахман [Rahman Zia Ur 2014] у анализи пакистанске привреде, и у неколико емпиријских студија постсоцијалистичких држава Бандељ и др. [Bandelj & Mahutga 2010], Курвин и др. [Curwin & Mahutga 2013], Станојевић и др. [Stanojević & Kotlica 2015a; 2015b]. Наведена истраживања Кентора [2003] и Фајербога [1992], поред анализе тока СДИ, укључила су и ефекте дугорочне концентрације СДИ (залиха). У том случају резултат указује на наглашено негативне ефекте.

Неки од ових аутора су истражили и понудили објашњења добијених негативних ефеката СДИ:

- ТНК, као носиоци инвестиција, најчешће исељавају читав профит, не остављајући никаква додатна средства за реинвестирање у локалну економију;
- Приватизација као доминантан облик инвестирања у земљама у транзицији довела је до смањивања броја радних места (масовног отпуштања запослених) и смањивања плата, ради повећања ефикасности пословања [Estrin & Uvalić 2013; Hofmann 2013; Stanojević & Kotlica 2015a].
- Поједини аутори [Curwin & Mahutga 2014; Stanojević & Kotlica 2015a; итд.] као основу објашњења наводе сектор пласмана СДИ. У транзиционим привредама најзаступљеније и најобимније су стране инвестиције у непроизводне секторе, с нагласком на улагања у пословне активности које за резултат имају производе и услуге који су извозно неразмљиви и намењени су домаћем тржишту: банке, осигуравајуће, ревизорске и друге финансијске агенције, некретнине, трговина и телекомуникације.

Противречни резултати наведених истраживања показују да СДИ нису саме по себи ни подстицајан фактор, нити негативна појава, већ их треба истраживати у контексту одређене земље или групе земаља сродних привредних карактеристика и сектора у који се пласирају.

Полазна хипотеза, о позитивнијим ефектима кинеских инвестиција, заснована је на чињеници да су кинеске СДИ у највећој мери пласиране

у инфраструктуру земаља домаћина, с обзиром да су инфраструктурни пројекти окосница Иницијативе „Појас и пут”.

Инфраструктура је кључни услов економског и укупног развоја сваког друштва. Од обима, стања и ефикасности инфраструктуре зависе производња и дистрибуција добара и услуга, као и услови живота становништва, односно радне снаге. Важан механизам утицаја инфраструктуре на развој је повећање производње, ширењем тржишта. Још је Адам Смит уочио да транспортна инфраструктура утиче на повећање тржишта робе, тако што снижава транспортне трошкове и убрзава доставу квалитивних производа [Prud'homme 2004: 16]. Транспорт је предуслов трговине, тиме и специјализације, која води ка економији обима, повећању продуктивности и развоју.

Светски економски форум у извештају о конкурентности за 2018. годину истиче да је инвестирање у инфраструктуру, кључна и најефикаснија политика која може да одговори на „огроман изазов растуће незапослености у свету. Показало се да инфраструктурне инвестиције одржавају раст прихода мање квалификоване радне снаге и подстичу запошљавање у деиндустријализованим областима” [WEF, 2018: 20].

Оцена конкурентности привреда показује да земље с најразвијенијом инфраструктуром имају далеко већи индекс глобалне конкурентности (GCI) од оних са слабо развијеном инфраструктуром [WEF, 2018: 28].

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Методолошки оквир

У већини претходних истраживања, с ниским коефицијентом корелације између СДИ и привредног раста, у узорак је укључен велики број земаља, углавном у облику панел-података. Анализа великог броја различитих искустава не показује општи утицај СДИ, већ просек утицаја СДИ, што није од значаја за даља научна истраживања, нити за креаторе економских политика. Обележја земље домаћина, величина, природни, привредни и људски ресурси, стање и структура привреде, географски положај, број становника и бројне друге специфичности су фактори који ће одредити порекло и обим инвестиција, сектор и услове инвестирања.

Зато је у овом истраживању усвојен приступ студије случаја.

Период који је укључен у анализу је максималан у погледу прилива кинеских директних инвестиција – период 2010–2018. године.

Ефекти укупних и кинеских инвестиција су раздвојени на неколико варијабли. Независне варијабле су укупне стране директне инвестиције у Србији (према подацима WEF) и СДИ пореклом из Кине, на основу података *The American Enterprise Institute and the Heritage Foundation* (2019).

Зависне варијабле одабране су у складу с претходним теоријским претпоставкама о утицају СДИ. Уместо уобичајеног БДП, као мере величине и раста привреде, у квантитативну анализу укључени су сви релевантни привредни показатељи на које би СДИ потенцијално могле да имају утицај. То су:

- БДП и БДП по становнику (УСД), према подацима Завода за статистику Србије;
- Стопа незапослености (%) и стопа запослености (% запослених старијих од 15 година од укупног броја становника), према подацима Светске банке [World Bank, 2019];
- Спољни дуг (УСД), према подацима Светске банке. СДИ могу имати позитиван утицај на смањење задужености, индиректно, путем општег позитивног утицаја на привреду. Негативан утицај се може јавити уколико су инвестиције у облику кредита или када стране компаније, посебно из области финансија, извлаче новац из домаће привреде;
- Увоз роба и услуга према подацима Уједињених нација [UN Comtrade, 2019];
- Извоз роба и услуга (УСД) [UN Comtrade, 2019];
- Степен отворености привреде – збир извоза и увоза роба и услуга, изражен као проценат БДП, према подацима Светске банке [World Bank, 2019].

Статистички методи

Истраживање је постављено као одвојен утицај две независне варијабле на више зависних (макроекономски индикатори). Утврђује се коефицијент корелације, који се ослања на метод обичних најмањих квадрата (*Ordinary Least Squares – OLS*), односно снага линеарне везе између варијабли, скалом од -1 до +1. Као тестови статистичког значаја оцењене корелације, укључени су П-вредност (P-value) и Фишеров тест (Ф-тест).

Када се ради о малом броју опсервација, што је у овом случају последица кратког периода прилива кинеских СДИ у Србију, П-вредност има тенденцију релативно високих вредности, односно показује мањи статистички значај од реалног. Због тога је модел додатно тестиран Фишовим тестом (Ф-тест) статистичке поузданости, који се уобичајено користи код малих узорака. Ф-тест оцењује разлику између варијанси два узорка и усмерен је на генералну тенденцију скупа, пре него на подударност између парова у временској серији. Нулта хипотеза се одбацује, односно сматра се да резултат корелације не може бити резултат случајности, када је Ф-вредност већа од Ф критичне вредности.

Анализа вишеструких варијабли утврђује утицај СДИ на сваки наведени индикатор раста и развоја засебно, тако да број, избор или комбинација варијабли не утичу на добијене вредности коефицијента корелације као што је случај са вишеструком регресионом анализом.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Резултати примене наведених метода у утврђивању утицаја страних инвестиција на кључне показатеље српске привреде, дати су у табелама 1 и 2.

Табела 1. Утицај укупних СДИ на привредне показатеље у Србији

	Коефицијент корелације	Аритметичка средина	Варијанса	П вредност	Ф вредност	Ф критична вредност
БДП	0,3192	44.257,51	13.100.805	0,3118	39,37667	3,7870
БДП per capita	0,3647	6.188,875	239.542,41	0,2437	0,71998	0,2641
Стопа незапослености	-0,4822	19,35562	12,697638	0,2263	3,82E-05	0,2641
Стопа запослености	0,6511	42,52222	7,9369444	0,0575 ^a	1,31E-05	0,2909
Спољни дуг	-0,2422	32,94463	4,5386391	0,5633	1,36E-05	0,2641
Извоз робе	0,6757	13.439,63	5.573.892,6	0,0588 ^a	16,7533	3,7870
Увоз робе	0,5939	19.423,63	2.763.637,7	0,1006	8,3066	3,7870
Извоз услуга	0,5503	4.220,87	534.799,79	0,0389 ^a	0,8837	0,2909
Увоз услуга	0,2743	3.738,62	276.817,35	0,2099	0,4574	0,2909
Трговинска отвореност	0,6858	2.305,556	605.183,53	0,0414 ^a	4.724,91	3,4381

^a Висока статистичка сигнификантност

Табела 2. Утицај кинеских СДИ на привредне показатеље у Србији

	Коефицијент корелације	Аритметичка средина	Варијанса	П вредност	Ф вредност	Ф критична вредност
БДП	0,4115	44.840,42	10.019.901	0,1076 ^a	7,2819	5,0503
БДП per capita	0,4448	6.278	195.488,4	0,0768 ^a	0,1921	0,1480
Стопа незапослености	-0,7931	16,8758	16,0371	0,0508 ^a	1,1705	0,1980
Стопа запослености	0,6694	43,6333	6,5227	0,1458	4,7403	0,1980
Спољни дуг	-0,2363	32,7405	6,5362	0,6522	4,7502	0,1980
Извоз робе	0,7682	14.725,51	7.147.809,9	0,0744 ^a	5,1947	5,0503
Увоз робе	0,8917	20.361,17	5.474.983,4	0,0170 ^a	3,9790	3,4503
Извоз услуга	0,6871	4.414,05	589.378,5	0,1315	0,4283	0,1980
Увоз услуга	0,7376	3.927,58	421.606,0	0,0943 ^a	0,3064	0,1980
Трговинска отвореност	0,6463	1.686,66	1.375.986,7	0,1656	9.121,67	6,8334

^a Висока статистичка сигнификантност

Резултати анализе приказани у табелама 1 и 2 показују да стране директне инвестиције генерално имају позитивну везу с већином показатеља српске привреде, без обзира на порекло. Како корелативна веза не утврђује каузалне (узрочно последичне) везе, не можемо тврдити да су инвестиције директно довеле до побољшања анализираних аспеката српске привреде, већ да постоји снажна линеарна веза, односно слагање између посматраних појава.

Статистичка сигнификантност добијених података за укупне СДИ, нешто је нижа него у анализи ефеката кинеских инвестиција. Због малог броја опсервација, оправдано је снизити прихватљив ниво поузданости на 90% (П-вредност $\leq 0,10$) уместо најчешће прихваћених 95%. Са ста-

тистичком поузданошћу од преко 90% можемо утврдити снажну позитивну корелацију укупних, као и кинеских СДИ на 5, односно 6 од 10 показатеља. Фишеров тест, с друге стране, са 95% поузданости, указује на оправданост одбацивања нулте хипотезе у свим корелацијама.

Корелација између инвестиција кинеских компанија и анализираних показатеља српске привреде, значајно је јача од везе са укупним СДИ, чиме је потврђена почетна хипотеза. Корелација са БДП је 0,31 и 0,41, са БДП по становнику 0,36 и 0,44.

Корелација са укупним СДИ у Србији је изнад очекиваног, с обзиром на велики обим страног капитала у области трговине и финансија, сектора који не доприносе привредном расту уколико профит не остаје у земљи. Највећи трговински ланци и банке у Србији, имају већински страни капитал, међутим, секторска дистрибуција СДИ се у протекле три године значајно променила у правцу који је повољнији за домаћу привреду. Од почетка транзиционог периода до 2013. године, када су европске компаније биле готово једини извор страних инвестиција, у производњу је годишње просечно пласирано око 20% укупних СДИ, пласман у банкарски сектор износио је 25% укупних СДИ, а у трговину (укључујући и некретнине) чак 30%. Према подацима Народне банке Србије [НБС, 2018] у 2017. години, у производњу је инвестирано нешто више него раније, око 25%, док су СДИ у финансијске институције драстично смањене на 14%, а у трговину и некретнине смањене за трећину, на 19% укупних СДИ [НБС, 2018]. Повољнија секторска расподела СДИ, довела је до значајнијег позитивног утицаја укупних СДИ на српску привреду, него што је то било у почетном периоду транзиције.

Веома је снажна негативна корелација између кинеских СДИ и стопе незапослености, од -0,79, што може бити резултат ангажовања радне снаге од стране кинеских компанија, али је вероватнији посредан утицај на повећање броја радних места, путем позитивних ефеката на читаву привреду. Укупне СДИ, имају знатно мањи, али и даље значајан коефицијент корелације са смањењем незапослености (-0,48). Позитивна корелација са стопом запослености готово је идентичне снаге (0,66 и 0,65) у случају кинеских и укупних СДИ.

Позитивна и веома снажна је повезаност између српског извоза робе, и кинеских (0,77) и укупних СДИ (0,67). Иако сама корелација не доказује узрочну повезаност, у случају извоза се може сматрати да се ради о директном утицају. Ради се о томе да су највећи српски извозници у 2017. и 2018. години у власништву страних компанија. Конкретно, Железара Смедерево је у власништву кинеске компаније ХБИС група „Фијат” у италијанском, а Нафтна индустрија Србије у власништву руског „Газпрома”.

Интензивна и позитивна корелација, али не нужно позитиван ефекат на привреду, постоји између кинеских инвестиција и увоза робе (0,89) и увоза услуга Србије (0,74). Додатним истраживањем, утврдили смо да висок коефицијент корелације између кинеских СДИ и увоза робе и услуга није резултат раста увоза робе и услуга из Кине. Трговинска статистика неких од најзначајнијих дестинација кинеског капитала, у Казахстану,

Пакистану, Египту и другим земљама, показује да су кинески инвестициони пројекти праћени великим порастом увоза грађевинских машина и материјала, као и услуга грађевинских компанија из Кине, што је део кинеске стратегије привредног раста и инвестирања. Овакав утицај на спољну трговину је директан и краткорочан. Траје колико и реализација пројекта. У Србији то није случај. Од првих инвестиција кинеских компанија 2010, до најновијих доступних података за 2018. годину, у Србији нису забележене значајне промене увоза из Кине ни у једном сектору (подаци UN Comtrade). Увоз из Кине се повећава за око 200 милиона долара годишње, што чини мање од 10% укупног годишњег повећања српског увоза.

Друго могуће објашњење било би да је корелација резултат повећања куповне моћи становништва, заснованог на привредном расту, али у овом периоду није забележен значајан раст куповне моћи у Србији.

Корелација између СДИ и раста увоза вероватно је резултат повећања општег нивоа производње, и последичног раста увоза енергената, сировина и полупроизвода.

Позитивна корелација са степеном отворености привреде готово је идентичне снаге у случају кинеских (0,65) и укупних (0,68) СДИ.

Због сувише високе П-вредности, одбацили смо претпоставку о вези СДИ са спољним дугом Србије.

ЗАКЉУЧАК

Резултати истраживања показују исправност почетне хипотезе да кинеске стране директне инвестиције у оквиру Иницијативе „Појас и пут” имају значајно позитивнију везу с привредним показатељима Србије, од страних инвестиција пореклом из других земаља. Ово је резултат усмерености кинеских инвеститора на инфраструктурне пројекте и делимично производњу, који дају снажније позитивне ефекте од телекомуникација, финансија и трговине, као најзначајнијих одредишта страних директних инвестиција пореклом из европских земаља.

Резултати истраживања могу бити значајни за друге земље Југоисточне Европе, које су показале интересовање за укључење у пројекат „Појас и пут”. Ове земље имају сличну привредну структуру, ресурсе, трговинске и инвестиционе партнере и положај на трасама новог *Пућа свиле*, али су кинеске инвестиције још увек сувише мале, да би се ефекти могли квантитативно проценити.

Кинеске СДИ испољиле су снажну позитивну корелацију с најважнијим привредним показатељима, с високим степеном статистичке поузданости. Укупне СДИ у Србији су такође испољиле значајну позитивну везу, уз интензитет нижи за просечно око 30% од кинеских инвестиција.

Земље укључене у Иницијативу „Појас и пут” могу очекивати значајан економски раст, заснован на повећаној производњи, посебно у грађевинском сектору, који је већ познат као снажан економски стимуланс.

Снажна позитивна линеарна веза с кинеским инвестицијама није изостала ни у једном случају одабраних показатеља српске привреде, изузев спољног дуга с којим је била очекивана позитивна корелација, односно додатни проблем за српску привреду.

Најснажнија корелација се испољила с растом увоза роба и услуга. То је генерално очекивана последица инвестиција кинеских компанија, било да се ради о производном или грађевинском сектору. Ово може бити директна последица повећања увоза робе и услуга из Кине за потребе реализације инфраструктурног пројекта и у том случају, реч је о краткорочном утицају. Ово није случај Србије. Снажна корелација страних инвестиција с увозом није последица раста увоза из земаља инвеститора. Анализа увоза Србије је показала да у посматраном периоду није било повећања увоза из Кине. Раст увоза може бити резултат општег позитивног утицаја на стање привреде.

Веома су значајни потенцијални ефекти на смањење незапослености (и повећање стопе запослености), што може представљати додатни покретач, не само раста, већ укупног развоја привреде.

Кинеске СДИ испољиле су позитивну везу и с извозом робе. Ово се не може сматрати генералним ефектима Иницијативе „Појас и пут”, која се заснива на интензивном улагању у инфраструктурне пројекте у земљи домаћину, а који немају директан утицај на извоз домаће привреде. Кинеске компаније јесу заинтересоване за производњу изван своје територије, али се то односи на земље с јефттинијом радном снагом, углавном у земљама Јужне и Југоисточне Азије. У земљама Југоисточне Европе, кинески капитал евентуално може бити инвестиран у производњу инпута за грађевинске пројекте, као што је случај са железаром у Смедереву.

Висока корелација је забележена и са степеном отворености привреде. Повећање увоза и извоза роба и услуга, теоријски доводи до повећања степена отворености привреде, а то се сматра основним предусловом савременог економског развоја.

Земље у окружењу с тенденцијом укључивања у кинеску Иницијативу „Појас и пут” (Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина) генерално се могу ослонити на резултате који се односе на Србију, уз напомену да кинеске СДИ, обично у облику зајма, доносе значајан ризик од презадужености. Велики инфраструктурни пројекти често захтевају огромна финансијска средства, а мале привреде долазе у опасност да не могу да врате дугове.

Кредитни рејтинг земаља у оквиру Иницијативе „Појас и пут”, и њихов однос дуга и БДП указују да неколико земаља није у стању да врати дугове Кини. Србија, за сада, није дошла у ту позицију, али Црна Гора, са само неколико делимично реализованих кинеских инфраструктурних пројеката, већ нема могућност да отплаћује ова дуговања. Овај потенцијално негативан ефекат није непремостива препрека за изградњу неопходних инфраструктурних објеката, нити за укључивање у овај пројекат. Поред пажљивог планирања кредитног аранжмана, препорука је да се уместо кредита, инсистира на концесијама, када се ради о пројектима

који су превелики за домаћу привреду. Ово је у интересу обе стране, јер Кина на други начин не може да поврати уложена средства. „Ако је инфраструктура кључни покретач раста у привредама у развоју, онда је финансирање кредита гориво за тај мотор” [Hurley et al. 2018: 3].

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Bandelj, Nina and Matthew C. Mahutga (2010). How Socio-Economic Change Shapes Income Inequality in Central and Eastern Europe, *Social Forces*, 88(5): 2133–2161.
- Curwin, Kevin and Matthew C. Mahutga (2014). Foreign Direct Investment and Economic Growth: New Evidence from Post-Socialist Transition Countries, *Social Forces*, 92(3): 1159–1187.
- Donaubauer, Julian; Birgit Meyer and Peter Nunnenkamp (2016). A New Global Index of Infrastructure: Construction, Rankings and Applications, *The World Economy*, 39(2): 236–259.
- Estrin, Saul and Milica Uvalić (2013). Foreign direct investment into transition economies: Are the Balkans different?, *LEQS Paper* 64.
- Firebaugh, Glenn (1992). Growth Effects of Foreign and Domestic Investment, *American Journal of Sociology*, 98(1): 105–30.
- Grossman, Gene and Elhanan Helpman (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. MIT Press, MA.
- Hlavacek, Petr and Beata Bal-Domanska (2016), Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Central and Eastern European Countries, *Inzinerine Ekonomika / Engineering Economics*, 27(3): 294–303.
- Hofmann, Patricia (2013). *The Impact of International Trade and FDI on Economic Growth and Technological Change*, Springer Verlag, Berlin Heidelberg.
- Hurley, John; Scott Morris and Gailyn Portelance (2018). Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective, *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 3(1): 139–175.
- Kentor, Jeffrey and Terry Boswell (2003). Foreign Capital Dependence and Development: A New Direction, *American Sociological Review*, 68: 301–313.
- Naveed, Amjad and Ghulam Shabbir (2006). Trade Openness, FDI and Economic Growth: a Panel Study, *Pakistan Economic and Social Review*, 44(1): 137–154.
- Prud’homme, Remy (2004) Infrastructure and Development, Paper prepared for the ABCDE (Annual Bank Conference on Development Economics), Washington, May 3–5, 2004.
- Rahman, Aminur (2015). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh, *International Journal of Economics and Finance*, 7(2): 178–185.
- Rahman, Zia Ur (2014). Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in Pakistan, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(27): 251–255.
- Romer, Paul (1990). Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, 98(5): S71–102.
- Stanojević, Nada and Slobodan Kotlica (2015a). The Features and Effects of Foreign Direct Investment in the Transition Economies, *Зборник Мајице српске за друшћивене науке*, 152: 543–555.
- Stanojević Nataša and Kotlica Slobodan (2015b). Impact of Foreign Direct Investment on Restructuring the South-East Europe Economies, *International Scientific Journals of the Institute for Research and Development*, 2(7): 17–27.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Narodna banka Srbije (2018). Platni bilans. Доступно на: www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html; Приступљено: 26. 2. 2019.
- The American Enterprise Institute and the Heritage Foundation. *China World Investment Tracker* (2019). Доступно на: <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker>; Приступљено: 15. 1. 2019.
- UN Comtrade (2019). Доступно на: <https://comtrade.un.org/data/>; Приступљено: 11. 1. 2019.
- World Bank database (2019). Доступно на: <https://data.worldbank.org/indicator>; Приступљено: 15. 1. 2019.
- World Economic Forum (WEF) (2018). The Global Competitiveness Report 2014 i 2018. Доступно на: <https://www.weforum.org/>; Приступљено: 8. 10. 2019.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

GENERAL AND CHINESE FOREIGN DIRECT INVESTMENTS
IN SERBIAN ECONOMY AND ECONOMIC DEVELOPMENT

by

NATAŠA STANOJEVIĆ

Institute of International Politics and Economics
Makedonska 25, Belgrade, Serbia
natasal171@gmail.com

ZORAN JOVANOVIĆ

The College of Academic Studies “Dositej”
Vojvode Putnika 7, Belgrade, Serbia
zojo30@yahoo.com

SUMMARY: This paper examines the impact of Chinese investments in the infrastructure facilities within the Belt and Road Initiative on the Serbian economy. The research objectives are to measure the impact of the general foreign direct investments and the Chinese foreign direct investments on the key indicators of the Serbian economy, to assess their impact on the Serbian economy in general, and to compare their effects. The initial hypothesis is that the effects of the Chinese foreign direct investments on infrastructure are significantly more favourable than foreign direct investments originating in other countries, primarily due to the sectors they are implemented, and the different approach of Chinese investors, which implies the mutual benefit of partners and long-term interests in a particular country or region. The impact of the Chinese and general foreign direct investments on several key economic indicators of the Serbian economy is measured separately and compared. Since there are several dependent variables involved in the correlation, the *Multiple Variable Analysis* is used. The statistical procedure includes two tests of the statistical significance of the estimated correlation: P-value, as a part of *Multiple Variable Analysis*, and F-test, which is commonly used for small samples. The results show much stronger and more positive impact of the Chinese investments than general foreign direct investments, but also point to the direction of a change, such as increasing of import of goods and services, the reduction of unemployment, and the increase in the

employment rate, as well as the degree of openness of the economy. Some results can be considered as the general effects of joining the Belt and Road Initiative, that is, they can have great significance for all countries on one of the many directions of the new Silk Road.

KEYWORDS: Belt and Road Initiative, Chinese investment, infrastructure, Serbia
JEL: F21, F43

ЈЕЗИЧКИ ПРОБЛЕМ У УКРАЈИНИ: ИЗМЕЂУ ЛИНГВИСТИКЕ И ПОЛИТИКЕ

РАЈКО БУКВИЋ

Удружење „Српски Кривак”
Београд, Србија
r.bukvic@mail.ru

САЖЕТАК: У раду се разматра језички проблем у Украјини, који је ескалирао у још увек актуелној кризи и био један од основних повода побуне и оружаних сукоба на југоистоку земље. Приказани су развој проблема у условима независне Украјине, као и његова генеза и развој у периоду који је томе претходио. На крају се разматра суржик, специфична језичка појава – мешовити језик, који је настао и развија се као и друга средства општења на местима контаката двеју или већег броја језичких заједница (попут пицина и креолских језика, на пример). У тренутној политичкој ситуацији перспективе разрешења језичког проблема, односно будућег статуса руског језика и суржика, веома су неизвесне.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: језички проблем, руски и украјински језик, диглосија, суржик

Односи између Украјине и Русије, некада братских република СССР-а, и украјинског и руског народа, већ низ година налазе се на силазној путањи. Једна од неуралгичних тачака у тим односима свакако је и језичко питање. Оно се, чак, врло често наводи међу непосредним узроцима који су изазвали савремену украјинску кризу 2013. године, и коначно наредне 2014. довели до побуне и оружаног сукоба на југоистоку земље, а потом и до оснивања данас непризнатих република – Доњецке и Луганске. Реч је о томе да су актуелне украјинске власти, почетком 2014. године, посегнуле за драстичном мером, поништавања закона о језику, тиме и фактичке забране коришћења руског језика, чему се рускојезичко становништво, наравно, супротставило. Због важности, али и сложености овог проблема,

потребно је и пожељно посветити му мало више пажње. При томе, свакако, немамо нити намере нити могућности да дамо ма колико целовито његово сагледавање, за шта би била потребна посебна студија.

УКРАЈИНСКА ДИГЛОСИЈА

Постојање језичког проблема у Украјини није новијег датума, али је заострено у периоду независности, од 1991. Фактички двонационални, односно двојезички састав становништва Украјине (видети Сliku 1 и Табелу 1), престанком постојања СССР, у којем је руски имао статус државног језика, сâм по себи постао је проблем и предмет многих несугласица и спорова. У Украјини је, заправо, руски језик такав статус изгубио непосредно пре распада СССР-а. Наиме, на снази је, све до 10. августа 2012. године, био Закон Украјине „О језицима у Украјинској ССР” (Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР») од 28. октобра 1989. године, с мањим и несуштинским изменама 1995–2003. У овом закону украјински језик проглашен је за званични државни језик (Чл. 2), а руски језик био је, уз украјински и друге језике, један од језика међунационалног споразумевања (Чл. 4), чије знање је било неопходно за званична лица упоредо са знањем украјинског (Чл. 6). Украјински, руски и други језици били су и језици међусобног општења републичких органа власти, органа локалног самоуправљања, предузећа, установа и организација и државних службеника (чл. 10–14 Закона). Најзад, акти виших органа усвајани су на украјинском, али морали су да буду публиковани на оба језика (украјинском и руском).

Овај закон сматран је значајним достигнућем национално-демократских снага, али очигледно је да је био на линији јачања националиста у републици, што у СССР-у у то време уосталом није била карактеристика само Украјине. У ствари, закон би се могао сматрати једним од завршних чинова процеса „коренизације”, који су бољшевици уз краће прекиде реализовали у читавом периоду након револуција 1917. и интервенције и грађанског рата, који су уследили.¹ Према општеприхваћеном мишљењу – негде до краја 1930-их, али слободни смо да поставимо питање: да ли је то омеђивање бар донекле спорно, и да ли заправо процес коренизације никад и није напуштен. При томе, не негирамо факте да је у одређеним периодима након 1930-их протицао и супротан процес, процес русификације, без обзира на форме у којима се он испољавао. Уобичајено тумачење процеса коренизације прилично је поједностављено, наводно бољшевици

¹ Званично, коренизација се тумачи као политичка и културна кампања совјетских власти у националном питању током 1920-их и почетка 1930-их година, која је имала циљ да ублажи противречности између централне власти и становништва националних република, односно аутономија. Спроводила се кроз припрему и унапређивање на руководеће положаје представника националних мањина, стварање национално-територијалних аутономија, увођење језика националних мањина у привреду и образовање, подстицање издавања средстава масовног информисања на локалним језицима. Другим речима, била је то политика која је у знатно већој мери подржавала културу, језик, елите и територије националних мањина него већинског, руског народа. Видети: [Мартин 2011].

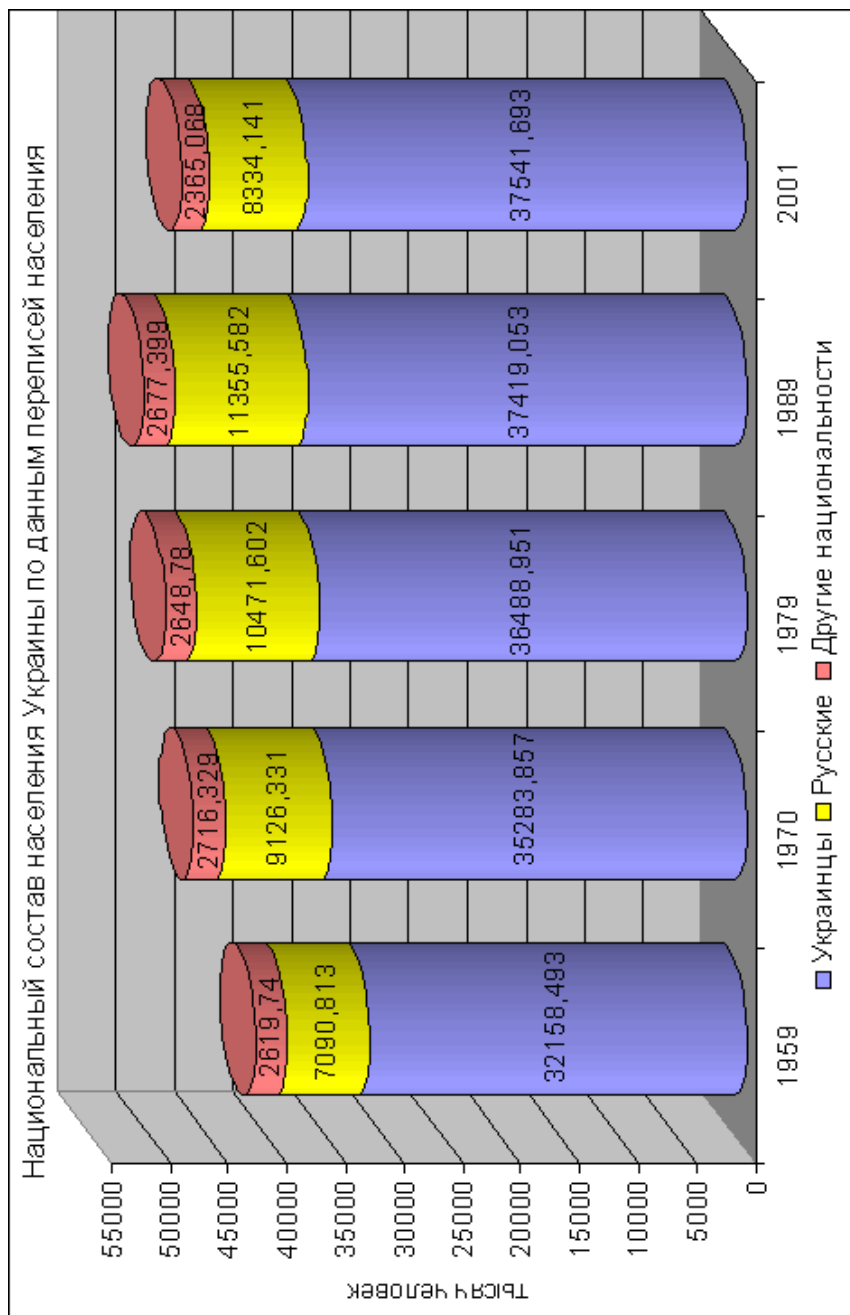
су на тај начин (односно, уопште својом националном политиком) покушавали да придобију неруске народе у борби против супарника и касније за своје пројекте изградње новог друштва. Ипак, можда би им се могле приписати и племенигије намере, наине жеља за праведнијим решавањем националног питања, с обзиром да су државу коју су срушили сматрали „тамницом народа”. Међутим, чак и ако је тако, њихово незнање и дилетантизам су се и више него испољили, у многим акцијама и кампањама, али и у апсолутно неодговарајућим „цртањима” међунационалних граница.² Уосталом, резултати бољшевичке националне политике показали су се као катастрофални, при томе не само у правој експлозији национализма и међунационалне мржње у време распада СССР-а (слободна је и потпуно адекватна паралела и са СФР Југославијом). А шта тек рећи за један знатно каснији догађај, за превођење Крима из Русије у Украјину 1954. године. Ако бисмо и могли да прихватимо да су њиховом националном политиком руководиле племените намере, могло би се закључити оним што је већ давно речено – „Пут за пакао поплочан је добрим намерама.”

Иако је закон о језицима формално остао на снази до 2012, његов значај и примена били су у великој мери релативизовани након усвајања Устава Украјине у 1996. години. У прелазним одредбама Устава, наине, пише да „Закони и други нормативни акти, усвојени до ступања на снагу овог Устава, делују у делу, који не противречи Уставу Украјине”. Борба око језичког питања, посебно статуса руског језика, током периода независности један је од (основних) разлога што су усвајање и примена Европске повеље о регионалним или мањинским језицима (European Charter for Regional or Minority Languages) из 1992. били спорни и што су се отегли на више година, да би најзад Повеља ступила на снагу 1. јануара 2006, након поновљеног ратификовања одговарајућег закона. У закону којим је ратификована Повеља наводи се 13 регионалних језика: белоруски, бугарски, гагауски, јидиш, кримскотатарски, мађарски, молдавски, немачки, новогрчки, пољски, румунски, руски и словачки.

Поред наведене Повеље, Украјина је потписала и ратификовала (1997) и Оквирну конвенцију о заштити националних мањина (Framework Convention for the Protection of National Minorities, на укр. Рамкова конвенція про захист прав національних меншин) из 1995. године. Конвенцијом су такође преузете одређене обавезе у вези с националним мањинама, укључујући и њихове језике.

Као што се види у Табели 2, на нивоу административних области као матерњи језици у Украјини далеко су најзаступљенији украјински и руски, док су кримскотатарски, мађарски, румунски, бугарски и молдавски

² Погледајмо само једну епизоду, која то јасно илуструје: 26. августа 1920. основана је Киргиска АССР у саставу РСФСР (с центром у Оренбургу, данас у Русији), која је обухватала и територију данашњег Казахстана – Казахе су бољшевици сматрали Киргизима! Затим је Киргиска АССР у 1925. била преименована у Казахску АССР, да би најзад у 1936. усвајањем новог Устава СССР она била издвојена из РСФСР и преобразована у посебну, Казахску Совјетску Социјалистичку Републику. Видети: [Жданко 1984: 328].

Слика 1. Двонаціональний састав становништва України 1959–2001 (према пописима)

Изор: [Национальный состав населения Украины по данным переписей населения (до фактической утраты Крыма); Vd437; Self made using data from page http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/nationality_population/graphic]

ограничени на једну до две области, и само у неколико случајева (заправо два) заступљени су са преко 10%. На нижим нивоима оног што је закон означио као регион, наравно, ситуација је за мањине и њихове језике повољнија. У целини, украјински језик је у 2001. (према резултатима јединог до сада спроведеног пописа од стицања независности Украјине!) био матерњи језик за 67,5% становништва Украјине, руски за 29,6%, а свих осталих језика за 2,9%. Украјинско-руска двојезичност, односно диглосија, са превагом украјинског на западу и руског на истоку и југу, једна је од најзначајнијих карактеристика језичке (и политичке) ситуације у савременој Украјини.

Табела 1. Национални састав становништва Украјине (Попис 2001)

Националност	Број (у 000)	Удео у %		Индекс 2001/1989.
		2001.	1989.	
Украјинци	37.541,7	77,8	72,7	100,3
Руси	8.334,1	17,3	22,1	73,4
Белоруси	275,8	0,6	0,9	62,7
Молдавци	258,6	0,5	0,6	79,7
Кримски Татари	248,2	0,5	0,0	
Бугари	204,6	0,4	0,5	87,5
Мађари	156,6	0,3	0,4	96,0
Румуни	151,0	0,3	0,3	112,0
Пољаци	144,1	0,3	0,4	65,8
Јевреји	103,6	0,2	0,9	21,3
Јермени	99,9	0,2	0,1	
Грци	91,5	0,2	0,2	92,9
Татари	73,3	0,2	0,2	84,4
Роми	47,6	0,1	0,1	99,3
Азербејџанци	45,2	0,1	0,0	122,2
Грузини	34,2	0,1	0,0	145,3
Немци	33,3	0,1	0,1	88,0
Гагаузи	31,9	0,1	0,1	99,9
Други	177,1	0,4	0,4	83,9

Извор: Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001. года. [Национальный состав населения Украины].

Закон № 5029-VI „О основама државне језичке политике” (Закон Украјине „Про засади државној мовној політики”, познат као закон Колесниченка-Кивалова) усвојен је 3. јула 2012, и ступио на снагу 10. августа 2012. У закону је наведено 18 регионалних језика: белоруски, бугарски, гагауски, јерменски, јидиш, караимски, кримскотатарски, кримчакски, мађарски, молдавски, немачки, новогрчки, пољски, румунски, русински, руски, словачки и ромски (цигански). Посебну пажњу заслужује статус

русинског језика, с обзиром да у Украјини од стране званичних власти и украјинске академске науке Русини нису признати као посебан народ, него се сматрају етнографском групом Украјинаца, а њихов језик дијалектом украјинског. Према овом закону, руски језик је добио статус регионалног тамо где је он матерњи за најмање 10 процената становништва, а

Табела 2. Језичка ситуација у административним областима Украјине: удео (%) становништва који су навели као матерњи један од следећих језика (Попис 2001)*

Област	Украјински	Руски	Кримскотатарски	Мађарски	Румунски	Бугарски	Молдавски
АР Крим	10,1	77,0	11,4				
Виницка	94,8	4,7					
Волинска	97,3	2,5					
Дњепропетровска	67,0	32,0					
Доњецка	24,1	74,9					
Житомирска	93,0	6,6					
Закарпатска	81,0	2,9		12,7	2,6		
Запорошка	50,2	48,2					
Ивано-Франковска	97,8	1,8					
Кијевска	92,3	7,2					
Кировоградска	88,9	10,0					
Луганска	30,0	68,8					
Лавовска	95,3	3,8					
Николајевска	69,2	29,3					
Одеска	46,3	41,9				4,8	3,7
Полтавска	90,0	9,5					
Ровенская	97,0	2,7					
Сумска	84,0	15,6					
Тернопољска	98,3	1,2					
Харковска	53,8	44,3					
Херсонска	73,2	24,9					
Хмельницька	95,2	4,1					
Черкаска	92,5	6,7					
Черновицка	75,6	5,3			11,5		6,7
Черниговска	89,0	10,3					
Кијев	72,1	25,1					
Севастополь	6,8	90,6					

*Области у којима је руски језик добио статус регионалног према закону из 2012. дате су болдирано.

Извор: Всеукраинская перепись населения [2001].

то је било у 13 од 27 административно-територијалних јединица Украјине, превасходно на југоистоку државе, укључујући наравно и Крим, као и оба града републичког значаја – Кијев и Севастопол (видети Табелу 2). Поред руског, као најзаступљенијег, статус регионалних језика уз већу заступљеност имали су према овом закону и румунски, кримскотатарски, мађарски, молдавски, бугарски, гагауски (видети Сliku 2³). Треба нагласити да је закон предвиђао утврђивање статуса регионалног језика на нивоу региона, при чему се под регионом подразумевала област, Аутономна Република Крим, рејон, град, село или насеље, тако да Табела 2 и Слика 2 представљају резултате значајног уопштавања.

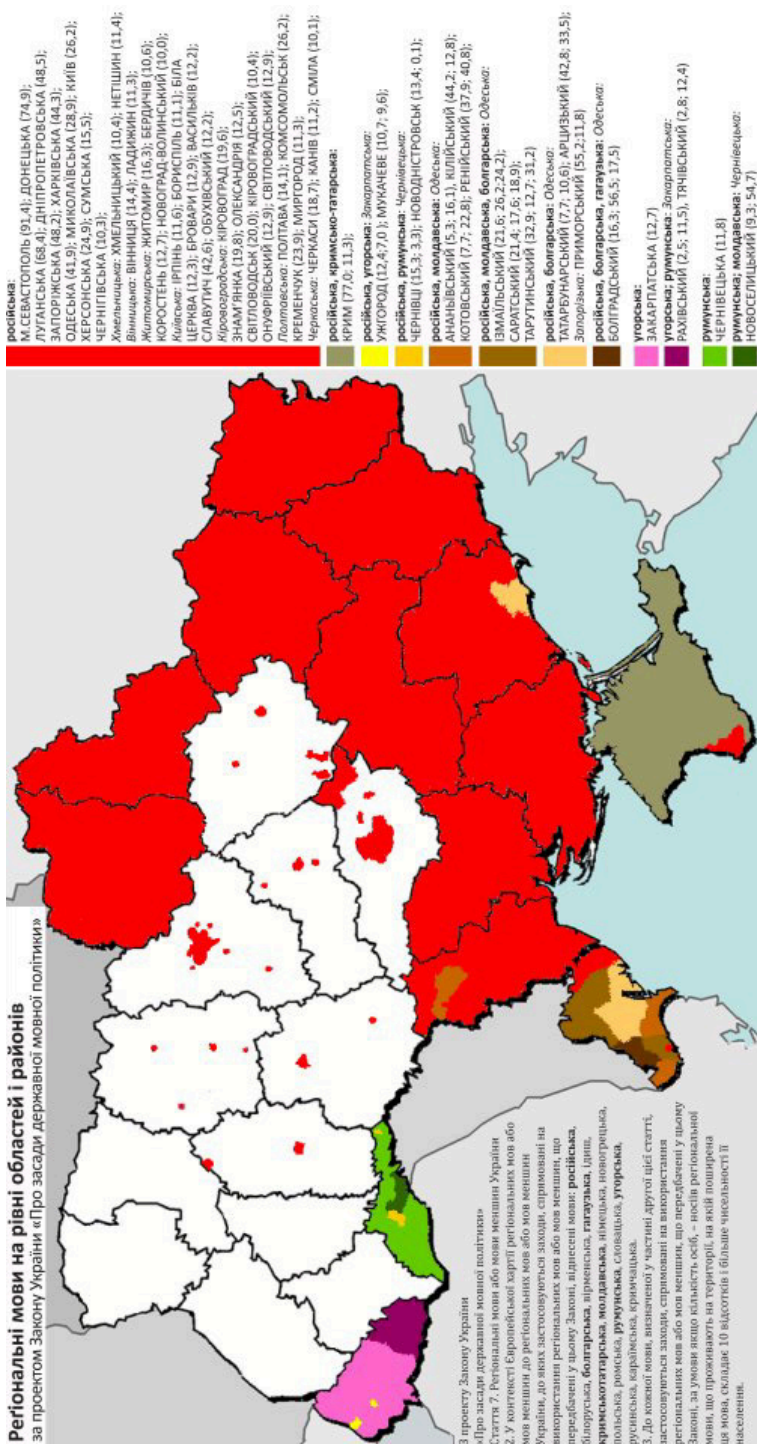
Сам закон изазвао је подељене реакције. Код званичника Европске уније – негативне, Венецијанска комисија истакла је и његове позитивне стране, али је изнела и низ критичких примедби, док су позитивне оцене изнете у реакцијама Руске Федерације, као и Румуније и Мађарске. И у Украјини реакције су биле подељене, неки државни органи изјаснили су се против још у поступку доношења закона, а опозиција која је непуне две године након тога превратом преузела власт оштро се противила и напустила је парламент пре завршетка седнице. Касније, било је између осталог и случајева непризнавања језика као регионалног (на пример, у граду Измаил, раније Тучков, у Одеској области) упркос испуњености законом предвиђеног критеријума, затим одбијања да се примени закон (Тернопољска, Ивано-Франковска, Лавовска област), као и непризнавања и некоришћења званичног (украјинског) језика у пословној комуникацији (као што је то учинила Компанија „Hewlett-Packard“).

У актуелним политичким догађањима у Украјини ионако сложен језички проблем додатно је врло брзо заоштрен, пошто се на удару нових власти након преврата међу првима нашао управо наведени закон о основама језичке политике. Наиме, 23. фебруара 2014. године Врховна рада је овај закон укинула, а то је изазвало протесте на истоку земље, где преовлађује рускојезичко становништво. У таквим условима председник Врховне раде, а тиме и вршилац дужности председника Украјине Александар Турчинов (Олександр Валентинович Турчинов), иначе баптистички свештеник⁴, одбио је да одобри одлуку Раде. Судбина закона после тога врло је илустративна. Од 2016. он је био предмет разматрања на Уставном суду, да би најзад Уставни суд 28. фебруара 2018. прогласио да процедура његовог усвајања није одговарала Уставу (што је била и једна од примедби коју је изрекао Штефан Филе /Stefan Füle/, еврокомесар за питања проширења и европску политику, приликом усвајања закона). Након тога, језичко питање у Украјини нашло се у својеврсном вакууму: или је фактички регулисано Чланом 10 Устава, према коме је државни језик украјински, док се руском и другим мањинским језицима гарантују слободан развој, коришћење и заштита, или се пак враћа на снагу претходни закон из 1989. године (Уставни суд Украјине о томе се није изјаснио).

³ Илустрације у даљем делу текста, уколико није другачије наведено, преузете су са сајта: [Украјина мова — browse images], и њихове изворе нећемо посебно наводити.

⁴ Видети о Турчинову у: [Милошевић 2015: 36–38].

Регіональні мови на рівні областей і районів
за проектом Закону України «Про засади державної мовної політики»

З проекту Закону України «Про засади державної мовної політики»
 Стаття 7. Регіональні мови або мови меншин України
 2. У контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин до регіональних мов або мов меншин України, до яких застосовуються заходи, спрямовані на впровадження регіональних мов або мов меншин, що більшість населення в регіоні розуміє, належать: польська, білоруська, німецька, гагаузька, італійська, кримськотатарська, молдавська, німецька, новотурецька, польська, румунська, словацька, угорська, українська, українська, карпатська, кримська.
 3. До мовної мови, визначеної у частині другої цієї статті, застосовуються заходи, спрямовані на впровадження регіональних мов або мов меншин, що передбачені в цьому Законі, за умови якщо кількість осіб, – носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, складає 10 відсотків і більше чисельності її населення.

Слика 2. Регіональні мови в Україні, сходно до Закону „О основама државне језичке политике” из 2012.

Од 2016. у Врховну раду стигло је неколико нових предлога закона о језику, али ни један од њих није успео да обезбеди довољну подршку депутата. Јануара 2017. Ради је поднет предлог закона № 5670 „О државном језику”, којим је предвиђено укидање још увек важећег закона о основама језичке политике, увођење искључивог коришћења државног (украјинског) језика у сфери образовања, у државним установама и судовима, у биоскопу, реклами и на телевизији, као и обавезивање свих средстава масовног информисања да уведу верзију на украјинском језику.

Као резултат поправки (посебну критику изазвала је предвиђена контрола спровођења закона од стране службе језичких инспектора), 9. јуна 2017. у Врховној ради је регистрован пројекат закона № 5670-д „О обезбеђењу функционисања украјинског језика као државног”, који су депутати усвојили у првом читању 4. октобра 2018. Њиме је предвиђено да једини државни званични језик буде украјински, а да ће се покушаји увођења вишејезичности третирати као активности усмерене на насилну измену или рушење уставног поретка. Званичним државним (дакле, украјинским) језиком дужни су да владају и да га користе у извршавању својих дужности сви представници органа власти, депутати, судије, лекари, учитељи. Пре усвајања у другом читању, норма која се односила на депутате искључена је.

Најзад, 25. априла 2019. године Врховна рада усвојила је закон № 5670-д „О обезбеђењу функционисања украјинског језика као државног” (Закон „Про забезпечення функціонування української мови як державної”), у другом, коначном читању. Закон је 15. маја 2019. потврдио одлазећи украјински председник Петро Порошенко.

ГЕНЕЗА ПРОБЛЕМА

Већ је констатовано да је украјинско друштво у основи двонационално, а самим тим и двојезично. Међутим, оно што се може запазити ако се упореде већ до сада презентовани подаци јесте да постоји значајна разлика између удела Украјинаца у националном саставу становништва (77,8%) и оних који су декларисали украјински као свој матерњи језик (67,5%). У односу на укупно становништво Украјине (48.052.000,3 у 2001), то значи да се ова разлика односи на готово 5 милиона људи (4.949.000,4). Одакле потиче ова разлика? И шта она значи? Не показује ли она да је језички проблем сложенији него што се то чини на основу приказа закона и њихове примене? Покушаћемо да се у овоме разабере.

Језички проблем појавио се, заправо, у време када је почело стварање украјинске нације. У време државолике творевине познате као Кијевска Русија, коју историчари смештају у период од уједињења источнословенских племена под Руриковичима у 862. години до монголског (или монголско-татарског) освајања 1240. године, источнословенска племена користила су један, (древно)руски језик, и без обзира на постојање одређених дијалекатских разлика, никакви преводиоци на многобројним сусретима кнежевима и дипломатама Кијева, Новгорода, Суздаља, Смоленска нису били потребни. Разговорни руски језик, који је био у општој употреби,

био је још разумљивији, како експлоататорима, тако и експлоатисаним масама, и то у свим крајевима Русије. Језичко јединство древноруских земаља потврђује и чињеница да се у периоду 12–13. века одвијао процес освајања и насељавања суздаљско-залеског краја, у којем су учествовали житељи Јужне Русије (кијевске, черњиговске, перејаславске и других земаља). Они, међутим, са собом нису донели језичке карактеристике које ће доцније одликовати украјинско Подњепровље, из чега логично следи да у то време украјински језик (или наречје) још није био формиран.⁵

Почетак језичког раскола пада у 14. век и изазван је политичким разлозима, наине успостављањем пољско-литовске власти у југо-западној Русији, што је довело до лагане полонизације становништва у овим земљама. Тако су настала наречја малоруско и белоруско, различита од разговорног језика житеља северо-источне Русије. Док је у тумачењу присталица украјинског сепаратизма то значило посебан језик, присталице руског јединства сматрају да је језик остао јединствен, и да су после уједињења наречја допринела стварању заједничког, јединственог књижевног језика, обогаченог свим особеностима и московског и јужноруског говора.

Још током 19. века украјински језик и украјинска литература развијали су се у оквирима руског језика, независно од покушаја „украјинизатора“ да начине посебан језик и посебну литературу. Већ у време СССР-а, 1926. године, један од истакнутих бољшевичких вођа Николај Алексејевич Скрипник (Микола Олексійович Скрипник), који се никако не би могао убројати у противнике украјинског национализма и сепаратизма, пре обрнуто, написао је: „У време котљаревштине, гулаковштине, артјомовштине и т. сл. украјинска књижевност била је само провинцијална књижевност, допунска у односу на руску, то је била књижевност гопака, горилке, ђака и куме. (...) Тог карактера украјинска књижевност није се лишила ни у време Шевченка, Кулиша, Марка Вовчка и других.“⁶ Скрипник је исправно сматрао да је самостална украјинска литература настала крајем 19. века захваљујући напорима галицких књижевника.

Док је 19. век на територији Украјине (Малорусије) прошао у знаку супротстављености и борбе двеју култура, руске и пољске, током којих је у основи очувано јединство руске државе и језика, пред 20. век ситуација је битно измењена. Након неуспешне отворене полонизације у претходним вековима, кад већ нису могли да претворе Малорусе у Пољаке, Пољска је сада била поставила други циљ – да одвоји Малорусе од (Велико)Руса. Нови идеолошки правац добио је назив украјинофилство, и претворио се временом у „украјински национално-ослободилачки покрет“. Његово језгро чинила је интелигенција, и то у почетној етапи састављена првенствено

⁵ Све наведено према: [Толочко 1987: 186–187].

⁶ Микола Олексійович Скрипник, Підсумки «Литературної дискусії», *Більшовик України*, 1926, № 1, стр. 31. Цитирано према: [Скрипник 1974: 73]. У горњем цитату мисли се на малоруске (украјинске) писце и историчаре Ивана Петровича Котљаревског (Иван Петрович Котляревський, 1769–1838), Петра Петровича Гулак-Артјомовског (Петро Петрович Гулак-Артемовський, 1790–1865), Пантелејмона Александровича Кулиша (Пантелеймон Александрович Куліш, 1819–1897) и Марка Вовчка (Марко Вовчок, псеудоним Марије Александровне Вилинске, Марія Олександрівна Вілінська, 1833–1907).

од Пољака, подржаних малим бројем Малоруса (Владимир Антонович/*Włodzimierz Antonowicz*; Тадеј Рилски/*Tadeusz Ryłski*; Борис Станиславович Познански/Борис Станіславович Познанський; Костјантин Петрович Михальчук/Костянтин Петрович Михальчук) [Каревин 2006: 11].

Међу Малорусима из овог круга био је и Пантелејмон Кулиш, родом из племићке породице Куљеш (на дореформском руском Кулџшъ) из Черњиговске губерније, песник, прозаист, фолклорист, етнограф, преводац, критичар, историчар. Кулиш је створио једну од првих верзија украјинске азбуке (тзв. кулишивка), аутор је првог превода Библије на украјински језик (који су ипак и украјинофили признали као неуспешан). Касније се Кулиш удаљио од овог покрета, и својим делима и активношћу стао практично на супротну страну. Својом књигом *Историја йоновног уједињења Русије* [Кулишъ 1874–1875] он показује да Мала и Велика Русија чине јединствени организам и брани право малоруске деце да у школама уче на руском језику а не на локалним дијалектима, што је у то време било једно од спорних питања које је довело и до Валујевског циркулара и Емског указа, о којима ће касније бити речи.

Пред крај 19. и на почетку 20. века центар украјинизације практично се преместио на северозапад Малорусије, у Галицију.⁷ У то време житељи Галиције, као и других западноруских земаља (Буковина, Закарпатје), које су се као и Галиција налазиле у саставу Аустроугарске, нису себе сматрали у националном смислу одвојеним у односу на Русе и признавали су као матерњи руски језик. О последњем је експлицитно у својој *Грама-тици* писао Семјон Јурјевич Бендасјук (Семён Юрьевич Бендасюк), истичући да се „руски књижевни језик разликује од нашег галицко-руског наречја (говора) само малим бројем мање схватљивих речи и другачијим изговором неких слова”⁸. И све то након готово читавог века антируске пропаганде, забрана и прогањања руског језика и руских књига.⁹ А, с друге стране, због изношења оваквих оцена и ставова Бендасјук је проглашен за фанатично-идејног москвофила у званичном органу Украјинског института марксизма-лењинизма (дакле, практично државе) од стране ни мање ни више него поменутог Николаја Скрипника, који је у то време (1927–1933) био нарком просвете Украјинске ССР [Скрипник 1928: 213].

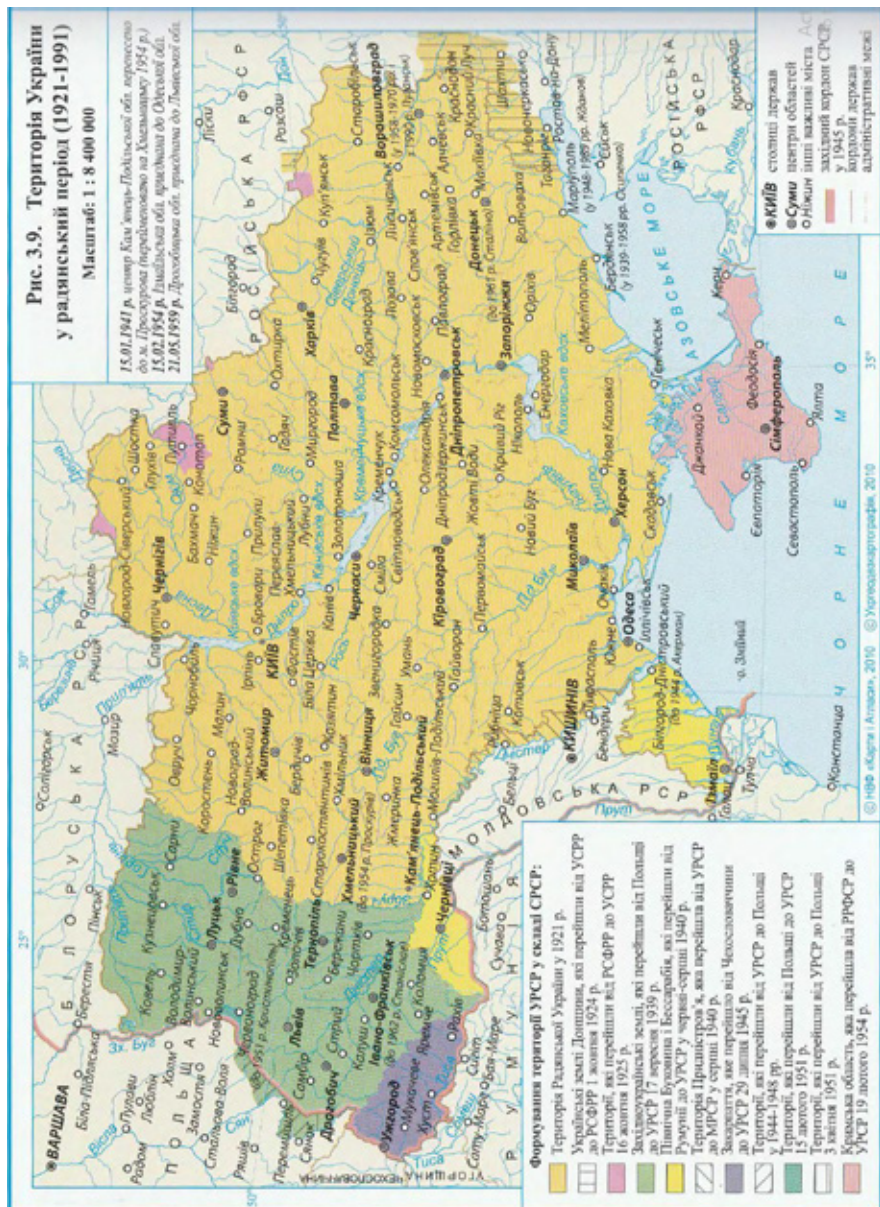
О ПРОГОНИМА И ЗАБРАНАМА УКРАЈИНСКОГ ЈЕЗИКА

У данашњој Украјини сматра се као непобитна чињеница да је Украјина и у време Руске империје, као и у време СССР-а била изложена русификацији, систематски спровођеном скупу мера чији је циљ био учвршћење руског национално-политичког и језичког преимућства у односу на

⁷ Ширу слику развоја украјинског националног и посебно језичког питања у Галицији током 19. и почетком 20. века видети у шестом поглављу [Magocsi 2002: 83–98].

⁸ Цитирано у: [Скрипник 1928: 213].

⁹ Још 1822. године аустријска влада је забранила увоз руских књига, дакле више од пола века пре чувеног, и много експлоатисаног, Емског указа Александра II (1876) [Каревин 2006: 25].

Слика 3. Територіальні промене Українське республіке у сов'єтськом періоду (1921–1991)
 Извор: [Заставний 2011: карта 3.9. између стр. 32–33]

друге народе Империје, односно Савеза, посебно према украјинском народу и језику. Таква схватања нису никакав резултат пробуђене националне (или националистичке) свести Украјинаца након стицања независности 1991. године. Њих су, у многим јавним наступима, говорима, чланцима, књигама износили бољшевици, како пре¹⁰, тако и после освајања власти, али и многи други који с бољшевичком револуцијом нису имали непосредне или посредне везе¹¹. Бољшевици су после освајања власти и у пракси спроводили потпуно другачију националну политику (већ смо поменули коренизацију), а кад је реч о Украјини то се између осталог може видети и у територијалним променама ове републике у совјетско време (видети Слику 3). Утолико чуднијим може изгледати однос савремене Украјине према социјалистичком наслеђу, и конкретно према Лењину и другим бољшевичким вођима. То је, међутим, сувише широка тема, која излази ван оквира нашег рада.

Кад је реч о репресији у односу на украјински језик, углавном се истичу два драстична примера: Валужевски циркулар и Емски указ, иако се у радовима неких савремених украјинских аутора говори о чак двадесетак његових забрана¹². Погледајмо укратко о чему је ту реч.

Валужевски циркулар је упутство које је 18. јула 1863. године упутио цензорским комитетима (Кијевском, Московском и Петербуршком) министар унутрашњих послова Петар Александрович Валужев (Пётр Александрович Валув) о обустављању штампања на украјинском језику (малоруском наречју, како се тада говорило) религиозне, уџбеничке и литературе намењене учењу писмености (буквари, граматике), као и о одобравању штампања дела лепе књижевности. Циркулар, дакле, не говори о забрани, већ о обустављању штампања дела одређене садржине, имајући у виду, како се у њему каже, узнемирујућу ситуацију у друштву, изазвану негодовањем већине Малоруса покушајима увођења малоруског наречја, дакле политичким догађањима, као и чињеницу да питање обичавања писмености на локалним наречјима није добило коначно решење у законитом поступку.¹³ Свакако, треба узети у обзир да је циркулар настао у жеку Пољског (Јануарског) устанка, који је трајао од 10. јануара 1863. до 6. јуна 1864. и имао за циљ обнову Речи Посполите у границама 1772. године.

Познатији од Валужевског циркулара је Емски указ цара Александра Ослободиоца (Александра II), којим је наводно дефинитивно забрањен

¹⁰ Видети, рецимо, Лењинов чланак „Украјина”, објављен у *Правди*, 6. јула 1917, као реакцију на објаву Првог универзала Централне Раде УНР (Украјинске Народне Републике), којим је проглашена украјинска аутономија: „Проклети царизам претварао је Великоорусе у целате украјинског народа, на сваки начин подгревајући у њему мржњу према онима који су забрањивали чак и украјинској деци да говоре и уче на матерњем језику” [Ленин 1981: 342].

¹¹ Видети чланак чувеног научника Владимира Ивановича Вернадског, објављен много година после његове смрти [Вернадский 1990].

¹² Свитлана Јермоленко истиче да је било укупно 22 забране украјинског језика, од којих 8 у совјетско доба (Світлана Яківна Єрмоленко, *Нариси з української словесності: (світлість і култура мови)*, Київ: Довіра, 1999. Наведено у: [Fuderer 2011]).

¹³ Пуни текст Валужевског циркулара видети у: [Калашников и Бунтовский 2009: 100–102].

украјински језик. Емски указ заправо представљају напомене које је цар исписао на текуће документе рада Специјалног савета за свестрано разматрање украјинофилског деловања, који су му донети док је боравио у немачкој бањи Бад Емс у пролеће (18. маја) 1876. године, и које су касније искоришћене за доношење закључака Савета. Закључке Савета чини 11 тачака, у којима су садржане препоруке министарствима унутрашњих послова (1–5) и народне просвете (6–10), као и Трећем одељењу Личне канцеларије Његовог величанства (жандармерији, 11).¹⁴

Овај „документ” изазива још више недоумица него Валујевски циркулар. Најпре, у неком строго формалном смислу поставља се питање постоји ли уопште то што се зове Емски указ. Друго, у питању су препоруке, а никако не забране, при томе „дефинитивне”, како се то уобичајено наводи. Најзад, можда не као безначајно, треба нагласити да је један од непосредних повода овог „указа” био превод Гогољевог *Тараса Бульбе* на малоруско наречје (или украјински језик), у којем су речи Русија, руска земља, Рус били замењени речима Украјина, украјинска земља, Украјинац [Каревин 2006: 16; Миллер 2000: 176; Савченко 1930: 379]. Овај последњи моменат, наравно, сâм по себи није и не треба да буде разлог за било какво прогањање и забране. Али, ако бисмо могли да се пребацимо у време о којем је реч, и да разумемо политичку и општу друштвену ситуацију, можда бисмо доносили другачије оцене.

СУРЖИК: ДИГЛОСИЈА ИЛИ ТРИГЛОСИЈА

Према Попису из 2001, украјински језик сматрали су матерњим 67,5% становништва Украјине, односно 2,8 процентних поена више него према попису 1989. године. Руски језик означили су као матерњи 29,6%, што је у поређењу с претходним пописом смањење за 3,2 процентна поена. Удео других језика, означених као матерњи, у периоду између пописа, увећао се за 0,4 процентна поена и износио је 2,9%.¹⁵ Удео становништва који је на Попису 2001. означио украјински, односно руски као матерњи језик, по административним областима показује Слика 4.

Међутим, шта показује, и шта значи ова статистика? Већ смо истакли да је број оних који украјински сматрају својим матерњим језиком знатно мањи од оних који су се изјаснили као Украјинци.¹⁶ Ми се нећемо упуштати у разматрање могућих импликација ове разлике, нити кад је реч о Украјини нити у било којем другом случају.¹⁷

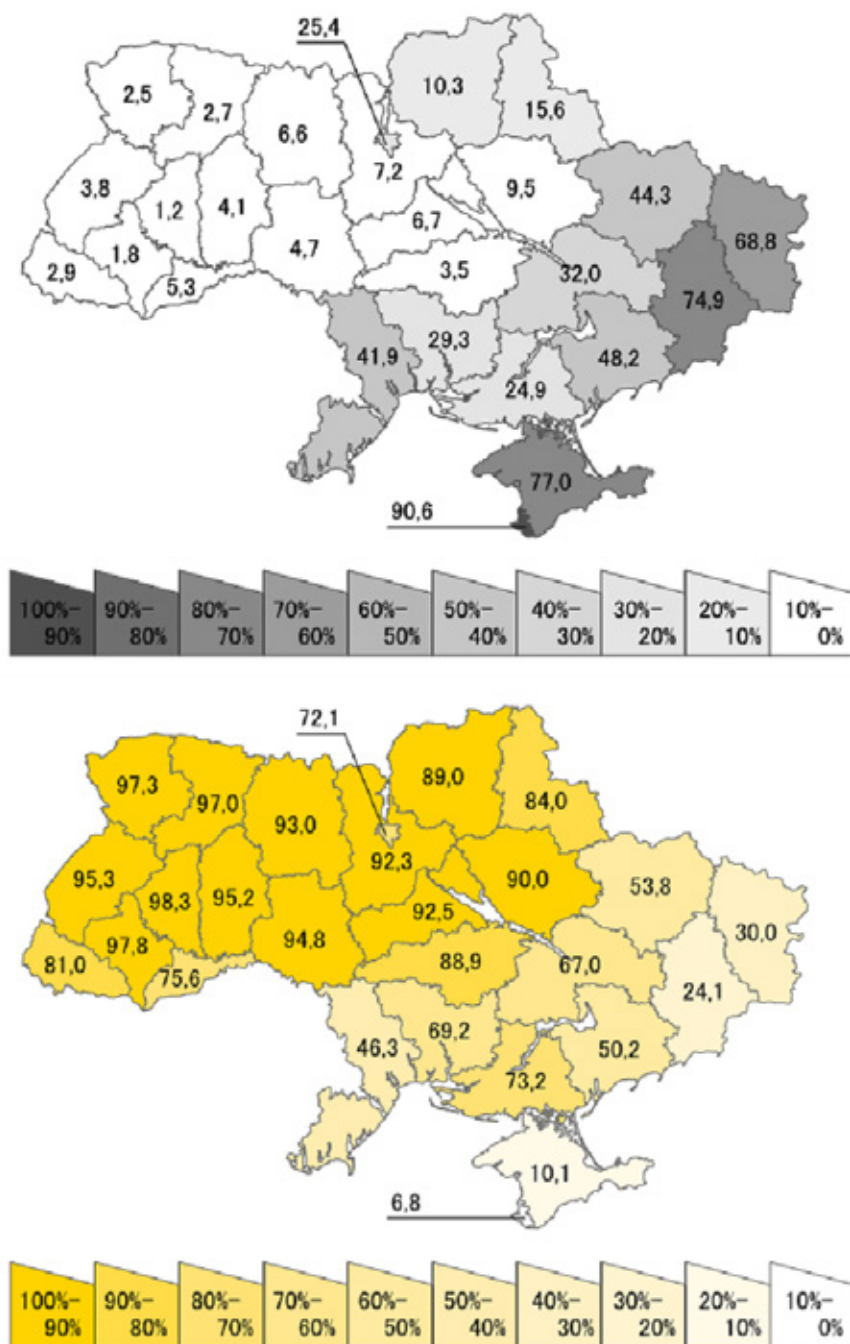
¹⁴ Пуни текст „Емског указа” видети у: [Калашников и Бунтовский 2009: 103–105].

¹⁵ Видети: Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Языковой состав населения Украины [2001].

¹⁶ Дискрепанцу између декларисаног идентитета и матерњег језика истиче још почетком овог века Бернсанд као једну од основних карактеристика језичке ситуације у савременој Украјини. Видети: [Bernsand 2001: 38].

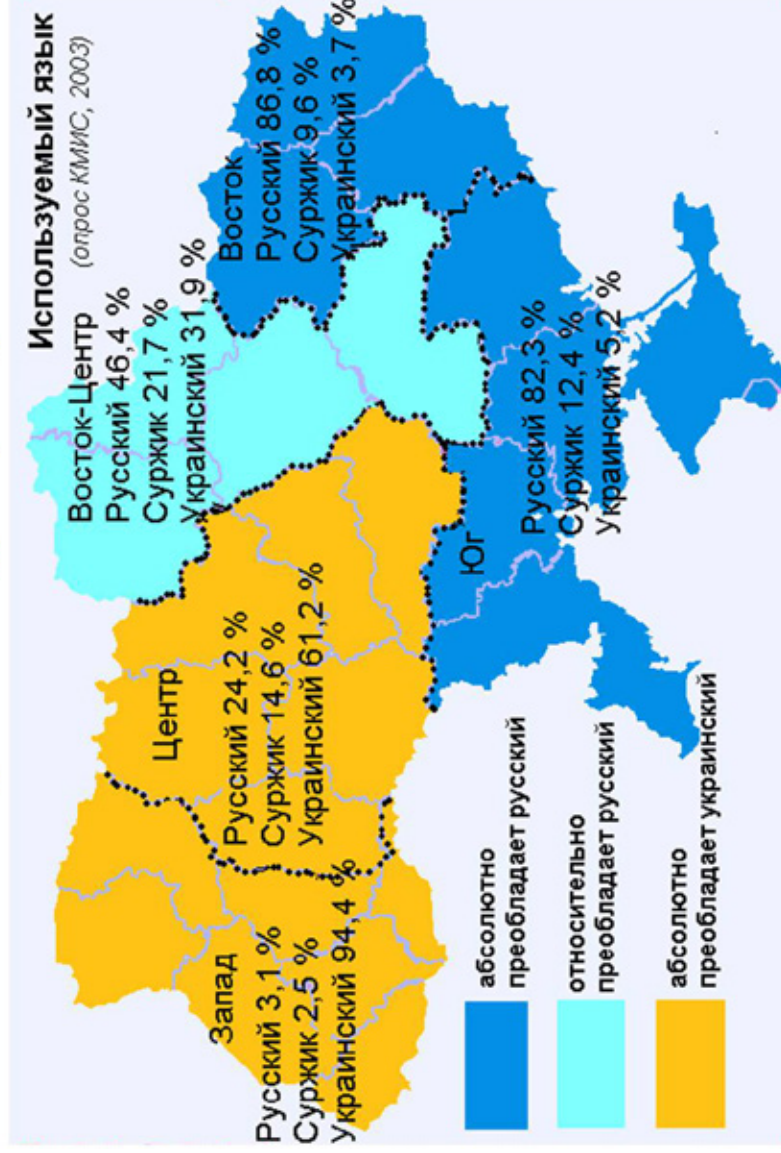
¹⁷ Могли бисмо поменути Црну Гору, у којој је према Попису становништва из 2011. године однос Црногораца и Срба према националном саставу био 44,98 : 28,73 а према матерњем језику 36,97 : 42,88 процената [Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori, 2011].

Слика 4. Украјински (горе) и руски (доле) као матерњи језици по административним областима Украјине, према Попису 2001. [Ukraine census 2001 Ukrainian.svg.; Ukraine census 2001 Russian.svg. (aut.: Alex Tora)]

Використання суржиків в Україні

Слика 5. Коришћење суржика, 2003, подаци по макрорегионима Украјине (Анкета Кијевског међународног института социологије)

Али, у Украјини права дубина проблема и није у томе. Како се, на име, у свом ауторском радио-програму практично непосредно уочи пописа (у мају 2000) пожалио познати украјински писац Владимир Јаворивски (Володимир Олександрович Яворівський), у многамилионској Украјини само неколико десетина хиљада људи заиста влада украјинским језиком.¹⁸ Јаворивски сигурно не припада противницима украјинске независности и државности, напротив. Постао је славан још током 1980-их, књигом о погрому који су начинили немачки нацисти и њихови украјински помагачи (бандеровци) у украјинском селу Кортелиси, књигом која је у време „незалежности” постала непожељна и данас се не може пронаћи ни у књижарама ни на интернету.¹⁹ У међувремену, Јаворивски је темељно променио идеологију, од комунисте из времена када је стицао књижевну име и славу (члан КПСС 1981–1990) постао је један од најгорљивијих заговорника украјинства, стигавши преко разних прелазних корака до Баткивштине²⁰. Као такав, у периоду 2001–2011. био је председник Украјинског савеза писаца. Имајући све то у виду, ове његове речи не могу бити схваћене с позиција негирања украјинства. Можда пре као преувеличавање, са супротних позиција, из бриге за украјинство. У сваком случају, разлика између онога што је рекао Јаворивски и онога што је непосредно након тога дато као званична статистика огромна је.²¹

Поставља се питање, у чему је одгонетка овог, очигледно сложеног језичког питања у Украјини? Постављени циљ у овом тексту, али и не само то, наравно, не омогућава нам да проблем истражујемо дубље, нити да тежимо коначном одговору. Уместо тога, наведимо само темељно сагледавање проблема које потиче из пера не некаквог руског украјинофоба, већ једног Украјинца [Каревин 2006]. Према њему, житељи савремене Украјине, без обзира да ли се изјашњавају као Украјинци или Руси, међусобно се споразумевају или на руском или на својеврсној, некњижевној мешавини двају језика (видети Слику 5). Дакле, руско-украјинска диглосија испољавала би се у већем делу Украјине заправо као упоредно коришћење руског језика (језик Н) и поменуте мешавине руског и украјинског (језик L), у терминологији Чарлса Фергусона (Charles Albert Ferguson), коме припада термин диглосија [Ferguson 1959], пре него у употреби руског и украјинског језика. Тај некњижевни језик назива се *суржик*.

Суржик се први пут помиње још у 18. веку, али као литерарни језик знатно касније. Прво дело написано на суржику појавило се 1798. године на левобережној Украјини, где је и данас најраспрострањенији. Сâм назив суржик познат је у литератури још од 1920-их година [Ларин 1928: 198].

¹⁸ Наведено према: [Каревин 2006: 4].

¹⁹ Видети: [Шкода 2017].

²⁰ Баткивштина (Батьківщина), украјинска политичка партија основана 1999. Предводи је Јулија Тимошенко (Юлія Володимирівна Тимошенко).

²¹ Нешто другачије резултате даје у својим истраживањима Центар Разумкова. Тако, у 2016. украјински као матерњи наводи 55% а руски 19% [Дивись.info (2016)]. 55% украјинців вважають рідною мовою українську]. Ипак, и овде је очит велики раскорак у односу на званичну статистику.

Шта је суржик²²? Сâм термин није, наравно, лингвистички – позајмљен је од назива за посебну врсту хлеба (суржик је назив за хлеб од мешавине брашна разних житарица, на пример пшенице и ражи). У лингвистичком смислу он означава идиом (разговорни, дакле некњижевни језик), који садржи елементе украјинског и руског језика, и којим се говори у Украјини, али и у Молдавији и у суседним с Украјином (јужним, односно југоисточним) областима Русије. Према истраживањима Кијевског међународног социолошког института, удео одраслог становништва Украјине који говори суржиком у 2003. години износио је 10,7%, што представља 5,1–8,3 милиона људи [Хмелько 2004]. Нека друга истраживања дала су и већи број корисника суржика.²³ Најзад, Википедија²⁴ процењује да суржиком говори између 10 и 20 милиона људи. Велики број говорника суржика свакако је био кључни разлог због којег је Олег Царјов, тада депутат Партије региона, непосредно уочи избијања актуелне кризе, у јуну 2013, иступио с предлогом да се суржик прогласи за државни језик Украјине.²⁵ Тренутно, суржик у Украјини нема никакав официјелни статус. Званичне власти сматрају га за украјински језик искварен русизмима.

Дакле, у ономе што нас интересује, очигледно је да је реч о мешавини језика, конкретно руског и украјинског. Суржик је распрострањен преваходно у Украјини, при томе, како се види на Слици 5, знатно више у северноисточним и централним деловима, нешто мање на југу и истоку, а на западу практично симболично (за запад је карактеристичан један други мешовити језик – *звара*). И поред релативно велике заступљености, суржик је, међутим, још увек некодификован [Горбачева и Родимушкина 2016].

Специфичност суржика не дозвољава да се он уброји у *пиджине* (енг. pidgin) – поједностављен језик, који настаје и развија се у екстремним ситуацијама међуетничких контаката као средство споразумевања између двеју или више етничких група које говоре несродним, односно међусобно неразумљивим језицима. Очигледно је да није постојала никаква екстремна ситуација у којој је долазило до контаката Украјинаца и Руса (иако је у протеклим годинама нека врста екстремне ситуације створена, и то управо поводом проблема језика), а с друге стране суржик је сродан обама језицима (и украјинском и руском). Исто тако, суржик се не може убројати ни у креолске језике, који настају у процесу усвајања пиджина. Стога је прихваћено да је суржик мешовити (помешани) језик, у којем су као и у другим мешовитим језицима лексика и граматика преузете из

²² Ова реч не може се наћи у свим руско-српским/хрватским/српскохрватским речницима. У чувеном Пољанчевом, који је доживео већи број издања, под „суржик” или „суржа” наведено је: усјев пшенице и ражи (заједно) [Poljanec i Madatova-Poljanec 1973: 1146].

²³ По подацима свеукрајинског истраживања, које је спровео центар социолошких истраживања Кијево-могиљанске академије у 1998. години, на суржику је одговарало 15–16% респондента [Суржик].

²⁴ [Суржик].

²⁵ „Уопште, било би правилно, да би решио језички проблем у Украјини, изабрати језик на којем говори већина становништва и учинити га државним. У Украјини то је суржик.”, истакао је у интервјуу *Украјинској правди* Олег Царјов [Лешенко 2013].

обају језика (у већој или мањој мери, наравно). Ипак, пошто су сви мешовити језици настајали, као и пиџини, у контакту несродних језика, ни горња класификација није неупитна.

Појава суржика, и његова масовна употреба, доводе до ситуације да се уместо о диглосији, у контексту савремене украјинске језичке ситуације почиње говорити о триглосији.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Остаје на крају питање какве су перспективе развоја језичког питања у Украјини, укључујући мањинске/регионалне језике, и у оквиру тога посебно какве су перспективе суржика. Вероватно није изненађујуће да одговор, не само са становишта потписника ових редова, не може бити једнозначан. Тако Тетјана Фудерер наводи већи број чињеница које потврђују да се у украјинском језичком простору одвијају процеси који не само дестабилизују украјински језик, већ и угрожавају његово функционисање, али да је он и до сада показивао довољно отпорности, без обзира на све притиске и/или забране којима је био изложен [Фудерер 2011: 69]. Међутим, врло је упитно може ли се, управо због тога, његова будућност обезбеђивати сличним, мање или више насилним средствима, као што је то случај не само у догађајима који су изазвали актуелну украјинску кризу. Утолико пре што тежња ка језичком пуризму често води заслепљености, па се хибридне форме и русизми у „суржикизмима” виде и тамо где их објективно нема, као што то упозорава Дел Гаудио [2015: 238]. У овом смислу као типичан пример могла би се навести књига [Сербенска 1994], чији већ и наслов говори доста сâм за себе. Неки од насумично одабраних примера могу и код добронамерних да изазову чуђење, односно да потврде претпоставке да није реч о изградњи сопственог језика (чак ни у смислу ма како схваћеног језичког пуризма), већ просто о некаквом „анти”, што се уосталом налази и у наслову књиге.²⁶

У том смислу, априорни негативан однос према суржику, који је у Украјини порастао од почетка 1990-их, не може да допринесе ни његовом објективном изучавању, нити објективном одређивању места које он може, евентуално и треба, да заузме у савременој Украјини, односно у областима у којима се користи. Тај је негативан однос, заправо отпор, према суржику био резултат идеологије према којој је супротстављање суржику заправо отпор русификацији, будући да се у суржику видео утицај руског („кварење” украјинског језика)²⁷. Такав приступ резултат је, између осталог, и схватања значајног дела Украјинаца према коме је суржик украјинско-руски мешовити говор (УРС), тј. украјински језик с додатком руских елемената. Међутим, како истиче Дел Гаудио [2015: 221, 223], поред овог постоје и друге форме суржика, почев од индивидуалних (идиолекти),

²⁶ Тако, у књизи можемо прочитати, између осталог, у паровима неправилно – правилно: загранична мебелъ – импортни меблі; на покрасці – на фарбуванні. Коментари су изlišни.

²⁷ Видети: [Скварча 2013: 113–115], где се истиче борба против суржика, који „треба да нестане”, који је „болест”, чак „тешка болест”, „зло”.

који се често асоцирају с ниским образовним нивоом својих говорника, па до тзв. руског суржика (РС), у којем је руски језик базни, а украјински адстрат. Овај вид суржика настао је у фабрикама, рудницама, међу нискообразованим становништвом и војним лицима на истоку Украјине, и распрострањен је у крупним индустријским градовима – Харкову, Дњепропетровску, Запорожју и др.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Вернадский, Владимир Иванович (1990). Украинский вопрос и русское общество, *Дружба народов*, Москва: Союз писателей СССР, 3: 247–254.
- Горбачева, Елена Юрьевна и Арина Родимушкина (2016). Суржик как лингвистический феномен, *Молодой учёный*, 7.4 (111.4), Апрель: 7–9.
- Дель Гаудио, Сальваторе (2015). Украинско-русская смешанная речь “суржик” в системе взаимодействия украинского и русского языков, *Slovēne*, 2: 214–246.
- Заставний, Федір Дмитрович (2011). *Україна. Природа, населення, економіка*. Львів: Видавництво „Апріорі”.
- Жданко Татьяна Александровна (Отв. ред.) (1984). *Страны и народы. Советский Союз. Республики Закавказья. Республики Средней Азии. Казахстан*. Издание в 20-ти томах, Москва: Мысль.
- Калашников, Максим и Сергей Юрьевич Бунтовский (2009). *Независимая Украина. Крах проекта*. Москва: Фолио.
- Каревин, Александр Семёнович (2006). *Русь нерусская (как рождалась «рідна мова»)», 2-е изд.*, Москва: Имперская традиция.
- Кулішъ, Пантелеймонъ Александровичъ (1874–1875). *Исторія возсоединенія Руси, 1–3*. С.-Петербургъ – Москва: Изданіе Товарищества «Общественная польза».
- Ларин, Борис Александрович (1928). Мовний побут міста, *Червоний шлях* (Харків: Державне видавництво України), 5–6: 190–198.
- Ленин, Владимир Ильич (1981). Украина, *Полное собрание сочинений*, пятое издание, том 32, Москва: Издательство политической литературы, 341–342.
- Мартин, Терри (2011). *Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923–1939*, Москва: РОССПЭН и Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина».
- Миллер, Алексей Ильич (2000). «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века), Санкт-Петербург: Алетейя.
- Милошевић, Зоран (2015). Ко је дошао на власт у Кијеву?, у: Зоран Милошевић (прир.) *Украјинско њишање данас*, Шабац: Центар академске речи, 34–44.
- Савченко, Федір (1930). *Заборона українства 1876 р.*, Харків – Київ: Державне видавництво України.
- Сербенська, Олександра Антонівна (1994). *Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити*, Львів: Видавництво „Світ”.
- Скварча, Ольга Николаевна (2013). К вопросу о психолингвистических и социальных аспектах употребления суржика, *Конотопський краєзнавчий збірник*, Вип.1. Уклад. Н.О. Леміш, В.Б. Звагельський, Суми-Конотоп : СумДУ, 110–116.
- Скрипник, Микола Олексійович (1928). Національне відродження в сучасних капіталістичних державах на прикладі Закарпатської України, *Прапор марксизму* (Харків: Державне видавництво України), 1(2): 208–231.
- Скрипник, Микола Олексійович (1974). Підсумки «Літературної дискусії», *Статті й промови з національного питання*, Мюнхен: Видавництво: Сучасність, 57–81.
- Толочко, Пётр Петрович (1987). *Древняя Русь*. Киев: Наукова думка.
- Фудерер, Тетяна (2011). Мовна ситуація України в категоріях концепції Клода Ажежа, *Мова і суспільство* (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка), 2: 62–71.

- Хмелько, Валерій Євгенович (2004). Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності, *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*, 32: 3–15.
- Bernsand, Niklas (2001). Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. *Berliner Osteuropa Info* (Berlin: Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin), 17: 38–47.
- Ferguson, Charles A. (1959). Diglossia, *Word* (New York: International Linguistic Association), 15(2): 325–340.
- Fuderer, Tetyana (2011). Jezična situacija u Ukrajini: pogled izvana, u: Dubravka Sesar (ur.), *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*, Zagreb: FF-press, 85–96.
- Magocsi, Paul Robert (2002). *The roots of Ukrainian nationalism. Galicia as Ukraine's Piedmont*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- Poljanec, Radoslav F. i Serafima M. Madatova-Poljanec (1973). *Rusko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori (2011), Saopštenje br. 83, 12. jul 2011, Podgorica: Zavod za statistiku.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Всеукраинская перепись населения (2001). Доступно на: www.2001.ukrcensus.gov.ua. Приступлено: 10. 11. 2019.
- Дивись.info (2016). 55% українців вважають рідною мовою українську, – Центр Разумкова, 7 червня 2016. Доступно на: <https://dyvys.info/2016/06/07/55-ukrayintsiv-vvazhayut-ridnoyu-movoyu-ukrayinsku-tsentr-razumkova/>. Приступлено: 10. 11. 2019.
- Лещенко, Сергій (2013). Олег Царев: Вилкул – один из кандидатов в премьер-министры после Азарова, интервью, *Українська правда*, Серeda, 12 червня 2013. Доступно на: <https://www.pravda.com.ua/articles/2013/06/12/6992098/>. Приступлено: 12. 11. 2019.
- Национальный состав населения городов УССР в 1925, Artemka – Власна робота, ССО. Доступно на: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=14587376>. Приступлено: 12. 11. 2019.
- Национальный состав населения Украины по данным переписей населения (до фактической утраты Крыма), Vd437 – Self made using data from page http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/nationality_population/graphic, Общественное достояние. Доступно на: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4229171>. Приступлено: 12. 11. 2019.
- Російська мова як рідна в Україні по областях за переписом 2001. Автор: Alex Tora – Data from Ukrainian census 2001, CC BY-SA 3.0. Доступно на: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5382958>. Приступлено: 12. 11. 2019.
- Суржик. Доступно на: <https://wiki2.org/ru/Суржик>. Приступлено: 12. 11. 2019.
- Україна мова – browse images. Доступно на: <https://yandex.com/images/search?text=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&stype=image&lr=10522&source=wiz>. Приступлено: 10. 11. 2019.
- Українська мова як рідна в Україні по областях за переписом 2001. Автор: Alex Tora – Data from the 2001 Ukrainian census, données du recensement de 2001, CC BY-SA 3.0. Доступно на: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5383022>. Приступлено: 12. 11. 2019.
- Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Национальный состав населения Украины. Доступно на: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>. Приступлено: 10. 11. 2019.

Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Языковой состав населения Украины (2001). Доступно на: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/language/#>. Приступлено: 12. 11. 2019.

Шкода, Оксана (2017). «Вечные Кортелисы»: документ фашистско-бандеровских злодеяний и «чернильная душа» Владимира Яворивского, 25 сентября 2017. Доступно на: <https://cont.ws/@dima62m74/724519>. Приступлено: 12. 11. 2019.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

LANGUAGE PROBLEM IN UKRAINE: BETWEEN LINGUISTICS AND POLITICS

by

RAJKO BUKVIĆ
Association “Srpski krivak”
Belgrade, Serbia
r.bukvic@mail.ru

SUMMARY: The paper considers a language problem in Ukraine, which escalated in the still ongoing crisis and was one of the basic grounds for the uprising and armed conflict in the southeastern part of the country. It presents the development of the problem in the context of independent Ukraine, as well as its genesis and development in the period that preceded it. Finally, it considers *suržyk*, a specific mixed language phenomenon, which has appeared and developed like other communication tools in places of contact between two or many language communities (such as pidgin and creole languages, for example). In the context of the current political climate, the possibility of resolving the status of the Russian language and *suržyk* seems uncertain.

KEYWORDS: language problem, Russian and Ukrainian language, diglossia, *suržyk*

UDC 930.85(=411.16)

UDC 17(=411.16)

UDC 27-31

<https://doi.org/10.2298/ZMSDN1971397K>

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

НЕРЕШЕНИ ЕТНИЧКИ СПОР И ДРУШТВЕНА ПОДЕЛА ИЗМЕЂУ ЈЕВРЕЈА И САМАРЈАНА У ЈН 4,4–42

МИЛАН КОСТРЕШЕВИЋ

Универзитет у Берну, Теолошки факултет

Ленгасштрассе 51, Берн, Швајцарска

milan.kostresevic@gmail.com

САЖЕТАК: Често се у научним тумачењима епизоде сусрета Исуса и Самарјанке сматра да она означава први корак ка помирењу између Јевреја и Самарјана. Анализа у овом раду произлази из наративних детаља текста *Еванђеља по Јовану* у коме је жена Самарјанка почела да прихвата јеврејског Исуса као пророка (Јн 4,19) и потенцијалног Месију (Јн 4,29). Касније су га Самарјани позвали у своје место, на шта је он радо пристао (Јн 4,40); након његове посете, уверљиво су признали да је он заиста „Спаситељ света” (Јн 4,42). С овим низом догађаја, чини се да је етнички раскол између две етничке групе почео да се решава. Међутим, ова претпоставка не узима у обзир динамику између различитих етничких група, нарочито присуство етноцентричног односа међу члановима двеју група. Овај рад уочава његово постојање међу свим ликовима у Јн 4,4–42. Да би поткрепио ову тврдњу, овај рад има за циљ да критички сагледа читаву причу – уз посебну пажњу посвећену одабиру стихова у којима је предмет етничког идентитета или потврђен или оспорен – како би се испитало да ли су заиста предузети почетни кораци ка помирењу етничких разлика. Како није пронађен ниједан такав корак и након читања овог феномена у односу на модерне концепте идентитета у етничким студијама, овај рад предлаже читање зачала као чисто верско преобраћање на страни Самарјана у веру у Христа, који је само игром случаја био Јеврејин.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јевреји, Самарјани, Исус, етнички спор, примордијализам, инструментализам

Читаоци готово увек желе срећан крај било које приче и очекују да ће се спорови и контроверзе представљене на почетку приче решити на крају. Већина читалаца вероватно и јесте то очекивала током првог читања приче о сусрету Исуса и жене Самарјанке и њеног народа у Јн 4,4–42. Може се претпоставити да су читаоци очекивали да ће прочитати на крају приче да ће етнички раскол између Јевреја и Самарјана бити решен, или да ће главни ликови приче барем покушати да га реше.

Заправо, неки коментатори Новог завета не либе се да то и закључују. Џерард Слојан (Gerard S. Sloyan), на пример, долази до ове разоткривајуће анализе зачала: „Знак отварања заједнице јудаизму – тј. верницима у Исуса међу њима – састоји се од показивања да су прихватили једног Јеврејина као Месију. Много више оних који су поверовали у Исуса (4,41) мора да су веровали да је кроз њега древна јеврејско-самарјанска мржња била решена под јеврејским, а не под самарјанским условима” [Sloyan 1988: 55].¹ Много радикалнија је изјава О’Деја: „Самарјанско прихватање Исуса као Спаситеља света (4,42) је најсвеобухватније христолошко признање које се налази у *Еванђељу*. Спасење може доћи од Јевреја (4,22б), али није ограничено на Јевреје. Етничке и религијске разлике истакнуте у овом тексту (4,9.20–22) разрешене су овим признавањем универзалности спасења која је доступна у Исусу (3,17)” [O’Day 1995: 573]. Оно што откривају ова два цитата је да се етнички конфликти између Јевреја и Самарјана лече или решавају на крају Јн 4 с обзиром на прихватање јеврејског Исуса.

Мада у тексту није категорички споменуто да се расцеп између две етничке групе² решава, ови коментатори тумаче Исусову физичку посету самарјанском селу Сихар и његово препознавање од стране мештана као „Спаситеља света” у 4,42 као веома јасну индикацију да су Самарјани завршили с властитим предрасудама према Јеврејима. Заиста, може се закључити из приче да постоји социо-религијска подела између Јевреја и Самарјана, експлицитно изложена као коментар³ у загради у 4,9б. Исус је, као прави Јеврејин, на основу речи саме Самарјанке у 4,9а, прихваћен од стране самарјанских сељана не само као онај кога очекују да дође, већ и као неко ко је супериорнији од било којег вође који је од њих добио империјалну титулу „Спаситељ света” (4,42) [Brown 1966: 175]. Раније је Исус доказао да је он заиста особа за све⁴, на шта указује његова непри-

¹ Сличне ставове могуће је пронаћи и у: [Paul 2016: 49].

² Значење израза „етничка група” је дискутабилно, а чак се и тренутни научни круг из етничких студија не слаже с њиховом дефиницијом као и параметрима чланства. У овом чланку овај израз ће бити обрађен у његовом најширем смислу, усвајајући дефиницију коју је предложио Ентони Смит, „као именована људска популација са митовима о заједничком пореклу, заједничким историјским успоменама и једним или више заједничких елемената културе, укључујући повезивање са домовином, и одређеним степеном солидарности, барем међу елитама” [Smith 1999: 13].

³ Осим популарног схватања да је 4,9б загонетни коментар, неки научници га чак класификују као књижевну глосу. Видети: [Barett 1978: 232; Bruce 1992: 56].

⁴ Шнакенбург наглашава Исусову непристрасност, говорећи: „Његово самооткривење је научило Самарјане да прави Спаситељ кога је послао Бог не припада само једном народу, не успоставља посебан облик обожавања у Самарији или Јудеји (4,21–24), већ дарује спасење целом свету” [Schnackenburg 1980: 457].

страсна изјава у стиховима 4,21–24 да се у будућности Оцу неће молити ни у Јерусалиму, ни у Геризиму, већ „духом и истином”. У нешто каснијем разговору са својим ученицима, који су стигли у 4,27, Исус је користио слике сетве и жетве за обављање посла који му је задао онај који га је послао (4,34–38). Многи коментатори Исусове загонетне речи овде разумеју као метафору за могућу духовну жетву Самарјана коју је извео Исус са својим ученицима [Barrett 1978: 242; Guthrie 1994: 1034; Lincoln 2005: 182]. Другим речима, овај језик предвиђа укључивање самарјанског народа у хришћанство.⁵

Овакав начин размишљања, да је етнички раскорак између Јевреја и Самарјана превазиђен, такође је под снажним утицајем сцене у *Делима айосџолским* када је описан догађај великог преобраћења Самарије у Дап 8, које је иницирао Филип (Дап 8,5–8) а затим наставили Петар и Јован полагањем руку (Дап 8,14–17). Јн 4 често је идентификован као припрема за ову велику мисију, у којој се Исус ставља као главни претходник отварања мисије према Самарјанима.⁶ У светлу успона хришћанске заједнице у 1. веку наше ере, Јн 4, дакле, постаје чврст текстуални темељ за прихватање самарјанских верника у хришћанску заједницу.⁷

Укратко, нормално читање Јн 4,4–42 претпоставља радосни крај: етнички раскол и разлике између Јевреја и Самарјана су превазиђене (или барем почеле да бивају превазиђене) и Исус делимично предлаже нормативни начин решавања сличних проблема у будућности, тј. искрени дијалог из срца између две супротстављене стране.

Међутим, пре него што се сложимо са овим популарним закључком, најбоље је да анализирамо текст читаве приче поново и запитамо се: да ли ликови приче заиста покушавају да премосте међусобне етничке разлике? Може ли се обустављање било какве дискусије о садржају њиховог етничког раскола сматрати премошћењем дугогодишње пукотине између њих? Да ли превазилажење етничких историјских оптужби обе стране у духовној димензији лечи ожиљке њиховог историјског спора? Да ли јовановски Исус делује као представник јеврејског народа у свему или

⁵ На овоме се посебно инсистира у: [Brown 2003: 74], наглашавајући да је постојало значајно укључивање Самарјана у хришћанство, посебно у Јованову заједницу. За њега, њихова асимилација у ову заједницу је утрла пут за развој њене високе христологије, с обзиром на чињеницу да су Самарјани били доста строжи у свом тумачењу закона у поређењу са обичним Јеврејима. Још даље иде предлог изнет у: [Freed 1970: 241–256], где се спекулише да постоји велика вероватноћа да су на еванђелисту Јована утицали Самарјани током састављања *Еванђеља*.

⁶ Шнакенбург одговара на прикладан начин: „Историјски гледано, међутим, интерес еванђелиста за Самарјане је непогрешив”. Он наглашава њихову спремност да верују у супротности са „Јеврејима” Јерусалима (4,1–3) и народом Галилеја (4,44; видети 6,30.41.52) [Schnakenburg 1980: 455]. Ц. Слојан даље додаје: „Читава прича може бити покушај да се озакони мисија у Самарији у круговима у којима је спорна (види „у град самарјански не улазите” Мт 10,5), стављајући пророчанство будуће мисије у Самарији на Исусове усне у разговору са представником тог места” [Sloyan 1988: 58–59]. За даљу анализу вредно је консултовати и [Voers 1988: 195].

⁷ Шнајдерс опште оцењује ово зачало: „Мој закључак је да је ова епизода сведочанство о уласку Самарјана у Јованову заједницу, наративно прочитано у времену живота земаљског Исуса” [Schneiders 1999: 230].

само уводи јовановски став у погледу међуетничких односа? Да ли еванђелиста измишља причу (без паралела у синоптичким еванђељима) како би озаконио прихватање Самарјана у хришћанску заједницу?

ЕТНИЧКИ СУКОБИ У НАРАЦИЈИ

Да би се одговорило на горе наведена питања, корисно је критички сагледати читаву причу у Јн 4,4–42 – уз посебну пажњу на одабиру стихова у којима је предмет етничког идентитета потврђен или оспорен – да би се проценило да ли су заиста предузети почетни кораци ка усклађивању етничких разлика између Јевреја и Самарјана.

Такозвани сусрет започео је разговором Исуса и Самарјанке код бунара у граду Сихар (4,5–7). Етнички идентитет жене се више пута у причи одређује као Самарјанка (4,7.9а).⁸ У међувремену, жена Исуса описује као Јеврејина (4,9а). Ова информација наговештава читаоцима да ће се ова прича фокусирати на тему њихових одвојених етничких идентитета.⁹ Ово се додатно продубљује када је еванђелиста описао у 4,9б: οὐ γὰρ συυχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαριταῖς. О значењу ове фразе у два превладавајућа тумачења се нашироко расправља: а) „наиме, Јудејци се не друже са Самарјанима” [Lincoln 2005: 168; Keener 2003: 598; Michaels 2010: 240; Culper 1983: 218] или б) „јер се Јевреји не мешају са Самарјанима”.¹⁰ Без обзира на то да ли је ова клаузула оправдана, очигледно је да је постојала друштвено-религијска подела између две групе народа. Ово није само наративни фикциони детаљ јер јудео-хришћански историјски списи из времена писања четвртог *Еванђеља* поткрепљују постојање дугогодишњег сукоба између њих,¹¹ иако наглашавају негативно понашање Самарјана.¹² Погодно је рећи да је аутор *Еванђеља* тада директно намеравао да постојање овог етничког раскола открије публици овим загонетним коментаром.

⁸ Морис тврди да то само значи да је она „припадник расе која је насељавала општу област, а не жена из Самарије (која је била много километара даље)” [Morris 1979: 256].

⁹ Малина и Робуо примећују предстојећи етнички сукоб између *инсајдера* и *ауџсајдера* говорећи: „Радозналост у овом одломку је да жена Самарјанка, назива Исуса 'Јудејцем'. У 8,48 Јудејци га називају 'Самарјанином'. Такво 'називање' је начин означавања некога као *ауџсајдера*... Исус, Галилејац, буквално је *ауџсајдер* за обе групе. За обе групе, етикете које нормално користе једни за друге ће бити довољне да предложе друштвену дистанцу која се изражава између њих самих и Исуса” [Malina and Rohrbaugh 1998: 99].

¹⁰ Овај став је популарно први пут предложен у: [Daube 1950: 137–147], а следиле су: [Barett 1978: 194; Brown 1966: 166; Carson 1991: 219; Morris 1979: 259; Sloan 1988: 53; Thompson 2015: 99; Moloney 2005: 95; Neyrey 2007: 88] и други.

¹¹ За преглед ових текстова видети: [Coggins 1975: 82–100, 138–48; Hjelm 2000: 104–238].

¹² Један од примера ових дела су *Јудејске старине* Јосифа Флавија (Flavius Josephus) који истиче како верску тако и политичку дволичност Самарјана које он такође назива „Кутејци”. Он наглашава да су „они изазвали свемогућег Бога да се наљути и буде незадовољан, због куге која их је задесила, и која их је уништила; и када нису нашли лек за своје невоље, њима је пророчанство рекло да треба да се клањају свемогућем Богу... обожавали су га уз поштовање, а куга је одмах престала ... И када виде Јевреје у благостању, они се претварају да су се променили и удружили се с њима, и називају их рођацима, као да потичу од Јосифа, и по томе су имали изворни савез с њима: али кад виде да им није добро, они кажу да ни на који начин нису повезани са њима, и да Јевреји немају право да од њих очекују било какву љубазност или услуге због родбинске везе” (*Ant.* IX, 14,3).

Прича је започела свој обрт када је јеврејски Исус затражио од Самарјанке да пије (4,7), Самарјанка га је одмах одбила говорећи: „Како ти, који си Јудејац, тражиш од мене жене Самарјанке да пијеш?” (4,9). Исус је узвратио тако што је уздигнуо своју истакнутост описујући себе као способног да јој да „воду живу” (4,10). Да не остане поражена у дебати, жена се позвала на величину свог оца Јакова који им је дао бунар (4,12). Исус се успротивио изјављујући о значају воде коју нуди а која би, за разлику од воде коју је Јаков дао, могла трајно да задовољи нечију жеђ и обезбеди вечан живот (4,13–14) [Brown 1966: 170; Barrett 1978: 196; Carson 1991: 356]. Жена је коначно прекинула дискусију тражећи од Исуса да јој да ту воду (4,15), али се још увек није побринула за његов први захтев да му да воду да пије (4,7). Исусова физичка жеђ остала је неутољена.

Оно што примећујемо у овом првом делу разговора између Исуса и Самарјанке је да су обе стране тврдили супериорност својих веровања над оним другим. То је такође прилично изненађујуће пошто се дебата одржава између познатог јеврејског рабина у Исусу (ученици су звали Исуса учитељем у 4,31) и неименоване жене (Исус јој се обраћао једноставно са „жено” (4,21). Потребно је такође обратити пажњу на то да су након њиховог доласка ученици били изненађени што је Исус разговарао са женом (4,27). Али еванђелиста је наставио да до краја охрабрује жену да настави да говори и чак сведочи другима. Чини се да прича наглашава да су и јеврејски Исус и Самарјанка особе које имају своје мишљење и ниједна од њих неће лако одустати од свог доктринарног става у корист другог.

Наративна напетост се појачава када Исус открије свој статус тако што показује знање о приватном животу жене (4,16–18). То је навело жену да призна да је он пророк (4,19), али је и даље инсистирала на легитимности самарјанског култа који се обавља на њиховој гори¹³ у односу на обожавање у Јерусалиму¹⁴ – не треба заборавити да је у овом тренутку Исус управо дошао из Јудеје (4,3) где је посетио јерусалимски храм за Пасху (2,13–23). Изненађујући је донекле и Исусов однос према жени када говори о њиховом колективном незнању у смислу обожавања које је инфериорно у односу на њихов јеврејски начин (4,22a)¹⁵. Чак је и истакао своју тврдњу изјављујући најетноцентричнију изјаву у *Еванђељу по Јовану*: „јер је спасење од Јудејаца” (4,22b).¹⁶ Даље је предвидео распадање оба

¹³ Самарјани верују да је гора Геризим права гора изабрана од Бога. Андерсон открива изворе њихове тврдње: „Самарјанска верзија Мојсија који је заповедао изградњу једног олтара на гори Геризим (Пзз 27,4) је вероватно старија од навођења горе Ебал... Традиција је назива најстаријом и највишом планином на свету, а њен врх је преживео поплаву у време Ноја” [Anderson 2009: 75–82].

¹⁴ Увођењем нове теме од стране Самарјанке, Морис примећује: „Али изгледа вероватније да она једноставно покушава да промени тему. Жели да одврати разговор од непријатног предмета у виду њеног греха” [Morris 1979: 256].

¹⁵ Кинер објашњава зашто је обожавање Самарјана инфериорно: „Пошто су Самарјани прихватили само Мојсија а одбацили јудејски аспект историје спасења, укључујући и Давидовог Месију, нужно су имали непотпун поглед на спасење и историју спасења по јеврејским и хришћанским стандардима” [Keener 2003: 610–611].

¹⁶ Примери академских студија које детаљно дискутују о овом стиху су, између осталих: [Van Belle 2001: 370–400; De la Potterie 1983: 74–115; Loewe 1981: 341–368].

култа онда када ће Бог бити обожаван „духом и истином” (4,23). Како би наставила дебату коју губи, жена је игнорисала Исусов аргумент који ју је изазвао да покаже своје знање о доласку Месије (4,25).¹⁷ Али Исус се брзо и поуздано идентификовао као тај: ἐγώ εἰμι ὁ λαλῶν σοι (4,26).

Као што смо видели у првом делу дискурса између Исуса и жене, овај други део додатно појачава дебату између два лика. С једне стране, Исус је представљао супериорност Јевреја над другим етничким групама и чак инаугурисао нови облик обожавања који би стајао изнад осталих. С друге стране, жена је изговарала сва главна начела самарјанских веровања: веровање у пророка/^e¹⁸, обожавање на гори Геризим, и долазак Месије. Очигледно је у ставовима и Исуса и Самарјанке њихово чврсто држање својих доктринарних уверења. Чак и ако се чини да је Исус победио жену током њиховог разговора, нарација није експлицитна о њеном поразу, већ се она повукла касније у журби (4,28) и још увек није била сигурна у шта да верује након што је поставила питање мештанима: „Да није он Христос?” (4,29)¹⁹. Несигурност у њеним речима је мотивисала мештане да изађу из свог града и потраже Исуса лично (4,30), очигледно да потврде причу коју им је испричала.

Следећа сцена након дебате је разговор Исуса са његовим ученицима који су се чудили зашто је разговарао са женом, иако ниједан од њих то није вербализовао (4,27). Жена се, међутим, удаљила, остављајући свој крчаг (4,28). Када су га ученици наговарали да једе, Исус је одговорио дугим поукама о „храни”, „жетви”, „сејању”, и „заједничком радовању” (4,34–38), који метафорички закључује духовну жетву Самарјана у хришћанску заједницу. Чини се да је ово читање потврђено следећим стиховима који кажу: „А из града онога многи од Самарјана повјероваше у њега” (4,39) и „И много их више вјероваша за ријеч његову” (4,41). Ово је чак и наглашено приказом веровања у Исуса међу Самарјанима њиховом једногласном изјавом: οἱ δαμαεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀλλθῶς ὁ σωτήρ τοῦ κόσμου (4,42).²⁰

¹⁷ Мајклс на одговарајући начин примећује: „Ипак, чини се да ’Месија’ није био термин који су користили Самарјани, који су (барем у каснијим изворима које имамо) назвали свог Пророка или Учитеља који долази *Taxeб*, ’онај који се враћа’ или ’онај који обнавља’... Што се тиче жене, она говори о ’Месији’ и ’Христу’ уз одређену дистанцу, позајмљујући јеврејску терминологију која јој није потпуно позната” [Michaels 2010: 255–256]. Опширније о овоме и у: [Thettayil 2007: 187].

¹⁸ Браун [Brown 1966: 1971] описује позадину спомињања „пророка” од стране Самарјанке: „Ова идентификација Исуса произлази из посебног знања које је показао, али се може односити и на његову очигледну жељу да реформише њен живот. Самарјани нису прихватили пророчке књиге Старог завета тако да слика пророка вероватно произлази из Пзз 18,15–18, одломка који у самарјанском Петокњижју, као и у неком материјалу из Кумрана, долази након Изл 20,21б. Очекивало се да ће овај Мојсије као пророк решити правна питања, одакле и логика имплицитног питања у стиху 20”.

¹⁹ Женино питање почиње грчким *μῖτι*, које према великом броју научника означава неку врсту неизвесности. О овоме опширније у: [Brown 1966: 1973; Paul 2016: 258; Thettayil 2007: 214–216].

²⁰ У научним круговима устаљено је мишљење да се ова изјава доводи у везу с римским царевима, а примери за то су: [Brown 1966: 175; Bruner 2012: 278; Lincoln 2005: 181; Neyrey 2007: 99; Thompson 2015: 110].

Оно што посматрамо у завршном делу зачала је да, иако се чини да нарација завршава победом јеврејског Исуса над Самарјанима, није било ни најмање назнаке промене понашања између две групе људи. Исусови јеврејски ученици никада нису разговарали са Самарјанком као што је то Исус учинио. Као одговор, жена је напустила Исуса и отишла ка властитом граду Самарији. На сличан начин, мештани Самарије, када су се приближили Исусу, вероватно су приметили и његове јеврејске пратиоце чије је присуство већ било описано у 4,27 и који га наводно никада више нису напустили. Међутим, није било помена о сусрету између две стране, јер се текст фокусира на сусрет између Исуса и Самарјана у 4,40–42.²¹

Укратко, уз сва ова запажања било би прикладније закључити да се почетна етничка пристрасност и непријатељски однос између Јевреја и Самарјана, као што је описано у 4,9б, никада нису мењали или решавали на крају зачала: Исус је потврдио јеврејски примат, жена се држала својих самарјанских уверења, и није било опасног спомињања сусрета између Исусових ученика и Самарјана. Тако је етнички спор наставио да лебди нерешен на крају приче.

Међутим, други тврде да чак и ако није било експлицитних дискусија о њиховом етничком расколу, сама чињеница да су Самарјани дозволили да јеврејски Исус остане са њима је већ покушај решавања проблема. Складан суживот и заједнички живот две супротстављене групе је већ практично раван говорењу да је започела изградња мира. Ова тврдња, ипак, треба да се испита, посебно постављањем једног од прелиминарних питања отворених у уводу: Може ли се обустављање било какве дискусије о садржају њиховог етничког раскола сматрати премошћењем дугогодишње пукотине између њих?

ДИНАМИКА ЕТНИЧКИХ ОДНОСА

Да би нам помогло да разумемо горе аналиризовано зачало у односу на тему етничких сукоба, може бити корисно да сагледамо развој етничких студија и истражимо генералне односе између етничких група. То ће нам помоћи да сазнамо да ли је етничка динамика у *Еванђељу по Јовану* покушај да се утврде њихове етничке разлике.

Актуелне етничке студије заиста откривају карактеристике етничких група које раније нису уочаване. На пример, до прве половине 20. века, дефиниција етничке групе била је условљена претходним разумевањем да је она једно те исто што и расна група. „Раса”²² се разумевала као гене-

²¹ Поводом овога [Paul 2016: 317] сматра да самарјански позив Исусу да остане с њима у њиховом селу (Јн 4,40) укључује и ученике. Њено читање мора да је узело у обзир да су се ученици вратили Исусу у 4,27 и након тога га никада више нису оставили самог. Насупрот томе, Боз [Boers 1988: 158] тврди да је само Исус био позван, што поништава улогу ученика у нарацији. Како текст не прецизира да ли су Исусови ученици били с њим приликом његове посете самарјанском селу, све се сматра само претпоставком. Ипак, оно што је очигледно је да еванђелиста не жели да укључи у свој наратив експлицитан сусрет Јевреја и Самарјана из непознатог разлога.

²² У савременој литератури постоји тежња да се дистанцира од термина „раса”. Последнице расних ратова, оружаних сукоба, чишћења, анимозитета и дискриминација подигли

алошка веза особе с другим појединцима који су међусобно повезани у смислу заједничке територије, језика, историје и културе. Технички, ова теорија се назива *примордијализам*, који дефинише нечији етнички идентитет као инхерентан и урођен од рођења надаље.²³ Из оваквог става следи да је етничка припадност нешто што се не може променити; особа се не може поново родити биолошки да изабере други етнички идентитет. Да би се догодила хармонија између различитих етничких група, обе стране треба да признају и поштују међусобне различитости. У супротном, очекује се константан етнички сукоб.

У другој половини 20. века, међутим, супротна перспектива долази до изражаја. Уведена је флуидност етничке припадности која тврди да етнички идентитет није унапред одређен, већ је нешто што се добија током времена, у зависности од утицајних друштвених особа, околности и институција којима је неко изложен. Технички се назива *инструментализам*, и он наводи да је етничка припадност нешто што се гради у историји [Smith 1999: 8–9]²⁴, углавном због економске и политичке агенде актера на власти [Hall 1997: 17]. Уколико је етничка припадност флексибилна, из тога произлази да се сви облици међуетничких разлика решавају једноставном модификацијом етничког(их) идентитета. Ово се може постићи или када се: а) једна страна прилагођава ставу друге, или б) када обе стране одлуче да се нађу на пола пута у синтетички прихватљивом ставу. Укратко, у *инструментализму* се стално преговара о етничком идентитету заинтересованих страна²⁵, а мир се постиже редефинисањем етничких граница.²⁶

су свест у свету о томе да је озакоњење овог појма само контрапродуктивно. Затим је уследило систематско уклањање употребе термина „раса”, који је примарно замењен „етничком групом” (и њеним сродним речима). За детаљну дискусију, видети: [Banton 2000: 55–67].

²³ Герц наводи шест заједништава међу члановима групе – које се популарно називају „културним дагостима” или нешто што је инхерентно или урођено – која сачињавају етничку групу, на пример, претпостављене крвне везе (квасисродство), раса (фенотипске физичке особине: боја коже, облик лица, стас, тип косе, итд.), језик, регија, религија и обичај [Geertz 1973: 261–263].

²⁴ За критику инструментализма видети: [Eriksen 2010: 63–66].

²⁵ Занимљиву тезу у вези с овим износе Смуха и Ханф [Smootha and Hanf 1996: 330], где предлажу четири стратегије у ситуацијама сукоба између етничких група, тј. „поделу, етничку демократију, консоцијациону демократију и либералну демократију”. Подела захтева „да се поново изграде државне границе како би се постигле разумне етничке границе” (330). У међувремену, „етничка демократија је демократија у којој је доминација једне етничке групе институционализована” (330). Консоцијациона демократија значи да се „политички систем води на основу компромиса и поделе власти” (331). На крају, либерална демократија утире пут за сваког појединца или групу „да се такмиче и буду слободни да се мешају, интегришу, асимилирају или алтернативно формирају одвојене заједнице све док то не дискриминише друге” (332). Кратко речено, оно што Смуха и Ханф тврде јесте да се међуетнички склад постиже уређеним дијалогом, интеграцијом и асимилацијом између етничких група. Философије дуж ове линије критикује маргинализирајући ефекат мултикултуралног облика друштва која се задовољавају хармоничним суживотом етничких група и не решавају њихове конфликтне тачке. Данашњи философи који се баве овим проблемом су Чарлс Тејлор, Теренс Тарнер, Вил Кумлика, Бики Парек. О овој дискусији опширније у: [Eriksen 2010: 178–187].

²⁶ Основна важност граница, као и њиховог одржавања, у етничким односима доведена је у први план етничких студија 1969. године [Barth 1969: 13].

Кратко речено, *ѝримордијални сѝав*, с једне стране, заговара нефлексибилност етничке припадности и, сходно томе, тврди да се етничке поделе решавају узајамним признавањем разлика међу етничким групама, чиме групе омогућавају једне другима складан опстанак на толерантан начин. Инструменталистички став, с друге стране, који препознаје флуидност етничке припадности, предлаже да се спорови реше променом обележја идентитета на такав начин да се она прилагоде или синтетизују са ставовима других.

У вези са јовановском епизодом Исусовог сусрета са Самарјанима, *ѝримордијални сѝав* о етничкој припадности тврди да је етнички раскол између Јевреја и Самарјана био предмет покушаја решавања. Исус, као представник Јевреја у причи, остао је Јеврејин до краја. Исто важи и за Самарјанку упркос чињеници да су она и њен народ прихватили јеврејског Исуса на своју територију и признали га као „Спаситеља света”. Али решење спора између њих наводно је постигнуто када су обе стране одлучиле да остану заједно два дана. За то време нико од њих није покушао да промени идентитет оног другог. Они су једноставно коегзистирали једни с другима и, вероватно, изабрали да разговарају о питањима вере и спасења, а не о последицама њиховог етничког спора.

Инсѝруменѝалистѝички начин читања епизоде говори супротно. Није било покушаја премошћавања етничке поделе између Јевреја и Самарјана првенствено због тога што ниједна страна није одустала од својих тврдњи. Обе су остале чврсте по питању својих етничких уверења, што сугерише чак и супериорност једне етничке групе над другом. Идеја да је једна етничка група супериорнија или поседује више атрибуте од друге, назива се „етноцентризам” [Hutchinson and Smith 1996: 5]. У *инсѝруменѝалистѝичком* приступу, знакове етноцентричног понашања треба елиминисати како би се дошло до стања мира, помирења и хармоније. У супротном, ако је такав став још увек јако видљив и радикално активан, постоји мало наде за етничко помирење.

Да сумирамо дискусију у односу на наше зачало, можемо рећи да је почетно питање да ли је покушано намерно решавање етничких спорова у Јн 4 прихватљиво само ако је усвојен *ѝримордијални* поглед на етничку припадност. Не може се оправдати инструменталистичким приступом, јер према овом начину размишљања, није било покушаја помирења јер су се сви ликови у причи не само држали својих веровања, већ су и тврдили супериорност своје етничке групе у односу на другу, на шта је указано посебно у следећим сценама: а) Исус је изјавио да Јевреји знају кога обожавају и да спасење долази од њих, б) Самарјанка је тврдила супериорност својих предака и примат обожавања на гори Геризим, и в) Исусови ученици и Самарјани нису имали одређени разговор или експлицитан сусрет једни са другима.

ЗАКЉУЧАК: СЛУЧАЈ КОНВЕРЗИЈЕ САМАРЈАНСКЕ ВЕРЕ

Горе наведене дискусије коначно се свODE на то да ли су јовановска перспектива и контекст боље разумљиви уз *џримордијални* или *инструменталистички* поглед. Одговор на ово питање не може се добити једноставним избором између ова два, јер подразумева много значајног анализирања. Али пошто се очекује да у овом раду дођемо до одређеног закључка, што захтева извесно позиционирање у дебати, могли бисмо подржавати *инструменталистички* поглед због тога што је Исусова етничка идентификација у четвртом *Еванђељу* амбивалентна.²⁷ Овим ставом потврђујемо суштинску вредност наслова овог рада: „Нерешени етнички спор и друштвена подела између Јевреја и Самарјана у Јн 4,4–42”.

Уколико у зачалу не постоји покушај да се премосте етничке разлике, чини се да је то пре истинско духовно преобраћење Самарјана. Гледајући Исуса као оличење онога кога очекују да дође као народ, тј. *Тахеб*²⁸, Самарјани су прихватили јеврејског Исуса у своју групу и прогласили га „Спаситељем света”. Када су дошли до Исуса и позвали га, Самарјани су то учинили упркос његовој јеврејској идентификацији, а не због ње. У ствари, у самарјанству *Тахеб* кога Самарјани очекују да дође, лишен је било каквих етничких асоцијација²⁹ јер би он донео јединство свих пле-

²⁷ Исус је свесно водио Јевреје у Јн 8 у редефинисање њиховог етничког идентитета као што је то учинио са Самарјанима у Јн 4. Јовановски Исус учинио је то зато што је етнички идентитет нуспродукт сталне интеракције с другим етничким групама; он је флуидан и флексибилан чак и у четвртом *Еванђељу*. Уочени етнички несклад између Јевреја и Самарјана, посебно изражен у погрдним речима којима Јевреји пркосе Исусу и Самарјанима у Јн 8,48, резултат је неангажовања обе стране (Јевреја и Самарјана) у здраво преговарање о сопственим етничким границама. При томе, наш став потврђује и запажање изнесено у [Malina and Rohrbaugh 1998: 238]: „Једна од основних и трајних социјалних разлика направљених међу медитеранцима првог века била је она између људи унутар једне групе и оних ван ње. Група људи се углавном састојала од домаћинства, шире породице и пријатеља. Ипак, границе једне групе биле су флуидне; групе могу и могле су се мењати, понекад су се шириле, док су се друге смањивале. Становници из исте градске четврти или села гледају једни на друге као припаднике исте групе док су у иностранству, а док се налазе у својој градској четврти или селу, могу бити из друге групе”.

²⁸ Парвис [Purvis 1975: 182] сажима самарјанску идеју *Тахеба*: „Термин за есхатолошког агента који се најчешће сусреће у самарјанским текстовима је *Тахеб*, титула која допушта неколико тумачења превода: „рестауратор”, „повратник” или „покајник”. Касне средњовековне и модерне интерпретације сугеришу двоструко значење, повратник (тј. лик попут Мојсија) који ће бити рестауратор. Такође, у касним традицијама, лик је повезан са Божјим обећањем Мојсију у Пзз 18,18–22 („а ја ћу им издићи пророка као што си ти из њихове браће”). Речено је да ће *Тахеб* својом појавом опоравити света пловила која су била сакривене у пeћини на гори Геризим, и да ће имати са собом Мојсијев штап и посуду са Маном. Такво је разумевање савремене самарјанске заједнице у вези овог лика”. За детаљну дискусију о природи *Тахеба*, консултовати: [MacDonald 1964: 355–390].

²⁹ Томпсон [Thompson 2015: 194] тврди да преостали Самарјани нашег века и даље тврде да би *Тахеб* требало да потиче од „семена Јосифова”. Међутим, таква тврдња није првобитно наведена у самарјанској доктрини вере. У ствари, чак и у јеврејском очекивању доласка Месије, порекло је слично тако непознато. Иако је суштински פְּשָׁעִים идентификован углавном са краљем из краљевске јеврејске крвне лозе, његов главни атрибут је Божји избор и помазање које га је овластило да изврши месијански задатак. Према томе, није битно да ли он припада Давидовој лози или не, нпр. персијски Кир који се спомиње као Божји пома-

мена Израела. Тако су Самарјани у Јн 4 можда једноставно игнорисали појединост да је Исус Јеврејин, јер им је још важнија чињеница да је он испунио критеријуме њиховог дуго очекиваног *Тахеба*, кога је еванђелиста у приповести назвао Месијом [Varett 1978: 244; Carson 1991: 231; Odeberg 1968: 187].³⁰

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, Robert T. (2009). Samaritans, *The New Interpreter's Dictionary of the Bible*. edited by K. Doob Sakenfeld, Nashville: Abingdon Press, 5: 75–82.
- Banton, Michael (2000). The Idiom of Race: A Critique of Presentism. In: John Solomos (ed.), *Theories of Race and Racism*. Cambridge: Cambridge University Press, 55–67.
- Barrett, Kingsley C. (1978). *The Gospel According to St John; An Introduction with Commentary and Notes on the Greek Text*. London: SPCK.
- Barth, Fredrik /ed./ (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Long Grove: Waveland Press.
- Boers, Hendrikus (1988). *Neither on This Mountain nor in Jerusalem: A Study of John 4*. Atlanta, GA: Scholars Press.
- Brown, Raymond E. (2003). *An Introduction to the Gospel of John*. New York – London: Doubleday.
- Brown, Raymond E. (1966). *The Gospel According to John (I–XII)*. New York: Doubleday.
- Bruce, Frederick F. (1992). *The Gospel of John: Introduction, Exposition and Notes*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Bruner, Frederick Dale (2012). *The Gospel of John: A Commentary*. Grand Rapids, Cambridge: Eerdmans.
- Carson, Donald A. (1991). *The Gospel According to John*. Leicester: Inter-Varsity; Grand Rapids: Eerdmans.
- Coggins, Richard J. (1975). *Samaritans and Jews: The Origins of Samaritanism Reconsidered*. Atlanta: John Knox.
- Culpepper, Alan R. (1983). *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design*. Philadelphia: Fortress.
- Daube, David (1950). Jesus and the Samaritan Woman: The Meaning of συγχρόμαι, *Journal of Biblical Literature*, LXIX, 2: 137–147.
- De la Potterie, I. (1983). ‘Nous adorons, nous, ce que nous connaissons, car le salut vient des Juifs’: Histoire de l'exégèse et interprétation de Jean 4:22, *Biblica*, 64: 74–115.
- Eriksen, Thomas Hylland (2010). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. New York: Pluto Press.
- Flavius Josephus (2013). *De bello Judaico – Der Jüdische Krieg: Zweisprachige Ausgabe der sieben Bücher*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Freed, Edwin D. (1970). Did John Write His Gospel Partly to Win Samaritan Converts?, *Novum Testamentum*, 12: 241–256.
- Geertz, Clifford (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Guthrie, Donald John (1994). *New Bible Commentary*. 21st Century Edition. Downers Grove: Inter-Varsity Press.

заник у Ис 45,1, упркос томе што не припада Давидовој краљевској линији. Опширније у: [Oswalt 1996: 1126].

³⁰ Вредна пажње у овом контексту је напомена у [Slovan 1988: 57]: „Сва ова употреба термина рано у *Еванђељу* указује на то да је у време пре него што је *Еванђеље* написано то био Исусов апелатив (1,17), и да је његов садржај био у значајној мери измењен применом у *Еванђељу*”.

- Hall, Jonathan (1997). *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- Hjelm, Ingrid (2000). *The Samaritans and Early Judaism: A Literary Analysis*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Hutchinson, John and Anthony Smith /ed./ (1996). *Ethnicity. Oxford Readers*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Keener, Craig S. (2003). *The Gospel of John: A Commentary*. Peabody: Hendrickson.
- Lincoln, Andrew T. (2005). *The Gospel According to Saint John*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Loewe, R. (1981). ‘Salvation’ Is Not of the Jews, *The Journal of Theological Studies*, 32: 341–368.
- MacDonald, John (1964). *The Theology of the Samaritans*. London: SCM Press.
- Malina, Bruce J. and Richard L. Rohrbaugh (1998). *Social-Science Commentary on the Gospel of John*. Minneapolis: Fortress.
- Michaels, Ramsey J. (2010). *The Gospel of John*. Grand Rapids, Cambridge: Eerdmans.
- Moloney, Francis J. (2005). *The Gospel of John: Text and Context*. Boston–Leiden: Brill.
- Morris, Leon (1979). *The Gospel According to John: The English Text with Introduction, Exposition and Notes*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Neyrey, Jerome H. (2007). *The Gospel of John*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O’Day, Gail R. (1995). *The Gospel of John*. Nashville: Abingdon.
- Odeberg, Hugo (1968). *The Fourth Gospel: Interpreted in Its Relation to Contemporaneous Religious Currents in Palestine and the Hellenistic-Oriental World*. Amsterdam: B. R. Grüner.
- Oswalt, John N. (1996). שָׁמָרָא, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, 2: 1123–1127.
- Paul, Priya (2016). *Beyond the Breach: An Exegetical Study of John 4:1-42 as a Text of Jewish-Samaritan Reconciliation*, Faculty of Theology, KU Leuven (doctoral dissertation).
- Purvis, James D. (1975). The Fourth Gospel and the Samaritans, *Novum Testamentum*, 17: 161–198.
- Schnackenburg, Rudolf (1980). *Das Johannesevangelium*. Freiburg–Basel–Wien: Herder.
- Sloyan, Gerard (1988). *John, Interpretation*. Atlanta: John Knox.
- Smith, Anthony (1999). *Myths and Memories of the Nation*. New York: Oxford University Press.
- Smootha, Sammy and Theodor Hanf (1996). Conflict-Regulation in Deeply Divided Societies. In: John Hutchinson, Anthony D. Smith (ed.), *Ethnicity*. Oxford – New York: Oxford University Press, 326–332.
- Thettayil, Benny (2007). *In Spirit and Truth: An Exegetical Study of John 4:19-26 and a Theological Investigation of the Replacement Theme in the Fourth Gospel*. Leuven: Peeters.
- Thompson, Marianne Meye (2015). *John: A Commentary*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Van Belle, Gilbert (2001). ‘Salvation is from the Jews’: The Parenthesis in John 4:22b. In: Reimund Bieringer et al. (ed.), *Anti-Judaism and the Fourth Gospel: Papers of the Leuven Colloquium, 2000*. Assen: Royal Van Gorcum, 370–400.

DER UNGEKLÄRTE ETHNISCHE KONFLIKT
UND DIE SOZIALE KLUFT ZWISCHEN DEN JUDEN
UND DEN SAMARITANERN IN JOH 4: 4-42

von

MILAN KOSTREŠEVIĆ

Theologische Fakultät der Universität Bern

Längsassestrasse 51, Bern, Schweiz

milan.kostresevic@gmail.com

ZUSAMMENFASSUNG: In wissenschaftlichen Interpretationen der Begegnung Jesu mit der Samariterin wird oft vorgeschlagen, dass sie als ein erster Schritt in Richtung Versöhnung zwischen den Juden und den Samaritern erläutert wird. Diese Analyse ergibt sich aus den erzählerischen Details des johanneischen Textes, in dem die Samariterin den jüdischen Jesus als Propheten (4,19) und einen möglichen Messias (4,29) anerkannte. Später luden die samaritanischen Dorfbewohner ihn zu ihrem Platz ein, dem er ohne weiteres zustimmte (4,40). Nach seinem Besuch haben sie überzeugt gestanden, dass er tatsächlich der „Erlöser der Welt“ ist (4,42). Mit dieser Abfolge von Ereignissen scheint sich der ethnische Bruch zwischen den beiden ethnischen Gruppen zu lösen. Diese Annahme lässt jedoch die Dynamik zwischen den verschiedenen ethnischen Gruppen außer Acht, insbesondere das Vorhandensein einer ethnozentrischen Haltung unter den Gruppenmitgliedern. Diese Studie nimmt seine Existenz unter allen Charakteren von Joh 4: 4-42 wahr, einschließlich des johanneischen Jesus. Um diese Behauptung zu untermauern, zielt diese Arbeit darauf ab, die gesamte Erzählung kritisch zu betrachten, wobei insbesondere den Versen, in denen das Thema ethnische Identität entweder bestätigt oder in Frage gestellt wird, besondere Aufmerksamkeit gewidmet wird, um zu prüfen und zu untersuchen, ob tatsächlich erste Schritte zur Harmonisierung ethnischer Herkunft unternommen werden oder nicht. Da kein Schritt in dem Sinne auch nach dem Lesen dieses Phänomens in Bezug auf moderne Identitätskonzepte gefunden wurde, schlägt man vor, die Perikope als reine Glaubensbekehrung der Samaritaner zu Jesus zu lesen, der zufällig ein Jude ist.

SCHLÜSSELWÖRTER: Juden, Samaritaner, Jesus, der ethnische Konflikt, Primordialität, Instrumentalismus

ОДНОС ЦРКВЕ И ДРЖАВЕ У АНГЛОСАКСОНСКОЈ ЕНГЛЕСКОЈ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 8. ВЕКА: Пример краља Едберта (737/738–758) и архиепископа Екгберта (735–766)

ИВИЦА ЧАИРОВИЋ

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Мије Ковачевића 11б, Београд, Србија
icairovic@bfspc.bg.ac.rs

САЖЕТАК: У раду су анализирани доступни историјски извори и достигнућа помоћних историјских наука, како би се одредио однос између црквених великодостојника и владара у англосаксонској Енглеској, у првој половини 8. века. У овом истраживању историјском методологијом биће описан однос Цркве и државе у англосаксонској Енглеској, на примеру Едберта, краља Нортамбрије (737/738–758), и његовог брата Екгберта, првог архиепископа у Јорку (735–766).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: англосаксонска Енглеска, однос Цркве и државе, краљ Едберт, архиепископ Екгберт, Јорк, папа Павле I

Англосаксонска Енглеска постоји од 5. века до 1066. године, у областима на Британском острву у којима је живело римско-бритско, а затим и досељено германско становништво [Higham & Martin 2013: 3]. Апсолутна власт или доминација једног краља (*bretwalda*)¹ [Fanning 1991: 22–23] може се сматрати за институцију која је фундаментална за проучавање историје англосаксонске Енглеске, како друштвене, тако и црквене. Британско острво је у том историјском периоду било подељено на седам области (Источна Англија, Есекс, Кент, Мерсија, Нортамбрија, Сасекс и

¹ *Bretwalda* има исто значење *владар Британије* као и синтагма која ће се касније чешће употребљавати – *rex Britanniae*.

Весекс), тако да је и појам хептархија везан за политичко уређење англосаксонске Енглеске. Дакле, један од седморице владара био је врхунски или доминантни краљ и трудио се да влада у свим областима на исти начин, уз то водећи рачуна о дешавањима у Цркви на Британском острву. После 7. века, када су англосаксонска племена на острву дошла у додир са хришћанством, а преко својих владара и крштена, у 8. веку долази до процвата економије, културе, философије и богословља, како на Острву, тако и у континенталним западноевропским областима; па ће преко англосаксонских мисионара многа достигнућа с Острва бити пренета и у северне области Западне Европе. Управо тај период одликује велики број повеља, даровница, новчића, археолошких артефаката и књижевних дела, углавном богословско-канонске садржине, који сви заједно указују на однос владарâ и надвладарâ према Цркви и црквеним великодостојницима. У овом раду биће описан историјски контекст владавине нортамбријског краља Едберта (Eadberht) и архиепископа Екгберта (Ecgbert), односно анализом владарских повеља, богословских списâ и новчића биће закључено какав је био однос владара према Цркви у англосаксонској Енглеској у првој половини 8. века.

Едберт Нортамбријски је на власт дошао 737/738. године, када је абдицирао његов рођак Кеолвулф (Ceolwulf), који се одмах замонашио у манастиру у Линдисфарну [Kirby 1991: 149; Yorke 1990: 88; Higham 1993: 149]. Прво забележено сведочанство о томе да Едберт жели да поврати својој фамилији владарско достојанство јесте оно из 740. године у *Historia Regum Anglorum*, када због рата између Пикта и Нортамбријанаца, Етелбалд (Æthelbald) краљ Мерсије напада Едбертову земљу. Сврха овог рата није најјасније одређена у историјским изворима, али Вулф наглашава да је тај рат вођен због убиства Ердвина (Eardwine) [Woolf 2005: 37], чији је отац био у прогонству у северним крајевима после пораза у грађанском рату који је вођен 705–706. године. Вулф овде сигурно циља на то да је из северних крајева у којима су живели Пикти, покренута здружена војска Пикта и следбеника прогоњеног Ердвиновог оца, како би Ердвин био враћен на владарски трон.

На почетку владавине Едберт се суочио с противкандидатима из ривалских династија за место владара тих острвских простора. Врло је важно напоменути да је у политичким сукобима и међудинастичким борбама велику улогу одиграла и Црква, а да су поједине породице биле везане за епископске катедре: породица Ердвин била је у вези с Рипоном, Офа и Кеолвулф с Линдисфарном, а епископска катедра у Хексаму подржавала је ону политичку струју која се борила против Линдисфарна [Higham 1993: 149; Yorke 2006: 242–243]. У међудинастичке сукобе у првој половини 8. века, умешала се и Црква, односно црквени великодостојници који су, поред симпатија, и отворено помагали неке Едбертове противнике. Ердвин, који се сматра сином краља Едвулфа (Eadwulf) и дедом будућег краља Ердвулфа (Eardwulf), погинуо је на бојном пољу 740. године [Kirby 1991: 150, 154; Yorke 1990: 89]. Десет година касније (750), Офа (Offa), син краља Алдфрита (Aldfrith), пострадао је у борби, а епископ линдисфарнски

Киневулф (Cynewulf), који га је подржавао, уклоњен је с епископске катедре и суђено му је у Јорку [Higham 1993: 148–149; Kirby 1991: 150; Yorke 1990: 89]. Едберт, чији је брат био на епископској катедри у Јорку, уживао је подршку нортамбријског племства [Campbell 2000: 103]. После шест година и освајања Кајла, Едберт је (756) покренуо поход против Брита [Forsyth 2000: 29]; око саме локације ове битке не слажу се Форсајт и Вулф, који наводи тезу да је битка била код Личфилда у Мерсији [Woolf 2005: 39–40].²

Краљ Едберт је 741. године клирицима архиепископске Цркве Христа Спаса у Кентерберију омогућио да рибаре у реци Лимне, а уз то им је дао посед око параклиса Светог Мартина и пашњак у месту *Biscopesuic: Ego Eadbriht rex, cognomento Eating, pro salute anime mee concedo ecclesie Christi in Dorobernia capturam piscium que habetur in ostio fluminis cuius nomen est Limenea, et partem agri in qua situm est oratorium sancti Martini, cum domibus piscatorum et quartam partem aratri circa eundem locum et pascua... iumentorum iuxta marasum qui dicitur Biscopesuic, usque ad siluam que appellatur Rhip et usque ad terminos Suthsaxonie, regimen habente ecclesie beate Marie que habetur apud Limine Cuthberto archiepiscopo tunc temporis abbate* (повеља S 1611).³ Његов дар кентерберијској Цркви указује на добар однос државе и Цркве на почетку његове владавине [Stevenson 1914: 689–703]. Иначе исти случај био је и у Есексу, где је краљ Свефред (Swaefred) даривао Цркву у Лондону (повеља S 1787),⁴ затим у Мерсији, чији је краљ Етелбалд такође даривао лондонску Цркву (повеља S 1788).⁵

Едберт је абдицирао 758. године⁶ [Irvine 2004: 39] и отишао је у манастир који је био саграђен уз Саборну цркву у Јорку, где је и умро 768. године⁷ [Irvine 2004: 39; Kirby 1991: 150].

Архиепископ Екгберт је, две године пре него што је његов брат Едберт постао владар, постао архиепископ у Јорку. Двојица браће су радила заједно на решавању многих црквених проблема, а посебно на враћању црквене имовине у руке владарске породице. Екгберт је био син Ете, који води порекло од родоначелника владарске породице у Берникији. У Риму је рукоположен за ђакона. У историји англосаксонске Цркве постоји недоумица да ли је Екгберт био прави ученик Беде Венерабилиса (Beda Venerabilis,

² Краљ Едберт (у 18. години своје владавине) и краљ Пикта повели су војску на град Дамбертон. Иако су Брити прво пристали на понуђене услове 1. августа, после само десет дана уништена је цела британска војска.

³ Даровница преузета из базе дигитализованих даровница англосаксонских владара [The Electronic Sawyer. Online catalogue of Anglo-Saxon charters].

⁴ Даровница преузета из базе дигитализованих даровница англосаксонских владара: [Владарска повеља S 1787 (2006)].

⁵ Даровница преузета из базе дигитализованих даровница англосаксонских владара: [Владарска повеља S 1788 (2006)].

⁶ [757] Her Eadberht Norðhymbraciningfengto scaere, Osulf his sunu feng to þam rice rixade. i gear, hine ofslogon his hiwan on.

⁷ [768] Her forðferde Eadberht Eating on. У *Хроникама* Симеона из Дарама наведено је да је Едберт умро 768. године и да је сахрањен у самом храму поред свог брата Екгберта, који је умро две године раније (766).

672–735) или је био само задојен његовим делима [Blair 1970: 23]. Ипак, остало је сведочанство да су се њих двојица видели у Јорку 733. године. Годину пре тог догађаја [Yorke 1990: 188, n. 107],⁸ Екгберт је именован – али не и хиротонисан – за првог архиепископа у Јорку, а такву одлуку је донео тадашњи владар у Нортамбрији, Кеолвулф који је потицао из исте владарске фамилије као и Екгберт и Едберт. Беда Венерабилис истиче да Екгберт треба своју духовност да доведе до савршенства и да му старозаветни примери послуже као идеал у том процесу. *Ad firmum usque finem perducere contenda. Scio namque nonnullos huic nostrae exhortationi multum contradicturos...* [Epistola ad Ecgbertum (734) in Whitelock 2002: 805]. Беда наглашава да би ово писмо било и дуже да се Екгберт бавио племићким и владарским навикама: пијанством, преједањем, опседнутошћу новцем и осталим гресима. *Ceterum si de ebrietate, commessatione, luxuria, et ceteris huiusmodi contagionibus pari ratione voluerimus, epistolae modus in immensum extenderetur...* [Epistola ad Ecgbertum in Whitelock 2002: 806]. У овом писму се види да Беда с аспекта духовног учитеља пише посланицу Екгберту. Он упозорава Екгберта да ће дати одговор Христу на Страшном суду ако се не потруди да реформише Цркву на Британском острву. Дакле, Беда дијагностикује проблеме у Цркви на Острву у првој половини 8. века (територијално превелике епархије, недовољно образовање клирика и новчана надокнада за пастирске обреде) и оставља у аманет Екгберту да све то исправи [Darby 2014: 20]. Дакле, ово писмо је остало као сведочанство времена у коме Беда Венерабилис окончава свој земаљски живот, а Екгберт као првојерарх Цркве у Јорку почиње своју владавину [Venerabilis Baedae, *Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum*, ed. Plummer 2002: V, 25].⁹ Како и настављач Беде Венерабилиса наводи, папа Григорије III послао је Екгберту палијум (*accepto ab apostolica sede pallio*), као символ архиепископске службе и моћи 735. године. Пошто је Едберт недуго затим постао владар, браћа су почела да раде симфонијно на уређењу односа државе и Цркве, односно да и црквене и владарске послове решавају заједно. Њихов заједнички рад је постао трн у оку папској власти, па је епископ Рима, Павле I (757–767) забранио да се црквена земља враћа у руке великаша и владара који би онда контролисали ту спорну земљу [*Cartularium Saxonicum* ed. Birch, 1885; Whitelock 1979: 764–765; Yorke 1990: 91], када је настао и проблем с манастирима. Браћа су заједно радила и на поправљању односа између Цркве и владарске породице на свим нивоима, па се може рећи да су на тај начин поставили јаке темеље за добре односе између Цркве и државе у англосаксонској Енглеској, који ће трајати до слома 1066. године и коначне превласти Нормана на Британском острву.

Екгбертови проблеми с манастирима у његовој архиепископији произлазили су из праксе да је једна владарска кућа оснивала манастир и у

⁸ Иако Барбара Јорки говори да је то било 734. године, *Yorke Kings*, 188, нота 107, остаје у историји претежније мишљење да је то именовање било 732. године.

⁹ *Anno ab incarnatione Domini DCCXXXV... et Ecgerht episcopus, accepto ab apostolica sede pallio,... et Baeda presbyter obiit.*

њему организовала црквени живот, тако да је представник те владарске куће био игуман или игуманија у манастиру, а чланови породице били су монаси у истом манастиру, као што је то већ био случај у Галији [Röcklein 2008: 208–221]. Тада је зачета пракса тзв. породичних манастира на Британском острву, чији су се игумани, који су били у сродству с владарима, бринули о црквеној имовини као о својој личној, зато што су у претходним периодима њихови преци поклањали породичну земљу Цркви. На тај начин, владарске породице су долазиле поново у посед те црквене имовине. Тако је владарска династија долазила у посед земље коју није морала да приказује врховном владару [Fanning 1991: 22–23]¹⁰ у англосаксонској Енглеској [Maug-Harting 1991: 252–253]. С друге стране, било је и игумана који су били у непосредној вези с Римом, те је после поменуте папске одлуке дошло до сукоба између римског утицаја и англосаксонских владара. О једном другом проблему пише Беда Венерабилис у поменутом писму архиепископу Екгберту [Blair 2010: 131],¹¹ а то је проблем велике епархије. Екгберт није послушао Беду поводом дељења своје епархије [Maug-Harting 1991: 241–243] и задржао је стање које је затекао у Јорку. Због величине епархије, своје викарне епископе, налик помоћницима, имали су архиепископи у Хексаму, Линдисфарну и Витхорну [Cubitt 1999: 1222]. Поред осталог, у наведеном писму Беда истиче личности, раније преминулих, епископа Едена (Aidan) и Катберта (Cuthbert) као епископске идеале и на тај начин указује Екгберту на проблеме који су се тада учували у монашким заједницама, али и међу епископима у англосаксонској Енглеској, тако да он наглашава да треба следити пример двојице помених архиепископа.

Архиепископ Екгберт је послушао Беду Венерабилиса да је неопходно да клирици буду образовани, па је основао школу у Јорку у којој су образоване генерације будућих свештеника, монаха и мисионара, али и будући великаши и владари из разних области англосаксонске Енглеске [Blair 2010: 144].¹² У тој школи је оформљена библиотека, која је веома

¹⁰ Апсолутна власт или доминација једног краља (*bretwalda*) може се сматрати за институцију која је карактеристична за период англосаксонске Енглеске; и – уједно – један од аспеката који стварају историју енглеског народа. Стивен Фанинг каже да постоје ваљани разлози да се овај појам преведе са *ојшћи* владар или *свевладар*, зато што је *bryten* придев у германском језику и значи *широк*, а затим Фанинг наводи неколико синтагми које су изведене уз помоћ овог придева *bridun giwald* (велики владар), *bryten grund* (широка земља), *bryten rice* (широко краљевство), и *brytencuning* (велики краљ). Појам *bretwalda* спомиње се само у једном анали (827. година) у *Англо-саксонским хроникама*, када се говори о краљу Егберту из Весекса, кога *Анали* одређују као осмог по реду *bretwalda* на Острву.

¹¹ Писмо – *Epistola ad Ecgberhtum episcopum* – написано је 734. године и доноси неколико битних детаља: Беда Венерабилис препоручује Екгберту да реформише Цркву и утиче на живот клирика, али и да сâм чита спис *Пастирска бриџа* папе Григорија Великог, што наводи на то да Беда саветује Екгберту да он живи у складу са Јеванђељем, али и да јерархијски устроји Цркву чији је првојерарх, на основу плана папе Григорија Великог. О овој неминовности обнове црквеног живота у првој половини 8. века пише и Џон Блер.

¹² Питер Хантер Блер ову школу пореди са манастирским школама у познатим англосаксонским манастирима у Вермауту и Џероу. Такође је овај историчар нагласио да је библиотека која је установљена у Јорку постала узор за све библиотеке Западне Европе у том периоду.

брзо постала једна од најбогатијих на простору целе тадашње Западне Европе и постала образац будућим библиотекама посебно на територији Франачке државе. Уз то, утицај Јорка је ширио и Алкуин (Alcuin) [Hindley 2006: 85], који је био ђак у овој школи и који је просветно-образовни систем из ове школе пренео у Ахен, на двор Карла Великог. Поред Алкуина, полазници школе у Јорку били су и Лиудгер (Liudger), први архиепископ у Минстеру, затим Алуберт (Aluberth), епископ у Немачкој и многи други англосаксонски мисионари, који су проповедали хришћанство и јеванђеље на просторима данашње Немачке, Белгије, Холандије, и на тај начин ширили утицај школе из Јорка у Франачкој држави крајем 8. и почетком 9. века.

Екгберт је постао, 739. године, најстарији живи архијереј у тадашњој англосаксонској Цркви, те је његов спис *Dialogus ecclesiasticae institutionis*, који је сигурно настао после 735. године, под утицајем Бединих савета да се Црква реформише, можда имао за циљ да буде општеобавезујући за целу англосаксонску Цркву, а не само да буде штиво за свештенослужитеље у архиепископији у Јорку [Ryan 2012: 41–60]. Поменути спис био је канонски образац за многе проблеме у црквеној и парохијској пракси, а то значи да је овом књигом Екгберт законски одредио евентуалне дисциплинске прекршаје за клир и верни народ. У овом спису одређене су процедуре за приступање клиру, али и за изопштење из клира, затим за дисциплинске и моралне прекршаје у манастирима, за службу клирика у државним судовима, и за многе друге проблеме у свештеничкој служби и за питања односа свештеника и друштва, али тако да монашка служба није третирана као нешто узвишеније у англосаксонском друштву у 8. веку [Coates 1996: 177–196]. Тако је Екгберт испунио и трећи Бедин предлог за реформу у Цркви. Дакле, остало је само да Екгберт територијално уреди епархије у англосаксонској Цркви, и на тај начин испуни и план папе Григорија Великог из 7. века за јерархијско устројство Цркве на Британском острву.

У контексту реформи у Цркви, многи списи (зборници црквених канона – *Collectio canonum Wigorniensis*; списи о исповедању и праштању грехова – тзв. *Paenitentiale Ecgberhti*, затим *Confessionale Egberti*) [Wormald 1999] из 8. и 9. века приписивани су архиепископу Екгберту, али није доказана њихова аутентичност. То мноштво канонских списа доказује колико је Екгберт био важан за англосаксонско предање и за односе Цркве и друштва у раздолбу у којем је живео, али и у каснијим временима [DeGregorio 2014: 209].

* * *

У току Едбертове владавине много је доказа који показују јаку везу и симфоничан однос између владара и црквених великодостојника у Енглеској, а то може да се прочита у повељама, даровницама, на кованом новцу и у *Англо-саксонској хроници*, као релевантном историјском извору из тог периода [Anglo-Saxon Chronicle 2001: 45].¹³ Екгбертов утицај као архи-

¹³ Anno dccxxxviii [738] Her Eadbrith Eating, Eata Leodwaling feng to Norðhymbra rice [heold. xxi. geara] his broþor wæs Ecgbriht Eating ærcebisceop, hi restat begen on Eoferwicceastre on anum portice.

епископа Јорка, на владаре у англосаксонској Енглеској био је велики. Поред политичког статуса, он је био личност који је био у вези с осталим првојерарсима на Британском острву, али и на континенталном делу Западне Европе, посебно с англосаксонским мисионарима, што доказује и писмо Бонифација који од Екгберта тражи помоћ против Етелбалда, краља Мерсије [Hindley 2006: 143]. Дobar однос ове двојице англосаксонских првојерараха показује и то што је Бонифације потражио Екгберту књиге Беде Венерабилиса како би могао да поучава паганске народе, а такође и сведочанство да је Бонифације Екгберту послао дарове [Blair 2010: 165]. Поред повеља и даровница које су раније описане и у којима се јасно види како владарска породица помаже Цркву и умножава црквену имовину, папа Павле I шаље писмо Едберту и Екгберту у коме их обојицу прекоревача за самовољу. Папа наређује краљу и архиепископу да врате одузету манастирску земљу игуману Фотреду (Fothredo) која је дата Мољу (Moll), вероватно будућем краљу Етелвалду Мољу (Æthelwald Moll), што указује на то да је у току Едбертове владавине било конфискације запуштених црквених посела [Regesta I: 277].¹⁴

Остало је и Алкуиново сведочанство за кога је доба Екгберта и Едберта срећно доба у Нортамбрији, јер су краљ и епископ владали у хармонији тако што је један владао у Цркви, а други у краљевству: *Tempora tunc huius fuerant Felicia gentis, quam rex et praesul concordi iure regebant: hic iura ecclesiae, rex ille negotia regni* [Alcuin, PL 101: 814–848; Godman 1982; Godman 1980: 33–55; Dolbeau 1982: 26–30].

Поред писаних историјских извора, остао је доказ доброг односа између владара Едберта и првојерарха Екгберта из нумизматичког корпуса тог раздобља. Као прво, на новчићу из њиховог доба урезани су (на аверсу и реверсу) краљ Едберт и архиепископ Екгберт [Wood 2008: 23–30] (црквени великодостојник је приказан на реверсу у трапезоидном килту с крстовима до земље у обе руке, а изнад оног у левој руци који је у централном делу новчића уписано је Е као прво слово имена Екгберт [ECGBERHTH], док слова иду до дна крста и заузимају гранични простор леве стране новчића, док је на аверсу у централном делу представљен крст око којег су слова краља Едберта) [Gannon 2003: 92; *The De Wit Collection of Medieval Coins* 2007: 110].¹⁵

Из наративних извора, из писама, из нумизматичких артефаката, из периода прве половине 8. века запажа се добра сарадња владара с црквеним великодостојницима у англосаксонској Енглеској, која је констатована

¹⁴ Ecgberhto archiepiscopo et Eadberchto regi (Northanliunibrorum) scribens regem hortatur, ut tria monasteria Fothredo abbati ablata restituat.

¹⁵ Опис новчића написан на основу цртежа проф. Метклафа и фотографије новчића у: [Gannon 2003, 92, Fig. 3. 16]; *Pictures of Coins of the UK*, Clayton Tony [Clayton Tony (2010). *Pictures of Coins of the UK*]; *The De Wit Collection of Medieval Coins*, ed. Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Osnabrück 2007, 110 (приказана су три таква новчића: S 439 – А: Крст и натпис EOTBEREHTVT, R: стајаћа фигура епископа ECGBERHTH са крстовима, тежине 0,997 gr; S 440 – А: Крст уоквирен венцем и натпис EOTBERENTVS, R: стајаћа фигура епископа ECGBERTH са два крста, тежине 1,066 gr; S 441 – А: Крст и натпис EOTBEREHTVF, R: стајаћа фигура епископа ECGBERHT са два крста, тежине 0,930 gr).

на Британском острву, али и на просторима Западне Европе на којима су проповедали англосаксонски мисионари који су одржавали везу са владарима и високом јерархијом у англосаксонској Енглеској.

* * *

Едберт је био краљ Нортамбрије од 737/738. до 758. године, а његова владавина је схватана и тумачена кроз векове као повратак империјалним жељама и хтењима какве су имали нортамбријски владари у 7. веку, а с друге стране, у том периоду је очит и економски развој северног дела Британског острва. Иако је Едберт имао велике унутрашње проблеме, јер је неколико противкандидата за место владара било перманентна опасност, он је свој статус потврдио у неколико битака у којима је поразио непосредне ривале за престо, те наставио самостално да влада. Године 758. Едберт је абдицирао у корист свог сина Освулфа (Oswulf) и замонашио се у Јорку, где је на архиепископској катедри био његов брат Екгберт. И тај чин показује да је породични однос између ове двојице великодостојника био једна од најчвршћих карика у непрекинутом ланцу блиских односа државних и црквених власти у првој половини 8. века.

Архиепископ Екгберт је умро 19. новембра 766. године и сахрањен је у Саборној цркви у Јорку. Током целог његовог архиепископског службовања, Екгберт је у народу доживљаван као црквени реформатор, а с истом праксом је настављено и после његове смрти, што доказују и творци канона и дисциплинских одредби за англосаксонски клир и народ, који су своје списе приписивали Екгберту, било да су ти списи настајали на Британском острву или на континенталном делу Западне Европе. Закључује се да је Екгберт био у служби Цркве на канонском, догматском, пастирском и егзегетском пољу, а с друге стране у односу према држави, властима и према – уопште – англосаксонском друштву имао је помоћ свог брата, краља Едберта. Управо овај породични однос трасирао је пут односа Цркве и државне власти у англосаксонској Енглеској. Дакле, врло блиски однос властодршца и првојерарха у каснијем периоду на Британском острву, доказ је да је настављено предање које је зачето у периоду прве половине 8. века у Нортамбрији и Јорку. С друге стране, однос црквене и државне имовине устројен је у ранијем периоду, а у раздобљу када су делали Екгберт и Едберт само је усмерен ка томе да породица, односно владарска кућа одлучује о имовини Цркве и државе. Један од најбољих примера за то су породични манастири, на чијем је челу био игуман биран из владарске породице, који је сарађивао са рођаком, који је владао областима у којима је био манастир.

Пример симфонијског односа црквене и државне власти у англосаксонској Енглеској у првој половини 8. века, односно пример Екгберта и Едберта, може да послужи и за разумевање и читање каснијих историјских феномена у историји Цркве и државе у Западној Европи, посебно када се анализира феномен *инвесџишуре*. Дакле, предложено истраживање са својим закључцима и објашњеним хипотезама може да послужи као први корак у процесу анализирања феномена *инвесџишуре* и свим евентуалним закључцима у касном средњем веку у Западној Европи.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Alcuin, *Versus de patribus et sanctis Euboracensis ecclesiae* (PL 101, 814–848). In: Godman Peter (1982), *Alcuin. The Bishops, Kings, and Saints of York*. Oxford medieval texts, Oxford: OUP.
- Blair, Peter Hunter (1970). *The World of Bede*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Blair, Peter (2010). *Introduction to Anglo-Saxon England*. Cambridge University Press; 3rd edition.
- Campbell, James (2000). *The Anglo-Saxon State*. London: Hambledon.
- Cartularium Saxonicum* (1885). *A Collection of Charters relating to Anglo-Saxon History*. London: Walter de Gray, ed. Birch.
- Coates, Simon (1996). The Role of Bishops in the Early Anglo-Saxon Church: A Reassessment. *History*, 81: 177–196.
- Cubitt, Catherine (1999). Finding the Forger: An Alleged Decree of the 679 Council of Hatfield, *The English Historical Review*, 114: 1217–1248.
- Darby Petera and Wallis Faith (2014). The Many Futures of Bede. In: *Bede and the Future*. Eds. Peter Darby, Faith Wallis, Studies in Early Medieval Britain and Ireland, Routledge.
- DeGregorio, Scott (2014). Visions of Reform: Bede's Later Writings in Context. In: *Bede and the Future*. Eds. Peter Darby, Faith Wallis, Studies in Early Medieval Britain and Ireland, Routledge.
- Dolbeau, Francois (1982). La tradition textuelle du poème d'Alcuin sur York, *Mittellateinisches Jahrbuch*, 17: 26–30.
- English Historical Documents c. 500–1042* (1979). ed. D. Whitelock, London and New York: Routledge.
- Epistola ad Ecgbertum* (2002). *English Historical Documents, 500–1042*. Ed. D. Whitelock, London and New York: Routledge.
- Fanning, Steven (1991). Bede, Imperium, and the Bretwaldas, *Speculum*, 66(1): 1–26.
- Forsyth, Katherine (2000). Evidence of a lost Pictish source in the *Historia Regum Anglorum*. In: Simon Taylor (ed.), *Kings, clerics and chronicles in Scotland, 500–1297: essays in honour of Marjorie Ogilvie Anderson on the occasion of her ninetieth birthday*. Dublin: Four Courts Press.
- Gannon, Anna (2003). *The Iconography of Early Anglo-Saxon Coinage, Sixth to Eight Centuries*, Oxford University Press.
- Godman, Peter (1980). The Textual Tradition of Alcuin's Poem of York, *Mittellateinisches Jahrbuch*, 15: 33–50.
- Higham, Nicholas (1993). *The Kingdom of Northumbria AD 350–1100*. Stroud: Sutton.
- Higham, Nicholas J., Martin J. Ryan (2013). *The Anglo-Saxon World*. Yale: Yale University Press.
- Hindley, Geoffrey (2006). *A Brief History of the Anglo-Saxons: The Beginnings of the English Nation*. New York: Carroll & Graf Publishers.
- Irvine, Suzan (2004). *The Anglo-Saxon Chronicle MS E, The Anglo-Saxon Chronicle: A Collaborative Edition*. Cambridge: D.S. Brewer.
- Kirby, David Peter (1991). *The Earliest English Kings*. London: Unwin Hyman.
- Mayr-Harting Henry (1991). *The Coming of Christianity to Anglo-Saxon England*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Röckelein, Hedwig (2008). Founders, Donors, and Saints: Patrons of Nuns' Convents. In: *Crown and Veil: Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*. Jeffrey F. Hamburger, Susan Marti eds., Columbia UP, New York.
- Ryan, Martin (2012). Archbishop Ecgbert and his Dialogus. In: Rumble, Alexander R. *Leaders of the Anglo-Saxon Church From Bede to Stigand*. Woodbride, UK: Boydell Press.
- Stevenson, William Henry (1914). Trinoda Necessitas, *English Historical Review*, 29: 689–703.
- The Anglo-Saxon Chronicle* (2001). A Collaborative Edition, vol. 5 MS C, ed. Katherine O'Brien O'Keefe, Cambridge.
- The De Wit Collection of Medieval Coins* (2007). Ed. Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Osnabrück.

- Venerabilis Baedae (2002). *Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum*. Ed. Carolus Plummer, A. M [Reprint of the original edition published by Oxonii, 1896], Gorgias Press.
- Wood, Ian (2008). Thrymas, Sceattas and the Cult of the Cross, *Two Decades of Discovery, Studies in Early Medieval Coinage 1*, Woodbridge, UK: Boydell Press.
- Woolf, Alex (2005). Onuist son of Uurguist: tyrannus carnifex or a David for the Picts? In: David Hill & Margaret Worthington (ed.), *Aethelbald and Offa: two eighth-century kings of Mercia* (British Archaeological Reports, British series, no. 383). Oxford: Archaeopress.
- Wormald, Patrick (1999). *The making of English law: King Alfred to the twelfth century. Vol. I: legislation and its limits*, Oxford: OUP.
- Yorke, Barbara (1990). *Kings and Kingdoms in Early Anglo-Saxon England*. London: Seaby.
- Yorke, Barbara (2006). *The Conversion of Britain: Religion, Politics and Society in Britain c. 600–800*. London: Longman.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Владарска повеља S 1787 (2006). Доступно на: <http://www.esawyer.org.uk/charter/1787.html>. Приступљено: 14. 12. 2017.
- Владарска повеља S 1788 (2006). Доступно на: <http://www.esawyer.org.uk/charter/1788.html>. Приступљено: 14. 12. 2017.
- Clayton Tony (2010). *Pictures of Coins of the UK*, Lincolnshire, England. Доступно на: <http://www.coins-of-the-uk.co.uk/pics/hamm/north/index.html>. Приступљено: 24. 11. 2017.
- The Electronic Sawyer. Online catalogue of Anglo-Saxon charters (Владарска повеља S 1611) (2006). Доступно на: <http://www.esawyer.org.uk/charter/1611.html#>. Приступљено: 14. 12. 2017.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

RELATIONSHIP OF CHURCH AND STATE IN ANGLO-SAXON ENGLAND IN THE FIRST HALF OF THE 8TH CENTURY: The Case of the King Eadberht (737/738–758) and the Archbishop of Ecgbert (735–766)

by

IVICA ČAIROVIĆ
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
Mije Kovačevića 11b, Belgrade, Serbia
icairovic@bfspc.bg.ac.rs

SUMMARY: Eadberht was the king of Northumbria from 737/738 until 758, and his reign was understood and interpreted through the centuries as a return to the imperial desires and hints that the Nortambrian rulers had in the 7th century. On the other hand, the economic development of the northern part of the British Isles was obvious in this period. Although Eadberht had major internal political problems, as several candidates for the position of the ruler were a permanent danger, he confirmed his status in several battles in which he defeated the rivals for the throne and continued to rule independently.

In the year of 758, Eadberht abdicated for the benefit of his son and settled down in York, where his brother Ecgbert was Archbishop. This act shows that the prodigious relationship between these two rulers was one of the strongest links in an unbroken chain of close relations between state and Church in the first half of the 8th century. Archbishop Ecgbert died in 766 and was buried in the Cathedral Church in York. During his archbishop service, Ecgbert was seen as a church reformer, but the same continued after his death, as indicated by the creators of the canons and disciplinary provisions for the Anglo-Saxon clergy and the laity who attributed their writings to Ecgbert. It is concluded that Ecgbert was serving the Church in the canonical, dogmatic, pastoral, and exegetical fields. On the other hand, concerning the state, the authorities and Anglo-Saxon society, in general, had the help of his brother, King Eadberht. It was this family relationship that paved the way for the relationship between the Church and the state in Anglo-Saxon England. Thus, a very close relationship between the Archbishop and the King in the later period of the British Isles is proof of the tradition that started in the first half of the 8th century in Northumbria and York. On the other hand, the relationship between Church and state property was established in the earlier period, and in the period when Ecgbert and Eadberht ruled, it is only directed to the family of the ruling house deciding on the property of the Church and the state. One of the best examples for this is family monasteries, headed by a hegumen from the ruling family, who worked with a relative who ruled the areas in which the monastery was. This paper analyzes available historical sources to determine the relationship between clergymen and rulers in Anglo-Saxon England in the first half of the 8th century. The historical methodology in this study will describe the relationship between Church and State in Anglo-Saxon England, on the example of Eadberht, King Northumbria (737/738–758), and his brother Ecgbert, the first Archbishop of York (735–766). An example of the symphony of church and state in Anglo-Saxon England in the first half of the 8th century is the example of Ecgbert and Eadberht, that can serve to understand later historical phenomena in the history of the Church and the state of Western Europe, especially when analyzing the phenomenon of investiture. Thus, the proposed research with its conclusion hypotheses can serve as a first step in the process of analyzing the phenomenon of investiture and its eventual conclusion in the late Middle Ages in Western Europe.

KEYWORDS: Anglo-Saxon England, symphony of the Church and state, King Eadberht, Archbishop Ecgbert, York, Pope Paul I

УТИЦАЈ ТРГОВАЦА И ЈУНАКА ВЕРНЕРА ЗОМБАРТА НА КОНЦИПИРАЊЕ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ДУАЛИЗМА ТЕЛУРОКРАТИЈЕ И ТАЛАСОКРАТИЈЕ

АЛЕКСАНДАР М. ГАЈИЋ

Институт за европске студије
Трг Николе Пашића 11, Београд, Србија
romero@eunet.rs

САЖЕТАК: Рад проучава везу ратног памфлета *Трговци и јунаци* (1915) Вернера Зомбарта, једног од највећих европских социолога 20. века, с геополитичким теоријама о сукобу копнених и поморских сила. Иако Зомбартово дело потенцира духовно-морални и културно-социолошки дуализам између Немачке и Енглеске у Првом светском рату, где први репрезентују карактерологију јунака и идеалиста, а други трговаца и опортуниста, у раду се показује како је овај светски сукоб пре свега био рат за територије, дакле геополитички конфликт, а тек споредно културолошко-вредносни сукоб. Даље у раду проналазе се утицаји Зомбартових ставова на Карла Шмита и касније предимензионирање опозиције између копнених и поморских сила као „другог закона геополитике” код неких геополитичких мислилаца у 20. веку. У раду се утврђује како су извори и једног и другог виђења исти и да леже у немачким романтичарско-идеалистичким покретима омладинске субкултуре на прелазу из 19. у 20. век.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Вернер Зомбарт, *Трговци и јунаци*, ратна пропаганда, Први светски рат, геополитика, телурократија, таласократија, немачки романтизам

Немачке трупе су 4. августа 1914. године почеле да прелазе границу с Белгијом, која је претходно одбила да им омогући да преко њене територије нападну Француску којој је, само дан раније, објављен рат. На то је, узвратно, Велика Британија објавила рат Немачкој. Овим чином почео

је, не само Први светски рат у свом оружаном виду, већ и пропагандни, идејни рат.

Један од знаменитих научника који је добровољно ставио своја стручна знања у окриље немачких ратних напора и придружио се пропагандном рату, био је и Вернер Зомбарт (Werner Sombart, 1863–1941), водећи социолог и економиста континенталне Европе прве половине 20. века. Зомбарт је један од првих научника који се (заједно с Максимилијаном Карлом Емилом Вебером) бавио проналажењем решења за социјалне проблеме тога времена. Такође, био је један од првих социолога који се бавио концептуалним проучавањем друштвених покрета, пре свега оног социјалистичког кога је добро и детаљно познавао и у практичном издању и у његовом доктринарном, марксистичком виду. Прегледност с којом је објашњавао марксизам и раднички покрет донела му је епитет водећег „грађанског” историчара радничког покрета који је Марксовом делу приступао с изузетно критичних, али и с научно коректних позиција. Светску славу му је донела двотомна књига *Модерни капитализам* (*Der moderne Kapitalismus*, 1902). Књига, полазећи од систематског проучавања историје економског развоја, објашњава настанак капитализма из феудализма. Она је „својим наглашавањем психолошких чинилаца утицала на Веберову концепцију о улози протестантске етике у настанку капитализма. Зомбартовом заслугом, појам ’капитализам’ који није употребљавао ни Карл Маркс и који је до тада циркулисао готово искључиво унутар социјалдемократских кругова, уведен је у научни дискурс поставши предметом спорења” [Антоловић 2018: 151]. У годинама до избијања Првог светског рата, Зомбарт је наставио да проучава разноврсне аспекте друштвене и економске стварности тога доба (списи *Немачка привреда у 19. веку*, 1902; *Пролећеријаи: слике и студија*, 1906; *Зашто у САД нема социјализма?*, 1906; *Јевреји и привредни животи*, 1911; *Лукуз и капитализам*, 1913; *Рај и капитализам*, 1913; *Буржуј: о духовној историји модерних привредника*, 1913). У овим радовима приметно је еволуирање Зомбартових погледа у правцу одбацивања демократије и материјалистичког погледа на стварност иза којих је видео егоистичко-индивидуалистичку перспективу која води ка суноврату културе. Научно-пропагандни памфлет *Трговци и јунаци* из 1915. године израз је логичне еволуције Зомбартове мисли, додуше прилагођен драстичним ратним потребама и приликама.

У *Трговцима и јунацима* (1915) Зомбарт није само подржао немачке ратне напоре приказујући их као неминован сукоб два различита погледа на свет – оног чији је носилац енглеска трговачка култура и културе коју баштини Немачка. Он је, штавише, исказао јасан презир према комерцијалним становиштима којима се руководи енглески народ и на основу кога функционише цела британска империја. „Под трговинским духом подразумевам онај светоназор који животу приступа с питањем шта ти животе можеш да ми дадеш, који, дакле, целокупно бивствовање појединца на Земљи види као суму трговачких работа, коју свако у највећој мери уговара у своју корист са судбином или драгим Богом (религије бивају исто тако саздане у смислу трговинског духа) или са својим суграђанима поје-

диначно или у целини (то значи с државом). Добробит која при томе треба да проистекне за живот сваког појединца јесте по могућности што више угођаја, у шта спада одговарајућа залиха материјалних добара, која је погодна да улепша живот” [Зомбарт 2018: 21]. Насупрот Енглезима, Зомбарт уздиже немачки државни концепт на трагу Фихтеа и Ласала. Немачка држава не представља пуки сервис скупу појединаца с њиховим индивидуалним интересима, већ заједницу људи, отаџбину, у којој, пре и изнад свих права, постоје обавезе и дужности. „Тако свако служи ствари, своме делу, нечему наиндивидуалном и тиме ствара свет собом и изван себе. А да делање појединца не би било бесмислено, оно се мора у једном вишем животу опет спојити у једно живуће јединство; из појединачног стварања индивидуе мора израсти заједничко дело, које има властити живот и које живи истински живот овде на Земљи, које је истински стварно у овом свету, док појединачни живот само наличи сенци која брзо прелети” [Зомбарт 2018: 69]. Та наиндивидуална органска заједница – којој идеалистички служе појединци – битише у свету као држава. „Држава је народна заједница сабрана у целину, она је свесна заједница Наиндивидуалног коме, као делови, припадају појединачне индивидуе. Ако је херојско схватање света било продрло до признавања наиндивидуалне егзистенције и моћи народне заједнице, оно је до те идеје државе морало доспети, као што сам већ рекао, са присиљавајућом нужношћу, јер је само у форми државног јединства живућа Општост народа могла постати свесна саме себе и своје биће учинити предметним” [Зомбарт 2018: 69]. Из осећања дужности служења оваквој држави појединац се жртвује за општи, виши идеал. „Посветивши своје дело ’немачким јунацима’ на бојном пољу, Зомбарт је, верујући у духовно прочишћење нације које ће бити остварено ратом (мотив присутан код многих немачких интелектуалаца током првих година рата) тврдио да они треба да створе ’један немачки живот’ који треба да ’отпочне после рата’. Прихватајући Ничеову критику рационалности и надовезујући се на идеје које је заступао у својим предратним списима којима је наступао као критичар капитализма и модерног индустријског друштва чији је носилац буржуј-предузетник, Зомбарт је у свом делу настојао да утврди узроке светског рата и објасни његов виши смисао” [Антоловић 2018: 173].

Свођење енглеске и немачке нације у ратном спису Вернера Зомбарта *Трговци и јунаци* на отелотворења трговачког, односно јуначког духа очигледно представља памфлетистичко поједностављење. У њему Енглези добијају портрет себичног, похлепом обузетог шићарције, док немачки јунак у свему наликује касније приказаном мајору Фон Рауфенштајну (глуми га Ерик фон Штрохајм) из чувеног Реноаровог филма *Велика илузија* (1937): оличењу витештва, части, скромности и официрске дужности. Овакав приступ је, свесно и намерно, пренебрегавао Зомбарту од раније својствену темељну анализу економских, социјалних и политичких прилика које су погодовале избијању Другог светског рата на чијим су се различитим странама нашле две нације. Насупрот томе, Зомбарт се окренуо романтичарском концепту који сматра како се „народни дух” испољава

кроз доминантне погледе на свет и целокупно мисаоно и материјално стваралаштво сваког народа. И поред поједностављења, у самом Зомбаровом спису има веома много тачних и луцидних запажања, као и веома добро описаних социјалних феномена који се везују за два зараћена народа. „Зомбарт је материјализам сматрао карактеристичним изразом 'Њифтинског енглеског духа'. Одатле је и читава духовност енглеског народа (филозофија, уметност, наука) обележена практичним циљевима и усмереношћу ка стицању материјалних добара. Одбацујући, као изразе 'енглеског духа', темељне идеје просветитељства, филозофски рационализам, државу засновану на друштвеном уговору те класно друштво у коме егоизам појединаца представља руководеће начело, Зомбарт им је, као антитезу, супростављао 'немачки дух'. Његову суштину Зомбарт је проналасио у 'одбијању свега оног што се макар издалека приближава енглеском или укупно западноевропском мишљењу и осећању' [Антоловић 2018: 174].

НАРУШАВАЊЕ РАВНОТЕЖЕ СНАГА И ГЕОПОЛИТИЧКИ УЗРОЦИ СВЕТског РАТА

Први светски рат није био ни изблиза сукоб различитих идејних стремљења и друштвених концепција, а још мање сукоб држава различитог државног уређења. У оба блока су преовладале конзервативне уставне монархије с вишестраначким парламентима и различитим, углавном, из данашње перспективе гледано, суженим видом грађанске партиципације. Био је то сукоб око територија и колонијалних простора. Народи који су релативно касно конституисали своје модерне националне државе, попут Немачке, поред свог убрзаног развоја, желели су да следе, тачније да опонашају оне народе који су од раније створили прекоморска колонијална царства. Из тога се, временом, изродио дубоки политички антагонизам који је прерастао у општи војни конфликт. Другим речима, Први светски рат је пре свега био геополитички сукоб.

Како је дошло до геополитичке антагонизације европских сила? То се десило услед претходног поремећаја односа снага, то јест нарушавања континенталне равнотеже унутар „европског концепта”. Концепт равнотеже снага је, упркос кризама, ратовима и проблемима, опстајао у периоду од краја Наполеонових ратова 1815. па све до 1914. године. Његова основа лежала је у идеји да је национална безбедност свих земаља задовољавајућа када су војни потенцијали тако распоређени да ни једна земља не постане довољно снажна да доминира свим осталима [Kegli i Vitkof 2002: 503], односно да нагло повећање моћи једне државе аутоматски доводи до удруживања осталих, како би јој парирале. Овакав „систем најбоље функционише уколико постоји бар један од наведених услова: најпре, свака држава мора да буде слободна да у складу с тренутним околностима склопи савез са било којом другом државом. Током већег дела 18. века, равнотежа се одржавала захваљујући сталној промени савезништва; исто се може рећи и за Бизмарков период до 1890. године. Друго, када постоје чврста савезништва, постоји и 'тег' који обезбеђује да

ниједна од постојећих коалиција не постане доминантна... Треће, када постоје чврсти савези, али не и 'тег', постоји јака кохезија, захваљујући чему у вези са свим питањима могу да се постигну компромиси или да се промени страна" [Kisindžer 1999: 150].

Када су, почетком 20. века, англосаксонске „таласократе” уз помоћ Јапана, свог далекоисточног савезника, нанеле понижавајући пораз Русији (Руско-јапански рат, 1904–1905) коју су, потом, захватила и унутрашња, револуционарна врења, немачка претња постала је неупоредиво већа и извеснија од руске. Зато се британска империја, увиђајући да јој „сјајна изолација” више не гарантује безбедност, придружила војној сарадњи с континенталним силама која се завршила 1907. године стварањем Тројног савеза (Антанте) са Француском и Русијом. На тај начин је немачки „средњоевропски блок” постао потпуно стратешки окружен. Немачка је на то одговорила политиком застрашивања (пре свега Француске) и сталним кризним конфронтацијама, улазећи сваком приликом у озбиљно надметање с Британијом која је упорно покушавала да одбрани нарушени *status quo*. На европској сцени формирана су два војна блока „која нису страховала од рата, она су у ствари више водила рачуна да очувају сопствену кохезију, него што су покушавали да избегну обрачун” [Kisindžer 1999: 160].

ЗОМБАРТ И ТЕЛУРОКРАТСКО-ТАЛАСОКРАТСКА ДИХОТОМИЈА

Колико се Зомбартова слика о „трговцима и јунацима” подудара са фундаменталним геополитичким одређењима? На први поглед, у потпуности. Једна од класичних геополитичких теоријских дихотомија јесте она између телурократије („моћи копна” или „владавине путем копна”) и таласократије („моћи мора” или „владавине путем мора”). Тврдња о њиховом историјском антагонизму довела је до формулације такозваног „првог закона геополитике” [Дугин 2004 :192], односно до уочавања темељне двојности између телурократије и таласократије као видова владавине простором. Из два основна типа владавине простором накнадно су апстракована два типа идентитета држава и народа и њихових начелних оријентација у међународним односима. Таласократија се у овим виђењима приказује као флуидно друштво склоно технолошким проналасцима, предузетништву и индивидуализму. Она се одриче својих традиција и руши хијерархијске облике уређења. Насупрот томе стоје телуократске, континенталистичке државне творевине. Њих краси хијерархичност, строги морал, стабилност и колективизам. „Телуократија, копнена моћ везана је за фиксираност простора и постојаност његових квалитативних усмерења и одлика. То је на цивилизацијском нивоу оличено у седелаштву, конзервативизму, строгим правним нормативима којима се потчињавају крупне људске заједнице – родови, племена, народи, државе, империје. Чврстоћа копна се културно оличава у чврстоћи етике и постојаности социјалних традиција. Копненим (поготово седелачким) народима страни су индивидуализам и дух предузетништва. Својствени су им колекти-

визам и хијерахричност. 'Таласократија', 'поморска моћ' је тип цивилизације заснован на супротним смерницама. Тај тип је динамичан, покретан, склон техничком развоју. Његови приоритети су – номадство (нарочито морепловство), трговина, дух индивидуалног предузетништва. Појединац као најпокретљивији део колектива поставља се за највишу вредност, притом се етичке и правне норме подривају, постају релативне и покретне. Такав тип цивилизације се брзо развија, активно еволуира, лако мења своја културна обележја, а притом непромењен остаје само унутрашњи идентитет опште смернице" [Дугин 2004: 26].

Подизање геополитичке дихотомије до размера цивилизацијског дуализма одиграло се постепено. „Оци оснивачи” геополитике као научне дисциплине само су уочавали различите методе и интересну супротстављеност између континенталних и поморских сила. Штавише, Фридрих Рацел (Friedrich Ratzel), немачки географ који је први развијао концепт „светске силе” (Weltmacht) као путоказ Немачкој да постане водећа сила у Европи, заговарао је њену поморску експанзију и указивао на укупни цивилизацијски значај мора без икакве помисли о цивилизацијским контрадикторностима које носе копнена и поморска експанзивна усмерења [Ratzel 1900]. Амерички адмирал Алфред Тајер Махан (Alfred Thayer Mahan) у књизи *Утицај поморске моћи на историју 1667–1783. (The Influence of Sea Power Upon History: 1660–1783)* [Mahan 1918] доказивао је како је контрола над путевима поморске трговине кључ светске моћи у модерном добу. Махан је, поред тога, уочио и историјске законитости у покушајима да се водећа поморска сила (Велика Британија) свргне са трона од стране изазивача с европског копна – Шпаније, Холандије и Француске. Рудолф Кјелен (Johan Rudolf Kjellén), творац термина „геополитика”, у својој анализи реалполитичких односа на почетку 20. века је уочио главни антагонизам између континенталне Немачке (али и Русије) и поморске Британије, при чему ове две силе теже да изађу на топла мора а Британија их у томе систематски спречава [Kjellen 1943]. Но, ни он геополитичко ривалство није подигао на идентитетску, културно-цивилзацијску раван. Тек у геополитичким виђењима Карла Шмита и, касније, код неоевроазијца Александра Дугина (Александр Гелъевич Дугин), историјски антагонизам телурократије и таласократије добиће трајне и есенцијалистичке културно-цивилзацијске одлике. За правника Карла Шмита светска историја је историја вођења ратова између поморских и континенталних сила. Овај антагонизам, сматра Шмит у делу *Земља и море* (1942), проистиче из опозиције самих елемената воде и земље, која се потом одражава на правне и етичке системе суштински непријатељских цивилизација. Док живот на копну доводи до стварања номоса (уобличеног поретка) на принципима стабилности и фиксираности што рађа конзервативизам на социјалном, културном и техничком пољу, водени простор – будући несталан, променљив, непријатељски и отуђен – преображава људску свест тако да социјални, правни и етички оквири поморски настројене цивилизације постају флуидни, непостојани. „Готово до краја 19. века, тензија између Русије и Британије изражавала се у популарним представама рвања медведа

и кита. Кит је био Левијатан, велика митска риба о којој ћемо више говорити касније. Медвед, са друге стране, представљао је један од бројних симбола копнене фауне. Према средњовековним интерпретацијама које су сачинили кабалисти, светска историја је борба између моћног кита, Левијатана, и ништа мање моћног Бехемота, копнене животиње, која је замишљана као бик или слон. Називи Левијатан и Бехемот преузети су из 'Књиге о Јову' (40 и 41)" [Schmitt 1997: 6]. Неоеврозијац Александар Дугин у својој рецепцији теза Карла Шмита иде још корак даље: темељна геополитичка двојност која се одражава на географско устројство планете и историјску типологију цивилизација код њега је представљена готово као метафизички дуализам.

Није тешко увидети да овај метафизички дуализам представља вид крајње симплификације при анализирању историјских примера поморске и копнене моћи, које су се јављале у прилично различитим изразима и с особинама које у великој мери одступају од наводно геополитички нужно одређених карактеристика телурократије и таласократије. „Дугин за историјска отелотворења таласократија узима примере Минојске цивилизације са Крита, демократску Атину из 5. века пре Христа, Картагину и Велику Британију: За њихове копнене антиподе Дугин узима Спарту, Рим и Русију, док историјски познате сукобе поморских и копнених сила узима за кључна чворишта историјске динамике које потврђују основне принципе геополитике. Он тврди да се карактер геополитичке супротстављености 'своди на сучељавање трговачке цивилизације (Картагина, Атина) и војно-ауторитативне цивилизације (Рим, Спарта) или, другим речима, на двојност између 'демократије' и 'идеократије'" [Дугин 2004: 26]. Гледано из перспективе савремених сазнања историјске науке, оваква тврђења су поједностављена и/или нетачна. Унутрашње разлике између уређења побројаних таласократских држава су огромне. У већини њих нема ни трага демократског. Такође, у великој већини предмодерних таласократија нема никаквог индивидуализма изузев у траговима, а и он је веома далеко од модерног индивидуализма. Осим тога, многе таласократије нису биле флуидна већ хијерархијски прилично уобличена друштва, више него што би се то могло рећи за многе копнене, предржавне творевине (нарочито оне степских народа). Критско друштво, на пример, било је строго аристократско, устројено око тамошњих хтонских култова. Демократски период Атине само је једна историјска етапа у одступању од аристократског уређења у периоду кризе античког полиса. Постоји још мноштво других хеленских градова који су развијали поморску моћ и стварали колоније а да нису значајније одступили од аристократског предачког устројства. Картагина јесте била меркантилна поморска сила, али са олигархијским уређењем и она се непоколебљиво држала феничанских предачких традиција. Велика Британија, колевка модерне демократије и њена плутократска поморска империја, тврдоглаво је тежила да сачува неке конзервативне, предмодерне елементе свог друштва, док су се у истом временском периоду многе државе на Старом континенту радикално опредељивале за модернички револуционарни раскид са

традицијом. Ствари су, дакле, знатно сложеније и изнијансираније него што то казује Дугинов схематизам [Гајић 2017: 91–92].

Све ово указује како су други, непросторни фактори (духовни, социолошки, културни) ти који у највећој мери утичу на настајање „таласократског” и „телурократског” погледа на свет, управо онога кога описује Дугин а који се одражава на друштвено уређење појединих модерних држава. Сваки познавалац историје настанка модерне Европе из њеног средњовековног раздобља разазнаје како модерне таласократске империје (попут Британије и САД) више дугују својој историјски специфичној генези из западног римокатоличанства и његових модерно-хуманистичких изданака него некаквим заједничким особинама које деле са поморско-трговачким друштвима из предмодерног доба.

Зомбартово описивање лукаве, пословним интересима вођене британске спољне политике, њено маневрисање и коришћење савезника као „топовског меса” и „корисних идиота” зарад постизања сопствених геополитичких циљева, у великој мери је тачно [Зомбарт 2018: 48–49]. Истинито је и описивање друштвене структуре високо индустријализоване Британије у којој је број становника које се бави земљорадњом пао на 8%, док су трговци чинили 25%, а радници чак 50% од укупног броја становништва [Зомбарт 2018: 42]. У тако стратификованом друштву је, природно, нестало свако органско јединство државе, док је она претворена у „писарницу” у којој су колоније пумпне станице које служе меркантилном израбљивању ових поседа [Зомбарт 2018: 42]. Тачно је и описивање снаге, бројности и начина организовања британске војске, али не и њене мотивације и (само)интересних пројекција. Иако дубоко индивидуализована и меркантилизована, Велика Британија је ипак сачувала неке од наслеђа аристократског конзервативизма и осећаја за опште добро, сублимираног у „тврдоглавом патриотизму” кога се грчевито придржавала и у ранијим временима и у 20. веку. Ако је и тачно да су се аристократске фамилије у Британији укључиле у пословне подухвате и у доброј мери меркантилизовале, па чак и крупна земљишна аристократија, као и да су се центрији (нижи племићи) потпуно претопили у предузетничко-капиталистички сталез, нетачно је да је код њих нестало сваки јуначки порив. Чињеница да су плаћеничком, па и колонијалном војском према правилу командовали официри аристократског порекла, као и да су припадници највише аристократије давали највише државне чиновнике и врх колонијале управе, говори нам управо супротно.

С друге стране, Зомбартово приказивање Немаца као народа окренутог јуначком пориву и општем добру више је представљало израз његове жеље да се у ратним напорима уобличи „идеја из 1914”, него што је то била реалност Вилхеминске Немачке. Нема сумње да је Немачка, иако са знатно већим процентом сеоског становништва и, нарочито, оног дела популације окренутог малим, породичним занатима, била високо индустријализовано друштво. Ово друштво је хрлило да се према свим параметрима, па и структуром радно способног становништва, практично изједначи с оним у Великој Британији, водећој светској сили оног времена. Немачко

друштво је – пре свега због пруске традиције – било више милитаризовано, с бројнијом и снажнијом стајаћом војском од других европских сила, нарочито Британије која је у колонијама махом користила, уз своје малобројне посаде, домаћу колаборационистичку војску и плаћенике. Тачно је да су остаци старе немачке аристократије, посебно јункери, били заступљенији у војним редовима и да их је знатно мање него у Британији обузео дух прожимања с буржоаском класом. Ипак, они су у предвечерје светског сукоба чинили убедљиву мањину официрског кадра (једва око 30%), али су били веома интегрисани у државне службе и више чиновничке положаје. Не заборавимо: Вилхеминска Немачка није била војничка, већ пре свега бирократска држава у којој су били најбројнији припадници грађанских сталежа. Због специфичне историје и традиције (посебно страдања у Наполеновим ратовима где је грађански егалитаризам био застава под којом је страни, француски завојевач харао немачким државицама) светоназор грађанских сталежа није био ни изблиза индивидуалистички и материјалистички као у већем делу тадашње Западне Европе. Напротив, преовлађујући немачки поглед на свет био је под знатним утицајем национал-романтичарских и идеалистичких визија које су се храниле маштовитим реинтерпретацијама предмодерних наслеђа немачког народа.

Континентални геополитички положај само је делом одређивао немачку оријентацију, углавном на негативан начин. Он ју је искључивао, готово до задње четвртине 19. века, из „светске политике” коју су водиле европске империјалне силе тог доба. Ова искљученост (поготово она у прекоморским авантурама и експанзији и следствена „заосталост”) нагониле су Немачку да се упусти у подухват да сустигне и прстигне своје континенталне ривале. У својој спољној политици, посебно оној колонијалној којом је створена „Немачка колонијална империја” (*Deutsches Kolonialreich*) Немци су у потпуности копирали британски империјални модел заузимања, контролisaња и експлоатисања новостечених колонија. Они су то чинили на често још бруталнији и користољубивији начин од својих главних ривала и узора, Енглеза. Док су Енглези у колонијалној политици вешто комбиновали дипломатска обећања, корумпирање и силу, Немци су, према правилу, прибегавали голој сили и употреби индустријализоване војне моћи. Они су то чинили без имало јуначких одлика, над народима који су против њих ратовали на предмодеран, племенски начин. Крајње насилним методама Немци су, током „отимачине за Африку” која је започела 1884. године, заузели просторе тзв. „Немачке источне Африке” (*Deutsch-Ostafrika*) који су обухватили Тангањику, Руанду-Урунди, Витуланд, Кионг; затим територију „Немачке југозападне Африке” (*Deutsch-Südwestafrika*) која се протезала на данашњу Намибију и делове Боцване, као и Камерун и Тоголанд. На Пацифику је Немачка на идентичан начин заузела низ острва, тзв. „Немачку Нову Гвинеју”, Микронезију, Бизмарков Архипелаг, Северна Соломонска острва, Науру, Маршалска острва, Маријанска острва, Каролинска острва, Палау и Самоу. Манире „плагиијаторске” бруталне експлоататорске управе, Немци су током Првог светског рата почели да примењују и над просторима других европских народа

који су пали под налетом њихове индустријализоване војске, посебно на просторима европског Истока. Све ово време, немачко геополитичко усмерење је – премда је она као средишња, земља западног, европског дела Макиндерових „Ивичних области” (Marginal Regions) била пре свега континентална сила – у потпуности копирао и следило енглеско таласократско усмерење: оно које кроз вођење „светске политике” води ка „светској премоћи” управо кроз поморску експанзију. Тирпицов план изградње моћне немачке флоте, међутим, представљао је „црвену линију” за Британију као водећу поморску силу, која на светским морима није могла да допусти „слободну конкуренцију”. Другим речима, до светског сукоба између Британије и Немачке дошло је због тога што је Немачка копненим путем преко Балкана и Блиског истока, те кроз савезништво с Турском, намеравала да избије на Персијски залив и Црвено море и пресече британски пловни „велики империјални пут”... Све је то Немачка чинила с намером да води империјалну колонијалну политику која није била супротна, већ је и према методама и циљевима дословце опонашала британску.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Погледи на свет и романтичарско идентификовање „народног духа” играли су сасвим споредну улогу у светском сукобу, без обзира колико су постојале дубоке разлике у националним настројењима зараћених страна – а постојале су. Немачко друштво није било ни изблиза толико модернизовано и индивидуализовано као оно на Острву, па ни као у највећем делу Западне Европе. Штавише, у Немачкој тога времена одиграло се изразито контрапозиционирање, својеврсна реакција на модернизацију. Крајем 19. века ово супротстављање модернизму почело је да се јавља као јако антииндивидуалистичко усмерење. Оно се, постепено, развијало у правцу радикалног, алтернативног реакционарства. Антииндивидуализам је почео да, одбацујући „идеје 1789”, одбацује и грађански концепт и све оно што је као израз помодног грађанства, мање више долазило из Велике Британије.¹ „У 19. веку грађанин је постао универзални друштвени узор. Међутим, на прелазу у 20. век, грађански ’свод вредности’ све више је губио на везивној снази. Додуше, већ раније су авангардне уметничке групе доводиле у питање претпоставке грађанског система вредности, али тек с појавом омладинских покрета и покрета за реформу животних услова, неке бројчано значајније групе унутар грађанства довеле су у питање грађански стил живота, његове норме и вредности” [Koncic i dr. 2016: 64–65].

¹ Нпр. *дендизам* – типично помодни израз аристократске декадентности који је настао на Острву. У Немачкој, осим у пар појединачних случајева, какав је био нпр. гроф Хари Кеслер (1868–1937), није имао никакве одјеке. Ово је, једним делом, било и последица расподеле друштвеног богатства: „Средином 19. века у пруском главном граду се живело скромно. Ретки су били племићи који су имали велике иметке и само понеки су могли себи приуштити луксузан животни стил енглеске аристократије” [Koncic i dr. 2016: 64–65].

Такви покрети – међу којима су се истицали они који су „измишљали племство” – били су, пре свега, инспирисани Ничеовом виталистичком филозофијом која је у то време, иако презрена од академске јавности, доживела широку рецепцију у тадашњој омладинској супкултури. Одатле се пропагирање „нове аристократије” и „јунаштва” као антипода грађанину-филистру почело ширити међу интелектуалцима. „Ово схватање ’господствености’ и ’племства’ независно од социолошких категорија, било је од суштинског значаја за духовно-историјску концепцију ’логократије’ Курта Хилера (Kurt Hiller). Са концептом ’логократије’ Хилер се сусрео не само приликом ишчитавања Ничеових дела, него такође у списима његовог академског учитеља Георга Зимела (Georg Simmel). Зимел је Ничеов ’патос дистанце’ учинио средишњом фигуром своје социологије, која је на ’господственост’ (гледала) као на одлучујући модус који је индивидуама омогућава да се разликују од светине и да себи дарују ’племство’. Новац, као нивелирајући елемент који је разарао ’идеал господствености’ у новом добу, Зимел је, напротив, посматрао као и сву ’прорачунатост’ модерног друштва. Анти-материјализам који је изражен у том ставу постао је суштинско језгро ’логократије’ и, током дведесетих година, чинио је мост између левих активиста и десних националиста” [Концепт др. 2016: 66]. На истим идејама развијала су се виђења мислиоца из „Прстен-крuga” (*Ring-Kreis*) као што су били Артур Мелер ван ден Брук, Вилхем Штапел и правник Едгар Јулиус Јунг (Arthur Moeller van den Bruck, Wilhelm Stapel, Edgar Julius Jung). Јасно се може уочити утицај „ново-аристократске” мисли и на еволуирање ставова самог Вернера Зомбарта и његово убицавање визије немачких „јунака” који стоје насупрот енглеским „трговцима”. Ово виђење је постало још актуелније након што су милиони немачких младих идеалиста, па и оних који су припадали омладинским покретима (попут „Птица селица”) [*Wandervogel*] или који су у својим рукама носили Ничеова дела када су се јављали као добровољци за рововски рат, у мобилизацијским напорима Немачког рајха били кооптирани од државног апарата као веома корисни за немачке ратне напоре на два фронта. Управо с ових позиција Зомбарт ће и касније наставити да даје свој допринос у уобличавању идеја „конзервативне револуције” и „реакционарног модернизма” тј. немачког посебног пута у модерност. Идеје „конзервативне револуције” ће, касније, у делу Карла Шмита и немачке геополитичке школе, довести до дуалистичког сагледавања поморских и копнених сила и постати уткане у савремене радикалне геополитичке визије света.

ЗАХВАЛНОСТ

Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179014 „Србија у процесима европских интеграција: глобални контекст, институције и идентитет” кога финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антоловић, Михаел (2018). Вернер Зомбарт (1863–1941) потиснути класик друштвене теорије (поговор), у: В. Зомбарт, *Трџовци и јунаци: њајџриојска џромишљања*. Београд: Друштво за привредну историју и Институт за европске студије, 145–179.
- Гајић, Александар (2017). Антагонизам телурократије и таласократије у очима класичне и критичке геополитике, *Свеј и нове геојолијичке џарадиџме* (ур. М. Степић). Београд: Институт за политичке студије, 79–97.
- Дугин, Александар Гељевић (2004). *Основи геојолијичке 2*. Зрењанин: Екопрес.
- Зомбарт, Вернер (2018). *Трџовци и јунаци: њајџриојска џромишљања*. Београд: Друштво за привредну историју и Институт за европске студије.
- Kegli, Čarls V. i Judžin R. Vitkof (2006). *Svetska politika: trend i transformacija*. Prometej: Zemun.
- Kisindžer, Henri (1999). *Diplomatija*. Verzal press: Beograd.
- Kjellen, Rudolph (1943). *Država kao oblik života*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Konce, Ekart; Venke Meteling, Jerg Šuster, Johen Štrobel (2016). *Aristokratski stil života i savremeno doba: plemstvo kao politički i kulturni koncept: 1890–1945*. Beograd: Centar za izučavanje tradicije Ukronija i MIP Publishing.
- Mahan, Alfred T. (1918). *Influence of Sea Power upon History 1667–1783*. Boston: Little, Brown and Company.
- Ratzel, Friederich (1900). *Das Meer als Quelle der Volkergrosse, Eine politisch-geographische Studie*. Munich: R. Oldenbourg.
- Schmitt, Carl (1997). *Land and Sea*. Washigton DC: Plutarch Press.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

THE IMPACT OF WERNER SOMBART'S *MERCHANTS AND HEROES*
ON THE CONCEPTION OF GEOPOLITICAL DUALISM
OF TELLUROCRACY AND THALASSOCRACY

by

ALEKSANDAR M. GAJIĆ
Institute of European Studies
Trg Nikole Pašića 11, Belgrade, Serbia
romero@eunet.rs

SUMMARY: This paper examines the connection between the war pamphlet “Merchants and Heroes” (1915) of Werner Sombart, one of the greatest European sociologists of the 20th century, and geopolitical theories about the conflict between land and sea powers. Although Sombart’s pamphlet emphasizes the spiritual-moral and cultural-sociological dualism between Germany and England in the First World War, where the first represents the characteristics of heroes and idealists and the other of merchants and opportunists, the paper shows that this conflict was primarily a war for the territories – a geopolitical conflict, and, only secondary, a cultural-normative conflict. Historical analysis shows that German geostrategic actions before the Great War (in their colonial policy) and during the Great War were not in opposition, but very similar to Great Britain’s policies. Therefore, it can be assumed that the war between Germany and Great Britain

broke out because of the rivalries based on their similarities, both in actions and pretensions. Moreover, Wilhelmine Germany was almost copying Britain's colonial expansion, so it became the greatest threat to Great Britain's geostrategic interest. Further, the research established the links between the views of Sombart and Karl Schmitt and, later, with the oversized opposition between land and sea powers as "the second law of geopolitics" in the views of some geopolitical thinkers during the 20th century. The paper shows that the sources of both views are the same and that they lie in the German romantic-idealistic youth subculture movements at the turn of the 20th century adopted in academic circles before the Great War, primarily in the philosophy of Kurt Hiller and sociology of George Simmel, from which they were accepted by Werner Sombart.

KEYWORDS: Werner Sombart, *Merchants and Heroes*, war propaganda, World War I, geopolitics, tellurocracy, thalassocracy, German romanticism

СТАЊЕ СРПСКЕ ФИЛОЗОФСКЕ МИСЛИ
Шта после праксис-филозофије?
(Разматрање на подлози дијалога с тезама
Михаила Марковића)

ДРАГАН ЈАКОВЉЕВИЋ

Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет
Данила Бојовића ББ, Никшић, Црна Гора
jakobs@ptt.rs

САЖЕТАК: Полазећи од одговарајућих процена Михаила Марковића у чланку се расветљавају вишеструки релевантни аспекти актуелног стања српске филозофије. Разматра се однос према наслеђу праксис-филозофије уз критичко пропитивање Марковићевих теза, те указивање на могуће перспективе српске филозофске мисли. Упоредо с тим, даје се биланс досадашњих достигнућа, при чему се као укупно најзначајнији аутор издваја Б. Петронијевић. Уједно се отвара тема провинцијализма и епигонства те могућности афирмисања на међународној сцени. Притом се указује на могућност стварања хришћанске филозофије православног профила, као и прикључивање одређеним, данас актуелним, филозофским струјама у свету. Коначно, заговара се јачање критичке струковне свести, слободна размена и конкуренција различитих аутора на академским установама, уз потискивање одређених аномалија и подстицање трансрегионалне сарадње и међународне конкурентности. О таквим питањима требало би без одлагања отворити дијалог.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српска филозофија, филозофија праксиса, стање студија филозофије, клановска затвореност, разноврсност филозофских школа и праваца, провинцијализам, интернационална струковна јавност, култура српског народа, Михаило Марковић

Насловљено питање је од средине 80-их година 20. века актуелно у контексту наше укупне интелектуалне ситуације, а након преласка у нови

миленијум само је додатно добило на значају. Стога о њему ваља размишљати, отворити дискусију – пре свега унутар струке, али исто тако и у оквиру ширег културног контекста. Последње тим пре што је филозофска мисао од значаја не једино у чисто теоријском погледу, него такође и у односу на идејно-вредносно сауобличавање даље трансформације и циљаног профила нашег друштва у одмичућим развојним процесима. Уједно у смислу властитог самоодређивања спрам актуелних глобалистичких тенденција у свету.

У овом разматрању надовезао бих се на, крајем 1990-их у књизи [Марковић 1999] формулисане тезе у свету познатог и признатог великана српске филозофије, Михаила Марковића. Он је у склопу једног ширег периодизовања исте, развој српске филозофије у времену од средине 20. столећа до данас поделио у две фазе [Марковић 1999: 19]:

- (i) „период филозофије праксиса (1960–1990)”, и
- (ii) период „дисперзије у бројне филозофске школе и правце (од 1990. до данас)”.

Како је у ствари дошло до једног таквог помака, какве су његове последице и учинци, какви су данашњи биланси и даље перспективе српске филозофске мисли?

СУТОН ПРАКСИС ФИЛОЗОФИЈЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКЕ ФИЛОЗОФСКЕ МИСЛИ

Окренимо се полазном питању: какве дилеме и перспективе отвара у међувремену довршени прелаз од некад доминирајуће „филозофије праксиса” до данашњег („епигонског”) *илурализма* филозофских смерова и школа у склопу еволуције српске филозофије? Разумљиво, Марковић је као један од главних актера југословенске филозофије праксиса благо пристрасан у сагледавању датих питања. Тако, у први план ставља проблематичне аспекте, односно губитке који су уследили тим прелазом:

„Пре четврт века, иако материјално неразвијени, били смо на нивоу света и били смо за цео свет интересантни по новим идејама које смо стварали и у политици и у економији и у филозофији. Имали смо историјску шансу да одредењем тих идеја створимо облике живота и културне вредности трајног историјског значаја. Ту шансу смо пропустили” [Марковић 1999: 38].

О евентуалној ренесанси праксис-филозофије он пак сматра следеће:

„Филозофија праксиса није исцрпла своје теоријске могућности, али је историја привремено отишла путевима на којима многе њене хуманистичке идеје нису биле применљиве [Исто: 28]. Касније ћемо се поново вратити нашим идејама које је развила филозофија праксе. Велике хуманистичке идеје не умиру” [Исто: 52].

Овакве оцене биле би подложне пропитивању. Тако најпре ваља бити начисто с тим, да је наша друштвено-интелектуална ситуација „пре четврт века” била једноставно историјски јединствена, и практично непоновљива. Ту и такву ситуацију не можемо низати на некој апсолутној историјској скали као један одељак, иза којег онда долази неки други равнозначни одељак у виду наше друштвено-интелектуалне ситуације од 1990-их на овамо, као што имплицитно чини Марковић! Напротив, ваља поћи од непоновљиве специфичности ондашње ситуације, чија се искуства, „нове идеје” и мерила не могу без даљег протезати и на потоњу, битно измењену ситуацију. И питање је, у којој мери се тада пропуштене шансе могу сматрати још увек и шансама *наше* времена. Такође, наша очекивања у односу на филозофско мишљење не могу бити истоветна с очекивањима, каква су према њему управљана 60-их и 70-их година 20. века, с обзиром на тадашње друштвене прилике и њихову интелектуалну рецепцију. Исто тако, ваља реално проценити укупне капацитете филозофије праксиса. Насупрот Марковићевој процени, она *и*пак *јесће* једним великим (ако не и највећим) делом већ исцрпила своје „теоријске могућности”! Само за неке делове дате филозофске програматике разложно се може сматрати да нису сасвим исцрпљени – попут рецимо критике потрошачког друштва, форми људског отуђења унутар поретка реалног капитализма, заговарања већег удела непосредне демократије, поред устаљеног поретка представничке демократије... Низ других делова те програматике (па тако и оних везаних за област епистемологије) према свој прилици у међувремену су завршена прича. Стога је њихово примерено, достојно место пре у музеју филозофских идеја, односно у историјатима европске филозофије друге половине 20. века. И тешко се може сматрати да је читав проблем само и једино у томе, што је „историја привремено отишла” неким другим путевима, на којима су се онда идеје те филозофије испоставиле као слабо применљиве, односно не више атрактивне.

У међувремену ваља обратити већу пажњу на, у српској филозофији присутне и актуелне трендове, те размишљати о њиховим потенцијалним друштвено-културним доприносима. Један од корака у том правцу могао би се састојати и у покушају свођења биланса достигнућа српских филозофа у периоду од краја 19. до почетка 21. столећа.

МОГУЋЕ РАНГИРАЊЕ СРПСКИХ ФИЛОЗОФА ПРЕМА ЊИХОВИМ ДОСТИГНУЋИМА

Покушамо ли предузети извесно хипотетичко рангирање српских филозофа у погледу њихових остварења, исказаних достигнућа, тешко се може избећи закључак, да у склопу целокупног досадашњег развоја српске филозофије, укупно узевши, највећи и најзначајнији аутор недвосмислено остаје Бранислав Петронијевић. Подједнако су релевантни и важни његови доприноси метафизици, теорији сазнања, историји филозофије... Објављивањем његових сабраних дела, комплетирани су увиди у његов импресивни филозофски опус. Његове најзначајније студије су *Слав*

разлоџа (Der Satz vom Grunde), Принципи метафизике, I–II (Principien der Metaphysik I–II), Основи теорије сазнања [Petronijević 1898; 1904, 1912; Петронијевић 1923; Izabrana dela V. Petronijevića]. Након Петронијевића, као значајне српске ауторе који су зените досезали почетком 20. столећа или између два светска рата можемо навести Тому Живановића, Мирка Косића, Слободана Јовановића, Светомира Ристића, Ксенију Атанасијевић и др.

Од српских аутора који су своје филозофско дело обликовали почев од средине 20. столећа па до његовог истека, највише релевантних доприноса несумњиво дао је Михаило Марковић. Његови најзначајнији домети тичу се разматрања проблематике детерминизма и слободе, као и разраде методолошке концепције критичке друштвене науке, обавезне одређеним хуманистичким идеалима и левичарском светоназору. Насупрот томе, осетно је слабија његова позната „дијалектичка теорија значења”, која је у ствари једна еклектичка творевина, те не може одржати својствену претензију на универзално важеће одређење значења. Одређење, које би било подједнако употребљиво у односу на све језичке изразе, односно својствене типове њихових употреба. Најзначајнија Марковићева дела су *Детерминизам и слобода, Критичка друштвена наука* [Марковић 1994а,б] и *О слободи* (на енглеском). Поред М. Марковића треба истаћи међународно реномиране Гају Петровића, Михаила Ђурића, Милана Дамњановића, Радомира Лукића, Светозара Стојановића, Миладина Животића, Станишу Новаковића. Такође и Николу Милошевића, Бранка Павловића, Данка Грлића, Сретена Марића, Богдана Шешића, Мирка Зуровца и др. У историјској ретроспективи овај период развоја српске филозофије вероватно би заслуживао назив њеног својеврсног „златног доба” – с обзиром на зрелост, оригиналност, многострукост и значај у њему остварених мисаоних домета! За сукцесивно наступајуће нове генерације српских филозофа свакако неће бити лако да се приближе оствареним дOMETИМА тог периода, да понове (или евентуално чак надмаше) њихова достигнућа.

Међу српским филозофима који су своје главне радове дали у позним годинама 20. и почетком 21. века, Милан Брдар је филозофском продукцијом последњих година за корак испредњачио у односу на остале савремене српске ауторе. Објавио је низ систематских монографија које су на завидном теоријском нивоу, те добрим делом и интернационално конкурентне. Притом, посебно је дошла до изражаја његова способност за крупне синџезе у тумачењу и оцењивању утицајних концепција европског филозофског наслеђа. Његова, до сада, можда најоригиналнија студија јесте *Узалудан џозив* (2005), и тиче се социјалне епистемологије [Брдар 2005]. Поред ове студије, његови значајнији обухватни списи су: *Наука и истина: зајостављене џерсијекџиве филозофије науке и Између бездана и неба: криџика Декарџовог џроџрама рациоценџичног уџемељења као херменеуџика нововековне филозофије* [Брдар 2014, 2015]. Недавно је објављена и његова двотомна изазовна интерпретација Хајдегеровог филозофског дела *Ум црне џуме: уџион и џад Мариџина Хајдеџера*. Књ. 1, *Уџион*;

Књ. 2, *Пад* (друго, исправљено и допуњено издање већ је у припреми), која заслужује ширу пажњу [Брдар 2017, 2019].

Уз њега ваља свакако истаћи рано преминулог Владимира Вукићевића (1947–2012), ученика познатог немачког филозофа Ота Пегелера (Otto Pegler). Вукићевић је написао сјајну студију о раном Хајдегеру: *Logik und Zeit in der phänomenologischen Philosophie Martin Heideggers (1925–1928) /Поџика и време/*, те касније и о рецепцији Софокла од стране истог аутора (*Sophokles und Heidegger*), затим и монографију о Хајдегеровом делу (*Diafora: spisi o umetnosti: Martin Heidegger*), као и подстицајну књигу *Mišljenje i viđenje* [Vukićević 1988, 2003, 2006, 2008]. Такође треба истаћи и недавно преминулог логичара Косту Дошена (1954–2017), затим Милоша Арсенијевића, Александра Фатића, Јована Бабића и друге ауторе низа запажених радова.

Од српских филозофа који у том периоду живе и делују у иностранству издвојили су се Александар Павковић (Аустралија) и скоро преминули Слободан Жуњић (САД). Након што је у ранијој фази дао запажене доприносе теорији сазнања, нарочито тумачењу наслеђа Дејвида Хјума [уп.: Pavković 1982], у дисертацији одбрањеној на Оксфорду, Павковић се касније окренуо области политичке филозофије. И после бриљантне студије о Слободану Јовановићу (*S. Jovanovic, An Unsentimental Approach to Politics*); друго измењено издање: *Слободан Јовановић: један несентименталан њиситиву њолиџици* [Pavković 1993; Павковић 2008], којом је на најбољи начин представио овог мислиоца у свету, написао је такође низ оригиналних радова на актуелне теме филозофије друштва и политике. Слободан Жуњић (1949–2019) је пак пружио вредне интерпретативне доприносе изучавању античке филозофије (уп.: *Fragments Elejaca; Aristotel i henologija*), али уједно и тумачењу низа разноврсних класичних филозофских тема и струјања унутар континенталне филозофије (уп. *Филозофија и њосимодерносис*). Такође треба поменути и Жуњићева новија издања: *Hajdeger i pre-sokratovci* и *Боџ филозофа у аниџици*. Жуњић је веома заслужан за формирање управо модерне *исџорије срџске филозофије* као систематске дисциплине, премда су неке његове формулисане процене везане за 21. век делом биле предмет оспоравања. Жуњића посебно одликују ширина и богатство филозофског образовања [Žunjić 1984, 1988, 2015; Жуњић 2013]. Уз Павковића и Жуњића истакли су се и стекли значајан ауторитет Александар Јокић (САД), Мирослав Миловић (Бразил), Предраг Чичовачки (САД), Бранка Арсић (САД) и други. У следу природне смене генерација, Чичовачки, Јокић и Миловић постепено преузимају водеће позиције унутар српске филозофске дијаспоре.

ДАНАШЊЕ СТАЊЕ СТУДИЈА ФИЛОЗОФИЈЕ ИЗМЕЂУ ПРОЦВАТА И АНОМАЛИЈА

Марковић у свом делу *Друшџивена мисао на џраници миленијума* истиче да данас: „у разним областима филозофије активно делује и објављује радове знатан број способних филозофа” [Марковић 1999: 19], те да најзад:

„у Србији постоји довољна критичка маса за даљи развој наше филозофске мисли у свим правцима и у свим дисциплинама” [Исто: 32].

И ако не у потуности него делимично ове процене су охрабрујуће. Такође су и реалистичне. Наиме, међу нашим филозофима има и својеврсног лутања, насумичног бављења разновразним темама, или чак и својеврсног *затварања* у општинско-регионалне оквире. Последње је за развој српске филозофије потенцијално много погубнији провинцијализам од онога, на који се Марковић тужи, те који се састоји у нашем прихватању филозофских праваца обликованих у неким другим, светским центрима! Даља, с правом често преплетена врста затварања са штетним дејством по развој српске филозофије јесу она *зрујноз* (клановског) карактера: на појединим факултетима, односно одговарајућим департаманима формирају се одређене неформалне групе, превасходно на бази одређених личних, индивидуално-групних интереса, у мањој мери и на оној одређених струковних и идеолошких опредељења. И након што су учврстиле своју унутарњу кохезију и статус на факултету, такве групе онда имају доминантан утицај на низ важних академских послова, руководећи се својим потребама, те стављајући исте изнад научних стандарда, неретко и важећих прописа.¹ То пак значи суверену присутност и деловање *волунтаризма* таквих кланова, њиховог „принципа воље”.

И признавањем и деловањем тог принципа се подразумева суспендовање принципа слободне конкуренције научних достигнућа, те уједно и поштовања разноврсности филозофских школа и праваца, а у следу афирмисања сталешких привилегија онаквих неформалних група!

Коначна последица датог феномена би се очитовала у осујећивању динамике деловања аутохтоне научне рационалности при унапређивању, развоју филозофског мишљења у нас, њеном спутавању с позиције квазифеудалних групних привилегија, као и либералног уважавања коегзистенције филозофских различитости у склопу научавања филозофије на високошколским установама, те одговарајућег баланса такође и при истраживачком раду. Веома је разочаравајуће да је у последњим деценијама у том смислу дошло до упечатљивог *сумрака либералних врлина* те једног агилног клановског деловања чак и на Одељењу за филозофију Филозофског факултета у Београду.

Када Марковић говори о „довољној критичкој маси” способних српских интелектуалаца за професионално бављење филозофијом те набраја високошколске центре у којима се изучава филозофија, он испушта да

¹ Па се тако на груб начин режирају конкурси, процедуре за избор, односно унапређење у одређена академска звања, *беспоговорна лојалност* и послушност према датим групама поприма статус врховне вредности! Морал таквих бахато и безобзирно делујућих академских групација је у основи сличан с моралом било каквих *неформалних интересних удружења* (почев од градско-квартовских дружина па даље), каква се не сматрају нужно обавезним на стриктно придржавање било каквих позитивно-правних прописа и струковних стандарда. Добро је и допуштиво напротив *све оно* што служи, погодује *интересу зрује* и њених чланова, док се све остало (па тако и закони, академска правила доброг поступања, стандарди научне рационалности...) може мање-више игнорисати, уколико се не уклапа у претходно!

утврди постојање осетних *осцилација у квалитетима* филозофских истраживања и наставе који се обављају у тим центрима. Такође и ону реалну далекосежну регионално-локалистичку, те још више клановску затвореност појединих центара. Обе околности не погодују, међутим, даљем развоју српске филозофије, већ се пре могу сматрати озбиљним препрекама око чијег се превазилажења тек ваља озбиљније постарати. С тим проблемом се пре свега морамо најзад суочити, не одвраћати од њега поглед у име накарадно схваћене универзитетске аутономије!

Филозофија се данас као засебна област изучава на српским високошколским установама у Новом Саду, Бањој Луци, Београду, Косовској Митровици, Српском Сарајеву (на Палама), Нишу итд. Рекло би се да је на делу својеврсни процват бављења филозофијом на српским културним просторима. Погледају ли се пак ствари с квалитативног аспекта, јасно је да је такав утисак ипак унеколико заводљив. Наиме, квалитет бављења филозофијом у поменутиим центрима је нажалост *изразито неуједначен!* Међутим, охрабрујући квалитативни помаци се, упркос свему, пробијају у склопу деловања на студијским програмима у Бањој Луци и Новом Саду. Последњи универзитетски центар се штавише једним делом, у неким сегментима наставе и истраживања у овој области, успео поравнати с некада драстично предњачећим Универзитетом у Београду (или чак отићи и који мали корак даље – пре свега када је у питању бављење историјом (Хегел) и савременошћу – херменеутика, феноменологија – континенталне европске филозофије). Најзад, млади студијски програми за филозофију на Палама и у Косовској Митровици чини се да лагано стабилизују своје деловање, консолидују наставу уз постепено досезање одговарајуће афирмације у јавности – упркос неким присутним нерешеним кадровским питањима.

Београд је укупно узев задржао јасан примат у односу на друге домаће академске центре, али пре свега један, према европским мерилима, сасвим солидан, респектабилан ниво наставе и истраживања. То се међутим од средине 1990-их остварује по цену неприкосновене *доминације* једне школе, *аналитичке* филозофије, уз пропратну склоност ка својеврсном сцијентизовању филозофског мишљења. А такво, деловањем једне стабилно организоване групе београдских филозофа, без много околишања наметнуто стање ствари, неће бити оптимално, с обзиром на својствени плурализам филозофских школа и оријентација! Оно се штавише с обзиром на педагошко-образовну потребу *равномерније заступљености* различитих значајних филозофских струја може сматрати штетним. Али исто тако и у односу на сама истраживања, каква није упутно везивати само за један од алтернативних филозофских истраживачких програма. Тиме се отвара потреба *уравнојаженије заступљености* данас релевантних филозофских школа и усмерења, тако да поред аналитичке филозофије снажније дођу до израза и феноменолошка, херменеутичка и друге оријентације у филозофији. Такође, да се дужна пажња обрати и бављењу историјом филозофије, поред систематско-проблемског приступа темама главних филозофских дисциплина. Наравно, то даље подразумева и на

одговарајући начин избалансирана персонална решења у погледу заступања и вршења предавачких те истраживачких функција на тим студијским одсечима – на чему пак осетно мањка.

Карактеристично је да међу свим наведеним центрима нема ни приближно довољне интеракције, узајамне сарадње, нити пак *йокрејљиво-сїи и размене кадрова*, наставничко-истраживачког персонала, садејства на реализовању *заједничких исїраживачких йројекатїа*. Напротив, они остају у дугом периоду *феудалисїички учаурени*, самодовољни, незаинтересовани за оно што се дешава у другим центрима! [Јаковљевић 2017б].

ПРОВИНЦИЈАЛИЗАМ КАО НАША СУДБИНА?

За филозофију праксиса Марковић је утврдио да је она успела да изгради једно оригинално филозофско становиште и није ни у ком смислу била епигон неког страног филозофског центра – као што је то увек био случај, и пре и после [Марковић 1999: 28]. Насупрот томе, данас се назире „*извесна йпровинцијализација и еїиґонсїво наше филозофије*” [Исто: 30]. Такве оцене у неким погледима дале би се проблематизовати. Најпре, и сама филозофија праксиса је ипак у одређеној мери следила и извесним идејама из „неких страних филозофских центара”. Оних у којима је средином 20. века стасавао идејни арсенал *нове левице*. Али пре свега, свакако мисао самог Карла Маркса, па тако и мисао из његове ране фазе која је била посебно релевантна за формирање југословенске праксис-филозофије, није стасавала ни у Београду нити у Загребу, већ управо у извесним страним академским центрима. Једна од даљих таквих инстанци била је рецимо и франкфуртска *критїичка теорија друшїтва* – формирана, испрва на тамошњем чувеном Институту за социјална истраживања (Institut für Sozialforschung), те касније настављена на Одељењу за филозофију – Гете универзитета у Франкфурту на Мајни, а од стране аутора као што су Макс Хоркхајмер (Max Horkheimer), Теодор Адорно (Theodor W. Adorno), Јирген Хабермас (Jürgen Habermas), те у познијој фази и уз извесна надовезивања од стране Карла-Ота Апела (Karl-Otto Apel) и Албрехта Велмера (Albrecht Wellmer). Чињене су такође и извесне позајмице од психоаналитичких концепција Ериха Фрома (Erich Seligmann Fromm), будимпештанског марксизма Ђерђа Лукача (Lukács György) и др. Сãm Марковић је тако од франкфуртоваца фактички преузео њихову теорију тзв. „*еманципаторских инїтереса*” (за коју су пак Апел и Хабермас са своје стране нашли непосредну инспирацију код једног од утемељивача модерне социологије знања, Макса Шелера). Исто тако и неке подстицаје у правцу конципирања идеје једне *критїичке друштвене науке*, разрешене од веберовског принципа *вредносне неїиределеносїи* друштвенонаучног сазнања. Такође су у његовој теорији сазнања видљиви упливи утицаја америчког *йраґмаїи-зма* Ч. С. Перса (Charles Sanders Peirce), за којима је Марковић такорећи морао посегнути с обзиром на упадљиву неразвијеност епистемолошких гледишта самог Маркса, те уједно и с обзиром на породичну сличност с прагматизмом, до које доводи узимање појма *йраксе* као средишњег појма

за изградњу теорије сазнања. Према томе, и сама „филозофија праксиса”, упркос израженој и свакако, признања, вредној оригиналности, ипак није била без остатка аутохтона, потпуно самоникла појава на јужноевропском терену, него је такође једним, не безначајним, делом хватала прикључак на филозофске идеје реализоване у неким другим и даљим филозофским центрима.

Но, како стоји ствар с додатном Марковићевом проценом, да је свеколика српска филозофија „*и пре и после*” праксис-филозофије била провинцијално-епигонска? Своједобно сам се изненадио, читајући у угледном бечком *Standard*-у чланак под насловом *Provinz-Metropole Wien*, у којем је критички сагледана улога Беча на европској друштвено-културној сцени 1990-их година. Моје изненађење је било још веће, када ми је на једном студијском боравку у Немачкој један тамошњи колега, немачки филозоф аналитичког усмерења, саопштио да је енглески данас „језик науке”, те да је „Немачка интелектуална провинција у односу на Америку”! Ово напомињем како бисмо осетили потенцијалну релативност одређивања релације „*ценитар-ј провинција*”, те увидели да с одређених углова виђења и неки већи, те значајнији интелектуални центри у свету могу такође бити сагледани и као провинцијални. Утолико не би ваљало имати (балкански интониране) комплексе ако наше идеје, концепције, њихови аутори не чине баш само средиште европске или светске културе, односно једно од њених средишта. Што би иначе била веома висока амбиција. Уместо таквих високих претензија и с њима повезане реторике, боље је вратити се једној реалној процени онога што је с обзиром на нашу културну историју и реалне прилике досежно, те се може очекивати. А то би било: *Хвајање прикључка на значајне и актуелне трендове, концепције, школе формиране у срединама с дужом и замањнијом филозофском традицијом. Те уједно стваралачко, сразмерно оригинално теоријско прослеђивање тих импулса, њихово уобличавање до међународно конкурентних и највећ вредних концепција!* И није сва мудрост садржана у томе, измислити нови филозофски правац, оформити и учврстити одређену међународно препознатљиву властиту школу.

Најзад, данас, живих и актуелних филозофских школа и праваца у Европи у ствари и нема превише, чак ни у земљама најзначајније филозофске традиције. Рецимо, у Немачкој, у периоду од друге половине 20. столећа (односно у земљама немачког говорног подручја) било је само неколико актуелних аутохтоних филозофских школа: феноменологија (с њеним уливањем у филозофију егзистенције), херменеутичка филозофија, критички рационализам, конструктивизам Ерлангенске школе, Франкфуртска трансцендентална прагматика и етика дискурса итд. У међувремену се (слично нешто раније Франкфуртској школи критичке социјалне филозофије) практично угасила Ерлангенска школа, а критички рационализам је пре у фази лаганог заласка, него у оној фази успона. Трансцендентална прагматика пак изгледа још опстаје захваљујући околности да је Карл-Ото Апел око себе успео да образује круг сарадника и настављача, који сада прослеђују програматику те занимљиве филозофске школе. Најдуже тра-

јање имају, и испоставило се највиталнијим, две првопоменуте фундаменталне традиције: *херменеутичке филозофије* у зрелом виду који су јој дали Гадамер (Hans-Georg Gadamer) и Рикер (Jean Paul Gustave Ricœur), те додатно Хабермас (Jürgen Habermas), као и *феноменолошке филозофије*, данас посебно у позном лику феноменологије тзв. „животног света”. Хабермас у својој најновијој интелектуалној фази покушава да инсталише усмерење тзв. „*јоси-мети*афизичког мишљења”, чије су етаблисање и дали развој отворено питање. Осим тога, на међународном нивоу су присутна и таква усмерења, попут *јоси-аналитичке* филозофије (у профилу који су јој дали мислиоци попут Рортија [Richard Rorty] и Фајерабенда [Paul Karl Feueabend]), те у средњовековље сежућа традиција *хришћанске* филозофије – пре свега у њеном модерном, католичком и протестантском лику. Као и *јоси-модерна* филозофија с посебно значајним уделом француских, такође и италијанских аутора (Ђ. Ватимо [Gianterio Vattimo]). И ако су Пољаци и Чеси врло задовољни тиме да неки њихов аутор бива признат у свету као значајан стваралац у оквирима нпр. *феноменолошке школе*, зашто то не бисмо били и ми – у односу на ту исту или неку другу, данас актуелну школу?! Питање је само, имамо ли квалификоване и креативне ауторе који би могли досегнути такав статус, односно реноме! Можда би у том погледу било сразмерно најлакше ухватити прикључак на *хришћанску* филозофију, као својеврсни филозофски евергрин. Нажалост, за сада немамо ни свог православног Габријела Марсела, Жака Маритена..., нити пак свог, српског Берђајева. Имали смо, додуше, хришћанског теолога европског формата и угледа у лику Јустина Поповића, али не и неког хришћанско-православног филозофа истог ранга. Другим речима, још мањка стасалих аутора који би могли убедљивије наступити на међународној сцени као оригинални представници српске хришћанске филозофије!

За сада су остварени извесни продори у назначеном смислу у оквирима програматике аналитичке, делом и постаналитичке филозофије. Тако је рецимо Милош Арсенијевић вишедеценијским, пуним концентрисањем на интензивно изучавање једне врло јасно омеђене тематике, прилежним бројним дискусијама и саветовањима с домаћим и иностраним колегама, реализованим вишеструким студијским боравцима у иностранству итд, успео временом да стекне реноме једног од виђенијих и признатијих ауторитета за аналитичку филозофију времена данас у свету. Тиме уједно понудивши рецепт, како се данас радећи у мањим срединама попут наше може досегнути име у свету: наиме стриктном специјализацијом за једну сасвим одређену тематику и њеним вишедеценијским усредсређеним систематским изучавањем, кроз стални дијалог с иностраним ауторитетима. О томе упоредити његову студију [Arsenijević 2003].

КАКО ДАЉЕ?

По свој прилици, српска филозофија у догледној будућности неће имати једног „новог” Марковића, с онаквом уистину тешко остварљивом, поперовском *ширином комјетиенција* у односу на више кључних фило-

зофских дисциплина и подручја – како теоријске, тако и практичке филозофије. Такође у блиској будућности реално не може се очекивати ни формирање неког сасвим новог, оригиналног и аутохтоног, систематски заокруженог филозофског правца, који би у свету био препознат и признат као допринос управо српске филозофије, као такорећи наш национални интелектуални „бренд”. Под тим условима, преостајала би онда првенствено она два претходно поменута проходна пута за *интернационално релевантно* деловање српских филозофа: *Или хвањање њирикључка на неку од значајних и актуелних евројских односно свејских филозофских школа и традиција, те настојање да се унутар њих осиваре одређени теоријски домени, или пак стиркино специјализовање за једну одређену тему у оквиру проблемско-истраживачког ирисџуа и вицедеценијско систематско бављење истом!*

Обе димензије, тј. модуси деловања пружају изгледне могућности афирмисања српских филозофа и српске филозофије. А тиме шире узев и потврђивања угледа наше културе у свету.

Најзад, један релевантан тематски аспект, у погледу којег би српски филозофи могли пружити извесне интернационално запаженије доприносе, полазећи управо од наших културно-историјских посебности, био би следећи: артикулисање и интерпретативна обрада неких од оних тема, с којима наш народ и држава управо имају одређено значајно непосредно *историјско* (или чак и епохално) *искуство*! Такав статус је некада имала тема тзв. „марксизма са људским лицем”, демократизованог и хуманизованог социјализма, а с обзиром на ранији друштвени поредак у СФРЈ, период хладноратовских сучељавања два светска политичка блока и укупну тадашњу светску политичку констелацију. Онда су, у контексту последњег, специфична југословенска искуства била наглашено интересанта у светским размерама – што добрим делом објашњава и ондашњу снажну интернационалну резонанцију и атрактивност наше „филозофије праксиса”. Сада више нема такве ситуације пред нама, далеко смо од тога да будемо предмет повлашћене пажње међународног јавног мњења! Оно што је преостало, јесу специфична историјска искуства и одговарајуће омеђене теме, повезане с процесима распада бивше СФРЈ и отуд проишлим друштвено-политичким збивањима, као што је рецимо тема тзв. „права на самоопредељење” одређених нација, односно мањина, као пређашњих конституената вишенационалних држава. Или могућности мирног суживота у вишенационалним заједницама оптерећеним узajамним сукобљавањима, и, тема интерконфесионалне толеранције, те најзад и она специфичне кризе вредности у постсоцијалистичким друштвима у транзицији ка „реалном капитализму”. У односу на те и такве теме, српски филозофи могу пружити доприносе прожете нашим властитим рељефним историјским искуствима – доприносе за које би међународна струковна јавност могла показати једну нешто израженију заинтересованост – управо у следу њихове ослоњености на она, неки пут у свету, јединствена и упечатљива наша, особена искуства. Но, реч је о јасно ограниченом скупу тема, делом тематизованих од наших аутора (А. Павковић

и др.). Осим тога, прилика која се њиховим тумачењем нуди није уопште више онако екстензивна као она, која је историјским усудом своједобно била пружена филозофији праксиса и „стваралачком марксизму” у време СФРЈ – те у склопу ондашњих, непоновљивих политичких односа у свету. Стога о тој могућности ваља размишљати пре свега као о евентуалној додатној шанси, док основне могућности деловања за српске филозофе ипак остају две претходно поменуте. При чему се чини посебно реалном, засад недовољно уочена, и једнако мало реализована могућност обликовања домаће *хришћанске филозофије њравославног типиа*, уз дијалог с актуелним хришћанским филозофијама католичког и протестанског профила у свету. Од филозофских струја које су средином прошлог века биле делатно присутне на српској интелектуалној сцени и заступане од истакнутих српских филозофа, бар једног *парцијалног* даљег традирања, преузимања, додатног промишљања и развијања могла би бити вредна *праксис*-филозофија. Наиме, превасходно њени доприноси филозофској *антиројологији* и *филозофији друштва* уз фокусирање на *криптику капитализма*. Утолико би се, дакле, могло делимично уважити одговарајуће Марковићево инсистирање, премда комплетно рестаурисање и настављање те школе у целини њених претпоставки и стремљења није остварљиво, тј. није изгледно. На такво парцијално и промишљено традирање праксис-филозофије би се рецимо могла осетити позваном установа своједобно утемељена и развијана баш од стране београдских праксисоваца – Институт за филозофију и друштвену теорију у Београду. Нажалост, тај институт је у међувремену радикално раскрстио с наслеђем ове међународно признате домаће филозофске школе, потпуно се окренувши сасвим другим путевима – у складу с личним интересовањима и амбицијама сада на њему делујућих кадрова.

Доследно елиминисање претходно назначених непринципијелности у оквирима академског бављења филозофијом на нашим високошколским установама изискивало би најпре стварање *криптичке стипуковне самосвесности* у односу на такве негативне појаве и потребу њиховог превазилажења. При томе свакако ваља тежити ка обезбеђивању боље уравнотежености између квалитета наставе и истраживачког рада у поменутим српским академским центрима. Такође и етаблисању *слободне размене*, покретљивости кадрова између њих, базирано на слободној конкуренцији. Тако да рецимо магистранд или докторанд из Бање Луке може добити ангажовање у Новом Саду, из Београда у Нишу, из Косовске Митровице на Палама итд. Конципирање и реализовање *заједничких истраживачких пројеката* на којима сарађују стручњаци из различитих поменутих центара би исто тако могли бити један од врло смислених циљева. Најзад, и унапређивање међународне сарадње свих тих центара, уз коришћење прилика које пружају одговарајући програми трансрегионалне академске сарадње ЕУ, али и друге релевантне инстанце.

Даље одлагање отварања дијалога о назначеним питањима, аномалијама и проблемима те изостајање консеквентног залагања за њихово конструктивно разрешавање може бити у интересу квазифеудалних неформалних група и кланова, који већ дуго делују у академским центрима

на којима се код нас данас изучава и научава филозофија. Они би пак тешко могли бити уједно и у интересу стабилизовања културе српског народа с обзиром на *форму знања*, те њеног очекиваног даљег унапређивања. Досезање таквих потребних побољшања и помака у институционализованом академском бављењу филозофијом такође би смело бити од значаја у погледу међународне афирмације српске културе, као и у ширем друштвеном интересу.²

Тај друштвени интерес односи се такође на активирање својствених интелектуалних и оријентационих капацитета модерне филозофије у односу на наш властити актуелни друштвени контекст. А они су према мојем суду садржани, рецимо, у важним *интерпретативним посредовањима* између посебних сфера науке, уметности, религије, екологије итд, као утицајним факторима функционисања и развоја модерних друштава. Исто тако у критичко-херменеутичком присвајању достигнућа наше, као и шире словенско-православне традиције. Најзад у пружању доприноса конструисању примерених вредносних оријентира за даљи цивилизацијски развој на обзорју новог миленијума, и уз сучељавања с изазовима трансрегионалних процеса на планетарном нивоу.

Михаило Марковић је личним примером изванредно показао како се ваља старати о развоју српске филозофије, полазећи од оне пажљивости и преданости, с којом је тај развој пратио и подржавао. Тако је М. Марковић још средином 70-их година прошлог века на београдском Филозофском факултету водио приватне *Oberseminar*-е, на којима је властитим знањем и богатим међународним искуством битно помогао интелектуалном стасовању читаве генерације нових српских филозофа.³ Његова су залагања, желео бих истаћи, опште узев заправо била прожета својеврсним (секуларизованим) *свештосавским духом*. Он се изражавао у тежњи ка сабирању и обједињавању деловања и доприноса српских филозофа с различитих простора те из различитих центара као и дијаспоре, а уз прожимање с дијалогском рецепцијом значајних европских и светских филозофских концепција и школа. Тиме је у основи оцртан пут, којим уз неопходна институционално-струковна преустројавања и прилагођавања ваља даље ићи. Наравно, уз дужно обраћање пажње ка проучавању историје српске филозофије, афирмисању њених досадашњих достигнућа и на међународном нивоу, како нам је то својим делом показао недавно упокојени Слободан Жуњић.

² Која се филозофија може легитимно означити као „српска филозофија”, који аутори као „српски филозофи”? То су значајна питања за нашу духовну ситуацију времена, исцрпнији одговор на која би изискивао обухватније разматрање, или штавише читаву књигу. У једној сажетијој форми покушао сам се приближити одговорима на та питања. Видети у: [Јаковљевић 2017а].

³ Писац ових редова је као млад студент, својевремено, на лични позив једног старијег колеге, присуствовао раду Марковићевог приватног семинара, те му захваљује један важан део свог филозофског образовања. Међу учесницима тог, сад већ легендарног семинара, били су Слободан Жуњић, Растко Јовановић, Александар Павковић, Светозар Синђелић, Јован Бабић, Војислав Стојановић, Дејан Јеловац, Никола Грахек, Милош Арсенијевић и др.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Брдар, Милан (2005). *Узалудан ѿзив: социолоџија знања између идеолоџије и самореклексије: случај Карла Манхајма и Просветићелсџива*. Нови Сад: Stylos.
- Брдар, Милан (2014). *Наука и истина: зајосџављене ѿрсџекџиве филозофије науке*. Београд: Институт друштвених наука; Крагујевац: Центар слободарских делатности.
- Брдар, Милан (2015). *Између бездана и неба: криџика Декарџовоџ ѿроџрама рациоцентричноџ уџемељења као херменеуџика нововековне филозофије*. Београд: Институт друштвених наука; Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Брдар, Милан (2017). *Ум црне џуме: усџон и ѿад Марџина Хајдеџера*. Књ. 1, *Усџон*. Нови Сад: Завод за културу Војводине.
- Брдар, Милан (2017). *Ум црне џуме: усџон и ѿад Марџина Хајдеџера*. Књ. 2, *Пад*. Нови Сад: Завод за културу Војводине.
- Брдар, Милан (2019). *Ум црне џуме: усџон и ѿад Марџина Хајдеџера*. Нови Сад: Издавачка књижарница „Зорана Стојановића” (у штампи).
- Жуњић, Слободан (2014). *Исџорија срџске филозофије*. Београд: Завод за уџбенике.
- Жуњић, Слободан (2013). *Филозофија и ѿсџмодерносџ: Размаџрања о сџању филозофије на размеђу векова*. Београд : Богословско друштво Отачник.
- Жуњић, Слободан (2016). *Боџ филозофа у аниџци*, Београд: Отачник; Стари Бановци: Бернар
- Јаковљевић, Драган (2017а). Ка разумевању националне припадности, српских филозофа и српске филозофије, *Кулџура*, 156: 117–132.
- Јаковљевић, Драган (2017б). Упитни аспекти регионалне експанзије аналитичке филозофије, *АРХЕ*, XIV(27): 157–168.
- Марковић, Михаило (1999). *Друџџивена мисао на џраници миленијума*. Београд: Службени гласник.
- Марковић, Михаило (1994). *Дијалекџичка џеорија значења*. Београд: БИГЗ; Генес-с штампа; Просвета; СКЗ.
- Марковић, Михаило (1994а). *Детџерминизам и слобода*. Београд: БИГЗ – Генес-с штампа – Просвета – СКЗ.
- Марковић, Михаило (1994б). *Криџичка друџџивена наука*. Београд: БИГЗ – Генес-с штампа – Просвета – СКЗ.
- Павковић, Александар (2008). *Слободан Јовановић: један несенџименџалан ѿрисџуџ ѿолиџици*. Београд: Центар за публикације Правног факултета Универзитета – Службени гласник.
- Arsenijević, Miloš (2003). *Vreme i vremena*. Beograd: Dereta.
- Pavković, Aleksandar (1982). Hume's Argument for the Dependent Existence of Perceptions, *Mindi*, XCI(364): 585–592.
- Pavković, Aleksandar (1993). *Slobodan Jovanović: an unsentimental approach to politics*. New York: Columbia University Press.
- Petronijević, Branislav (1898). *Der Satz vom Grunde: eine logische Untersuchung*. Belgrad: Koeniglich-serbische Staatsdruckerei.
- Petronijević, Branislav (I, 1904; II, 1912). *Principien der Metaphysik*. I–II, Heidelberg: C. Winter.
- Vukićević, Vladimir (1988). *Logik und Zeit in der phänomenologischen Philosophie Martin Heideggers (1925–1928)*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Vukićević, Vladimir (2003). *Sophokles und Heidegger*. Stuttgart–Weimar: J. B. Metzler.
- Vukićević, Vladimir (2006). *Mišljenje i videenje*. Cetinje: Univerzitet Crne Gore, Fakultet likovnih umjetnosti.
- Vukićević, Vladimir (prior.) (2008). *Diafora: spisi o umetnosti (Martin Heidegger)*. Cetinje: Univerzitet Crne Gore, Fakultet likovnih umjetnosti.

- Žunjić, Slobodan (1984). *Fragments Elejaca: Parmenid, Zenon, Melis*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Žunjić, Slobodan (1988). *Aristotel i henologija: problem jednog u Aristotelovoj metafizici*. Beograd: Prosveta.
- Žunjić, Slobodan (2015). *Hajdeger i pre-sokratovci: temeljna „imena“ rane grčke misli kao osnovica razumevanja njegovog „bivstvovanja“*. Novi Sad: Orpheus.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

Izabrana dela Branislava Petronijevića. Доступно на: <http://www.knjizara.zavod.co.rs/knjige/sabrana-i-izabrana-dela/izabrana-dela-branislav-petronijevic>. Приступљено: 8. 11. 2019.

WISSENSCHAFTLICHER ÜBERSICHTSBEITRAG

ZUR LAGE DES SERBISCHEN PHILOSOPHISCHEN DENKENS Was kommt nach der Praxis-Philosophie? (Eine Betrachtung vor dem Hintergrund des Dialogs mit den Thesen von Michailo Markowitsch)

von

DRAGAN JAKOVLJEVIĆ
Universität von Montenegro
Philosophische Fakultät
Danila Bojovića bb, Nikšić, Montenegro
jakobs@ptt.rs

ZUSAMMENFASSUNG: Ausgehend von entprechenden Einschätzungen von M. Markowitsch, werden in diesem Aufsatz mehrfach relevante Aspekte der aktuellen Lage der serbischen Philosophie beleuchtet. So wird das Verhältnis zum Erbe der Praxis-Philosophie betrachtet, mit kritischer Untersuchung von Markowitschs' Thesen, sowie dem Verweis auf weitere mögliche Perspektiven zur Entfaltung des serbischen philosophischen Denkens. Parallel dazu wird eine Bilanz aus den bisherigen Leistungen gezogen, wobei B. Petronijewitsch als der weiterhin bedeutendste Autor ausgesondert wird. Zugleich werden das Thema des Provinzialismus und des Epigonentums sowie die Möglichkeit einer Affirmation auf internationaler Ebene eröffnet. Dabei wird zugleich auf die Möglichkeit der Schöpfung einer christlichen Philosophie orthodoxen Zuschnitts, als auch auf die des Anschließens an bestimmte, heute aktuelle philosophische Strömungen in der Welt hingewiesen. Letztlich wird die Stärkung des kritischen fachlichen Bewußtseins, der freie Austausch und die Konkurrenz verschiedener Autoren an den akademischen Einrichtungen durch Verdrängung von bestimmten Anomalien und die Förderung internationaler Wettbewerbsfähigkeit befürwortet. Über solche Fragen gilt es, unverzüglich einen Dialog aufzunehmen und entschlossen fortzuführen.

SCHLÜSSELWÖRTER: serbische Philosophie, Praxis-Philosophie, Lage des Philosophiestudiums, Geschlossenheit von Gruppierungen, Verschiedenartigkeit von philosophischen Schulen und Richtungen, Provinzialismus, internationale Fachöffentlichkeit, Kultur des serbischen Volkes, Mihailo Marković

СПАСОВДАНСКИ ДАНИ У ПРИЗРЕНУ (5–6. ЈУН 2019)

У организацији Косовскометохијског одбора Матице српске, Друштва пријатеља манастира Светих архангела код Призрена и Дома културе „Грачаница” одржана је 5. и 6. јуна 2019, под покровитељством Канцеларије за Косово и Метохију Републике Србије, манифестација „Спасовдански дани”. Благослов је дао Његово преосвештенство господин Теодосије, епископ рашко-призренски и косовско-метохијски.

Научни и просветни радници, и ходочасници кренули су пут Косова и Метохије, а заједно с њима и екипа РТВ Војводине на челу с уредницом уметничког програма РТВ-а Софијом Љуковчан. У раним јутарњим часовима путници су стигли у манастир Грачаницу, тачно на јутрење. Након јутрења, кустос манастира упознао је госте с историјом манастирске цркве. Надахнути грачаничким фрескама, путници су наставили пут ка Сиринићкој жупи у којој се налази 16 цркава, саграђених од 16. до 21. века. Намера је била да се посете две: Црква Светог Теодора Тирона из 16. века, у селу Горња Битиња, и Црква Светог Николе, такође из 16. века, која се налази у Штрпцу. Обе цркве (од 16) налазе се на листи споменика културе Републике Србије од изузетног значаја.

Уочи Спасовдана, програм је започео у свечаној сали Призренске богословије „Св. Кирило и Методије”, химном Србије *Боже правде*, коју је извео Хор „Цар Душан” из Штрпца, под руководством Александре Спасић, уз гитарску пратњу Немање Симића.

Сабрање, које се одржава према благослову Његовог преосвештенства епископа рашко-призренског господина Теодосија, беседом је отворно игуман манастира Светих архангела архимандрит Михаило (Тошић). Благосиљајући почетак сабрања, он је рекао да је

ово пета година за редом како се у присуству расељених Призренца и Срба с Косова и Метохије, али и из других делова Србије, прославља Спасовдан и да окупљени око светиња прослављају живог Бога, наслеђујући тако вековну праксу предака који су подigli ове светиње и муком их одржавали у своје време. Истакао је да је манифестација коју отвара наставак борбе за очување наших светиња и за очување Косова и Метохије, рекавши: „*Ми овим не ћркосимо ником, али се боримо да се не заборавимо и да се српско име, српске свећиније и српске цркве не забораве*”.

* * *

У наставку програма представљене су три књиге. О књизи Ненада Љубинковића *Од Косовске бишке до косовске леџенде* говорио је уредник издања др Бранко Златковић. Он је констатовао да је професор Љубинковић аутор који је сасвим посвећен теми Косова и Метохије, и који је учинио огроман напор да у вези с конкретним историјским догађајем, аргументовано, систематски и поуздано говори о чињеницама и подацима о Косовском боју и легендама које су испеване о овом догађају. „Љубинковић је у овој књизи, на препознатљиво занимљив начин, начинио синтезу и складан мозаик од разноврсних знаних и незнатих чињеница, извора и података о Косовском боју, који су у сложеном процесу творбе и сублимације формирали слојевит феномен, често називан косовском легендом, а понекад и косовским митом”, рекао је Златковић.

О зборнику радова *Сарућ, свећлосиј, сиварање, сџрах*, посвећеном делу истакнутог књижевног ствараоца Петра Сарућа, говорио је књижевни критичар Жарко Миленковић. Он је истакао да је Петар Сарућ најбољи

српски прозни писац на Косову и Метохији и један од најзначајнијих савремених српских писаца. „Литерарни свет Сарићевог дела је свет његовог родног краја, те су његови ликови архетипски одређени између зле коби покрета и немогућности искорака напред. У центру пажње су му углавном женски ликови, којима је борба са патријархалном средином знатно отежана.” Миленковић је, између осталог, рекао да је један од најважнијих мотива у делу Петра Сарића страх, исконски страх, страх од других и страх од самога себе. У зборнику је, према Миленковићевим речима, представљен резултат истраживања књижевних проучавалаца из Новог Сада, Косовске Митровице, Крагујевца и Грачанице, који су посветили пажњу Петру Сарићу и свим жанровима којима се он бави – поезији, приповеткама и писмима, а највише роману.

Књижевник и писац Петар Сарић је пробраним речима, топло и приповедачки, казао да је неколико година провео у Призрену као професор и додао: „И силазећи данас са Шар-планине и пролазећи испод Љуботена, најлепшег шарпланинског врха, који не силази с неба, мени се чинило да нисам силазио него да сам се пео уз Љуботен право на небо. Тако се путује кад се путује у Призрен. И све док тако осећамо Призрен, док тако ми носимо у својој души то о Призрену и не само о Призрену него и о себи самима, сигурно је да ћемо догодине већ поново, а и пре, бити у

њему, да је он и наш и да само тако не можемо изгубити ни Призрен ни себе”.

О књизи и изложби др Александре Новаков *Српске свештине Шар-планине, Призрена и околине* говорио је мр Живојин Ракочевић, директор Дома културе „Грачаница”: „Овде ћемо се срести са фотографијама црква и манастира које фотографишу различити људи (игуман Михаило, Александра, ђаци Богословије и др.) и то је једна од радости и специфичности изложбе коју ћемо погледати, која је и међу корицама ове драгоцене књиге. Суштина је да су фотографије и ови, да кажемо – медаљони у књизи заправо позив на улазак и сусрет са храмом и позив да ви отворите та врата, да нешто више научимо, да на једном ширем, популарнијем плану тако научно сазнамо шта имамо, шта бисмо могли да проучавамо и у ком правцу се то може развијати. Много тога смо прећутали у овој књизи, из сасвим важних и оправданих разлога, али то ћутање и оно што није у књизи је позив за вас да дођете и отворите та врата”, констатовао је Ракочевић.

У обраћању окупљенима у Богословији, ауторка др Александра Новаков је казала да је њена радост вишеструка: због публиковања овог културног водича, у којем је место нашло 55 светиња с невеликог простора Призрена и околине, насталих у периоду од 13. до 21. века, које сведоче о вековном постојању Срба на овом простору; затим сазнање да

Фотографија 1. Промоција књига у Српској православној богословији „Св. Кирило и Методије” у Призрену

није срушена Црква Св. Василија Великог у Горњој Србици и да су је сачували Албанци католици; и да се у 21. веку граде цркве на сасвим новом земљишту, какав је случај са Црквом Св. Стефана на Брезовици. Александра Новаков је подсетила да се 16 цркава (заступљених у књизи и на изложби) налазе на листи споменика Републике Србије категоријаних као културно добро од изузетног значаја, а да се Црква Богородица Љевишка налази на листи Унеско-а од 2006. године, као црква у опасности. Након представљања ових издања, публика је била у прилици да погледа изложбу фотографија „Светиње Шар-планине Призрена и околине”.

Програм је завршен песмама *Ми смо деца неба* и *Воспјани Србије*, такође у извођењу ученика основних школа Сиринићке жупе, окупљених под руководством Александре Спасић у Хору „Цар Душан”. Група је након програма присуствовала вечерњој служби у Саборној цркви Светог Ђорђа, у центру Призрена.

На Спасовдан, 6. јуна 2019. године, након литургије у Цркви Св. Спаса, настављен је програм у атријуму цркве.

Представљена је књига проф. др Валентине Питулић *Саздаде се бела црква: Српско народно стваралаштво са КиМ*. О књизи су говорили проф. др Бошко Сувајић и мр Јован Пејчић. Књига је настала као резултат рада на богатом усменом наслеђу Срба с Ко-

сова и Метохије. Изазов за ауторку био је већи тим пре што је овај корпус народних умотворина остао ван домета научних истраживача. У уводу књиге ауторка се осврнула на усмено наслеђе Срба с Косова и Метохије и на њихову етнопсихолошку функцију у очувању идентитета. Ауторка је констатовала: „Српски живаљ на Косову и Метохији има специфичну судбину, условљену одређеним друштвено-историјским збивањима. У дешифровању кодова једне културе врло су битне митске наслаге, преко којих се отвара могућност другачијег тумачења појаве конкретног националног бића”. Она сматра да слојевитост наслеђа Срба на Косову и Метохији показује древност једне културе, која је преко архаичних образаца показала да обредно-обичајна пракса има већи значај него што се чини на први поглед. Додаје да ново читање богатог усменог наслеђа Срба с Косова и Метохије представља изазов пред којим се отварају скривени слојеви, које ћемо тумачити у кључу савремене фолклористике. Ауторка нам открива и зашто је књига понела овакав симболичан наслов, објашњавајући да је то песма која се певала у Великој Хочи, на трећи дан Васкрса. Ауторка књиге, професорка Питулић у порти Спасовданске цркве, написала је посвету својој сарадници „са жељом да никада не одемо одавде где се и одавно саздаде бела црква”.

Фотографија 2. Изложба фотографија „Српске светиње Шар-планине, Призрена и околине”

Др Бошко Сувајић, професор Филолошког факултета Универзитета у Београду и председник Вукове задужбине, није скривао радост што је у порти једне средњовековне цркве говорио о овој књизи. Констатовао је да је књига Валентине Питулић драгоцен подсетник на живо духовно благо с Косова и Метохије и на наше заслужне претке – од Јastreбова, Дене Дебељковића, Петра Костића, Григорија Божовића, до проф. Владимира Бована, али и захвалне потомке – студенте и ученике који достојно настављају изузетно дело својих великих учитеља. Књига Валентине Питулић је лирска, творитељска, „женска књига”. Професор Сувајић је рекао: „У једном од најбољих радова у књизи Валентина Питулић показује сложеност свадбе као обреда прелаза, који се у градској средини, какав је био Призрен, састојао из низа радњи које су пратиле дешавања од наводацисања па све до одласка у првиче. У књизи се говори и о приповедачком опусу Григорија Божовића, где посебно место чини слој традиционалне културе, у којем писац своју пажњу фокусира на култ јунаштва. Како је живот Срба у Старој Србији био изложен сталним зулумима, традиционална култура била је у служби очувања идентитета. Писац слика појединца

који се издваја из колектива по свом јунаштву, који, по моделу еписке биографије јунака, брани оно што је од предака примио у наслеђе. У тематском кругу виле која зида град, представа града који лебди на 'грани од облака' чини једну од најлепших поетских слика у нашој народној поезији. Питулићева показује да се на простору Косова и Метохије подизање вилинског града повезује са зидањем 'беле цркве' (Саздаде се бела црква). Митолошка основа се обогаћује новим детаљима, именима светитеља, духовним узрастањем Цркве и човековим религиозним осећањем”, констатовао је професор Сувајић. Професор мр Јован Пејчић, такође рецензент, веома надахнуто се обратио публици. Говорећи о ауторки рекао је да она остварује свој позив на утростручен начин: као научник, педагог и национални радник – у изворном смислу ових речи. Пејчић констатује да између древних симбола и очувања идентитета ауторка експлицитно каже: „Бела црква је у песмама са Косова и Метохије *ни на небу ни на земљи*. Она преузима функцију града који вила у многим песмама гради *ни на небу ни на земљи*. Стожер укупног духовног живота постаје управо црква. Митски нестварна, она престаје да буде грађевина од камена већ духовна

Фотографија 3. Атријум Цркве Светог спаса – учесници Спасовданских дана у Призрену

грађевина пред којом је анонимни певач чудесно запевао 'Саздаде се бела црква'. Њена трагања за духовним извориштима сопственога народа, њена понирања у националну матрицу постојања и стварања најбоље исказује ауторкино објашњење метафоричке и метафизичке орбите израза „бела црква”.

У наставку програма отворена је изложба слика „Јесен у Призрену”, са ликовне колоније одржане у манастиру Св. архангела Михаила и Гаврила код Призрена (2018). Небојша Јефтић, историчар уметности, информисао је о изложби следећим речима: „Стваралаштво ликовних уметника који су боравили на четвртој Ликовној колонији 'Јесен у Призрену', у новембру прошле године, представља цикличне кругове живота, стварности и разарања. Ликовни рукописи, који се темеље на различитим видовима савременог сликарства у дијалогу са амбијентом, формирали су на платнима различите форме визуелне сензације. На први поглед, уочљива је жеља за истраживањем материје наслеђа. Налазећи у њему подстицај и снагу за обликовање личних импресија догађаја, симбола, снова, уметници стварају дела која су својеврсна синтеза лично доживљеног и реминисценције културно-историјског блага. Зато се може закључити

да стваралачки одговор на разарање у погрому (17. марта 2004. године) даје оригиналне и важне резултате”. Јефтић резимира: „Радови настали на овом ликовном сусретању заслужују афирмативни вредносни суд. У њима се додирују свет стварности и унутрашњег бића уметника, али се отварају и нова пространства идеја за будућност. Колонија у Призрену, избором уметника, продукцијом и свеукупним ангажовањем организатора, полако постаје један од стубова културног модела на који начин и како деловати у условима потпуне изолованости и неслободе”. Изложбу је отворила др Соња Јерковић, архивски саветник Народне банке Србије: „У оквиру прославе Спасовданских дана, мени је припала част да отворим изложбу која представља стваралаштво ликовних уметника који су учествовали на четвртој Ликовној колонији 'Јесен у Призрену', новембра 2018. године. Вредносни суд о овим делима даће историчари уметности и ликовни критичари. Наше је да их погледамо и сагледамо у времену и месту у којем су настали. Ових седморо уметника нису остали имуни на простор и богато културно-уметничко наслеђе у којем су стварали. Тако је Радојка Самарџија закупљена симболима орнаментике и хришћанства;

Фотографија 4. Манастир Бањска

Јована Симијоновић оживљава сећање на мартовски погром; фини и богати цртеж Милоша Вујановића је иконографске природе; Оливера Протић у сведеној форми остварује асоцијацију на главну цркву светоархангелског комплекса; Данило Вуксановић на својим платнима зида замишљени косовски храм; Исидора Ивановић преноси свој доживљај природе и планинских масива; док Милован Панић остаје доследан у компоновању тонова, линија и потеза. Сви они, на први поглед толико различити и по стилу и по техници, остварују корелацију са временом и простором у којем су слике настале. И овде, у овом имагинарном простору који је и црква, али и галерија фресака и галерија слика, присутна је душа хришћанског Призрена.”

У уметничком делу програма учествовали су Војислав Спасић и Мушки вокални састав „Авиа Архангели” из Крагујевца. Репертоар је био разноврстан али су се највише певале старе призренске песме (*Ајде, Јано; Ајде, Сџа-мено; Гусџа ми маџла њаднала; Зајевала сојка њишица; Марија, ћеро моја; Ој, Голубе, мој џолубе; Сву ноћ ми билбил њрејева; Симбил цвеће; Удаде се Јаџодо; Уснила је дубок санак и Шџо џу нема цвећа*).

На крају програма завршна реч припала је проф. др Валентини Питулић, председници Косовскометохијског одбора Матице српске

и Бојану Бабићу, председнику Друштва пријатеља манастира Св. архангела код Призрена. Господин Бабић је искористио прилику и присутним Призренцима саопштио да је Његово преосвештенство епископ рашко-призренски господин Теодосије благословио обнову Цркве Светог Пантелејмона у истоименом делу града (махали) Пантелија у Призрену. Вест је наишла на одушевљење расељених Призренаца, али и других присутних, јер је то начин да се и ова светиња сачува од коначне пропасти у Душановом Призрену.

Темељ Спасовданских дана 2019, поред славске литургије, чинило је и представљање књига с темама стваралаштва и историјског памћења Срба са Косова и Метохије, а у издању Матице српске, Дома културе „Грачанице” и Андрићграда, што говори о сабраном српству, окупљеном око идеје очувања Срба и њихових светиња, али и Косова и Метохије. Учесници манифестације су, осим призренских многобројних цркава, у повратку обишли и манастире: Дечани, Будисавци, Девич и Бањска.

Ове године Рашко-призренска епископија прославља хиљадугодишњицу првог помена Призренске епископије. То је велики и значајан јубилеј који говори о хиљадугодишњици хришћанства у Призрену и целој Епископији.

*Александра Новаков
Маџица српска, Нови Сад
anovakov@maticasrpska.org.rs*

ПРАЗНА ТОРБА ЈЕ ТЕШКА. А ПРАЗНА ГЛАВА?

(Економска криза – њорекло и исходи, зборник радова, уредник академик Часлав Оцић, САНУ, Београд 2018, 479 стр.)

На трибини САНУ, 18. јуна 2019, традиционално одржаној у Свечаној сали Академије коју годинама води академик Миро Вуксановић, представљен је врло занимљив зборник *Економска криза – њорекло и исходи*, под уредништвом академика Часлава Оцића, настао на основу истоименог скупа одржаног у САНУ, данас гледано, давне 2010. године а публикованог и презентованог тек девет година касније. Зашто?

Ова, на први поглед, уочљива аномалија није промакла ни водитељу трибине академику Миру Вуксановићу и он је већ на самом почетку скупа поставио питање „доцње” своје колеги Оцићу, који му је одговорио духо-

витом анегдотом: о владици који долази у село у коме се не чују црквена звона, а на његово питање зашто звона не звоне, локални свештеник му је навео осам оправданих разлога, међу којима је најзначајнији осми: немају звоно. Но, шалу на страну, најпре расправа у САНУ¹, а потом зборник о кризи десили су се у правом тренутку, када је велика светска економска криза била у пуном јеку; они су у великој мери узбудили и „наше” научне и политичке духове, јер су снажно довели у питање већ уздрману неолибералну економску парадигму на којој је почивала дотадашња (инострана и српска) економска политика.

Аутори уводних излагања, у овом зборнику су Смиљана Ђуровић и Благоје Бабић. О економскоисторијским аспектима криза пишу Биљана Стојановић, Бошко Мијатовић, Момчило Исић и Слободан Вуковић. Аутори радова о теоријама криза су Александар Саша Гајић, Оскар Ковач, Љубомир Маџар, Исидора Љумовић, Мирослав Јовановић, Вера Вратуша, Бранка Бујишић, Драгана Митровић, Божо Стојановић и Борис Кршев. О међународним аспектима кризе дали су прилоге: Ђорђе Ђукић, Хасиба Хрустић, Живота Ђорђевић, Рајко Буквић, Часлав Оцић, Драгомир Анђелковић и Горан Николић. Аутори поглавља о томе колико је светска финансијска и економска криза 2008. и 2009. године погодила Србију су Млађен Ковачевић, Снежана Грк, Слободан Антонић, Властимир Вуковић, Александра Смиљанић, Милован Митровић, Маринко Бошњак, Дејан Мирковић, Бранко Урошевић и Здравко Шолак.

¹ Ова расправа је исцрпно приказана у: Дејан Обућински (2010). Порекло и исход криза, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, LXI, 130: 97–108.

Зборник радова, иако садржи различита, а неретко и опречна гледишта, био је посебно опасан по тадашњу владајућу номенклатуру, јер се први пут, и то с највишег места у српској науци, почело расправљати (и) о резултатима њихове политике који су, по свему судећи, више него поразни.

Због могућности да овај зборник даје научно верификовану основу за критику српских неолиберала (министара, вечитих саветника Владе, идеолошких гуруа, лиценцираних „експерата” и „економских убица” /Перкинс/, првенствено сорошевске, односно „другосрбијанске” провинцијенције), његово штампање је по сваку цену морало бити одлагано, читавих девет година, тако да се он, на крају, појавио и као сведок времена и као доказ да је српска економска и академска памет ипак одговарала изазовима и потребама времена, али како није била усклађена с мишљењем српских моћника и властодржаца, што јавних што тајних, њен глас је морао бити максимално утишан како би се створио простор за пенетрацију „компрадорске интелектуалне елите” (Слободан Антонић) на универзитете, научне институте, па чак и у саму САНУ у циљу теоријске („академијске”) рационализације „реформске праксе” или народски речено: разваљивања и пустошења српске привреде и друштва, пре свега, пљачкашком приватизацијом. (САНУ има још један веома важан домаћи задатак: да теоријски, „академијски”, оправда агресију НАТО-а на Србију 1999; отуд тзв. косовски бој у САНУ који није почео², али је кулминирао изјавом председника САНУ академика Владимира С. Костића да Србија „с елементима достојанства” треба да напусти Косово).³

Тако је српска академска памет, на челу с њеним ретким поједницима, и у овом случају испала попут оних паса из арапске пословице који лају док каравани пролазе не обазирјући се на њихов лавез. Само што је у нашем случају, тај лавез није пусто академско наклапање већ озбиљно упозорење и по-

зив на будност и рад, коју медиокритети у економији и политици, мислећи на сопствену материјалну корист и страхујући од демаскирања сопствене неспособности да обављају послове за који су плаћени и – ко зна још из којих разлога – не могу, не смеју и не желе да чују.

Цена неслушања и некористићења памети у политици несразмерно је висока и њу плаћа као и обично читав народ. Али кога то занима?

Не вреди глумоме викати нити слепом опisivати!

Сва упозорења су узалудна, и мали људи на великим положајима, симулирајући „реформску, модернизујућу, прогресивну” стварност, духовно и уопште некреативни, само коче и негирају позитивне иницијативе, опструшу и дестимулишу сваки нормалан рад, покушавајући притом да украду време (и живот!) читаве једне генерације, зарад опстанка у врховима власти.

Зато је излазак ове, према много чему, контроверзне и (привремено цензуриране) књиге од посебне важности, јер је она јасан доказ да је вода дошла до грла и да су промене, ма колико их избегавали, нужне, и њих могу и морају да изводе зналци; људи од духа, дара и заната, а не симуланти, шарлатани, партијски послушници, незналице, „од синтетике направљени ништаци”, „звечеће празнине” и статисти на интелектуалној, друштвеној и политичкој позорници, већ виђених и вечито репризираних, лоших представа које више нико не жели да гледа и које не остављају никакав (чак ни плитак) траг.

О самом зборнику поред уредника који је дао завршну реч говорили су, проф. др Драгана Ђњатовић и проф. др Слободан Антонић.

Проф. др Драгана Ђњатовић, како иначе ред и обичаји налажу у овој највишој научној институцији, пред присутним малобројним академицима и многобројном академском јавношћу, помно је образлагала концепцију и кључна места у зборнику, набрајајући таксативно радове и њихове ауторе, да би на крају, на основу анализе приложених радова дошла до врло конкретних закључака о економској кризи: „Одговори на ова питања (мисли се на економску кризу) су уско повезани с несавршеностима тржишта, с једне, и несавршеностима државе, с друге стране. У крајњој инстанци, несавршености тржишта резултат су слепог интереса профита а несавршености државе последица недовољне

² А када је почео? Одговор се крије у: Slobodan G. Marković (2005). Josip Broz Tito: upotreba naučnih ustanova u Srbiji za deifikaciju jugoslovenskog diktatora, *Hereticus*, Časopis za preispitivanje prošlosti, III, 1: 32–86.

³ Подробније о томе у: *Сјорови о будућности Србије и САНУ: Шта и како даље? Други део: Истина и слобода*, прир. Часлав Оцић, ИСТЕР 21, Београд 2018.

свести о јавном интересу одржавања макро-економске стабилности.” ... „У Зборнику се може наћи тврђење да је појава циклчних кретања финансијских тржишта, проузрокована похлепом за новцем, стара колико и банкарске институције, настале у Европи у 16. веку. Да ли се онда може тврдити да је од тада па до данас, похлепа главни узрок економских криза? Аутори који у Зборнику разматрају теорије криза подсећају да су савременој неокласичној економској теорији страна оваква тврђења. Неокласичари су развили апстрактне економске моделе који обесмишљавају било какво специфично понашање појединих друштвених група, па и финансијске елите. Познато је да неокласичари не признају постојање несавршености финансијских тржишта. По њима, механизам каматних стопа у сваком тренутку доводи до равнотеже у понуди и тражњи новца и кредита. А како нема несавршености тржишта, неокласичари сматрају да унутар капиталистичких привреда нема ни основа за настанак криза.

Избијањем светске финансијске кризе 2008. године, неокласична доктрина доживела је њораз. У теоријском осврту на кризу у зборнику, следи преглед оштрих критика економског либерализма које су тада преплавиле академску јавност. Цитирају се познате речи нобеловца Пола Кругмана (Paul Krugman) који се пита како су неокласичари могли толико да погреше у проценама о могућностима избијања кризе размера готово оних које је имала Велика депресија 1929–1933. године. „Академска економика је систем стварних привреда заменила прекрасним моделима у непостојећој економији заснованим на рационалном понашању произвођача и потрошача и перфектној конкуренцији.”

Проф. Гњатовић је на крају закључила да је највећи допринос зборника што садржи *објашњење о сјањавању финансијских инстинција*: „Да би зауставиле њихово пропадање, централне банке развијених индустријских земаља посегнуле су за инструментима квантитативних олакшица, пласирајући огромне количине новца у куповину хартија од вредности. О учинцима овакве изразито експанзивне монетарне политике аутори зборника нису могли да знају, јер су радове написали, подсећамо, 2010. године. Данас се можемо запитати: да ли је нестандартним мерама монетарне политике спасен друштвено-економски систем, у литератури познат као бер-

зански капитализам? У неком наредном Зборнику САНУ требало би направити рачуницу о цени која је плаћена да би овај систем наставио да функционише.”

После исцрпног и систематског излагања проф. др Драгане Гњатовић, проф. др Слободан Антонић је осмотрио вредност овог зборника из угла социолога и филозофа. За разлику од проф. Гњатовић, која је зборник оцењивала махом из угла угледног економског истраживача, проф. Антонић као емигрантски социолог више се занимао социолошким компонентом зборника, хвалећи притом различита тумачења самог појма кризе коју су износили различити аутори. Овај зборник према њему има управо ту вредност да су на једном месту сучељена различита мишљења. То није никакав униформисан нити једнострано усмерен научни зборник, где су на различите теме писали људи сличног мишљења. Напротив, у њему се могу пронаћи сасвим опречна мишљења, од неолибералног до марксистичког, и у томе је његова несумњива вредност: „Тако, из овог Зборника, видимо – што је једна ауторка (В. Вратуша) сасвим оштроумно уочила – три објашњења и три разрешења кризе: (нео)смитијанско, (нео)кензијанско и (нео)марксистичко.” На мене је посебан утисак оставило смитијанско, или неолиберално објашњење и разрешење кризе из 2008. Оно ме је подсетило на чувено објашњење кризе у СФРЈ осамдесетих, које каже: криза је настала јер се недовољно доследно спроводи идеја социјалистичког самоуправљања. Дакле, превазилажење кризе социјализма у СФРЈ је – у више социјализма. Тако је из ове оптике, наводно, и решење кризе неолиберализма – у још више неолиберализма. Односно, како сазнајемо из онога што нам у овом Зборнику занимљиво преноси Божо Стојановић – једно од решења је у увођењу приватног новца....

Решење је да се држави одузме монопол на стварање новца, те да се монетарно-привредним субјектима омогући да сами креирају новац и понуде га грађанима. А грађани као тржишни актери ће, онда, добар новац – у условима тржишне утакмице – задржати, а рђав одбацити. Тако се онда 2008. више неће поновити. Морам да признам да је мени, као социологу, тренираном да интерес друштва мора бити изнад сваког другог парцијалног/индивидуалног интереса, била ипак много ближа неокензијанска и неомарксистичка

визија узрока кризе и њеног превазилажења. Са занимањем сам учео да већина аутора у овом Зборнику заступа управо такву идеју. Са становишта привреде једног друштва, није исто да ли се милијарда долара дохотка налази у рукама једног супербогаташа или у рукама милион припадника нижих и средњих слојева – онај један ће их потрошити на ограничену количину скупе луксузне робе, а милион људи на храну, одећу и рачуне за струју и становање. Али, нажалост, ствар је у томе да о данашњем свету, па и о економији, одлучују првенствено интереси стотинак милијардера из глобалне суперкласе, а не добробит народа и човечанства.

За друштвене научнике је, такође, занимљива дискусија, која се јавља и у овом Зборнику, око тога да ли је криза из 2008. само једна од циклличних појава светског капитализма, или је ипак јединствени феномен, настао тек с потпуним одметањем финансијског капитала од производње и његовим претварањем у виртуелни или спекулативни капитал – на шта посебно указују, рецимо, Рајко Буквић и Часлав Оцић. Какогод било, читаоцу овог Зборника постаје јасно да су наша друштва заправо таоци једног система који, у последњих четрдесетак година, производи све већу концентрацију богатства и моћи у све мање руку и у коме похлепа и неодговорност тзв. суперелите тренутно као да нема видљивих ограничења. Из те перспективе, онда, рађају се и бивају потпуно оправдани страхови за будућност, бојазан да ће пренадувани балон банкарске 'креативности' поново, као 2008. године, доживети пуцање, или да ће се спас покушати потражити можда и у некаквом новом великом рату, тачније у конјунктури заснованој на војним лиферацијима, експлоатацији новоосвојених ресурса и на обнови разрушене инфраструктуре која би уследила после таквог рата.

Још један важан увид, што нам га даје овај Зборник, јесте и то да је у Србији економска криза некако увек почињала раније, а завршавала се касније од глобалних поремећаја. То нам показују радови из историјског сегмента овог Зборника који се односе на светску кризу 1929–1933, као и реферати из сегмента Зборника који разматра утицај кризе из 2008. на Србију. Наша мала и слаба привреда у међувремену је постала још зависнија од 'страних инвеститора' и можемо само с ужасом да замислимо како би се неки озбиљнији по-

ремећај у светској привреди одразио на наше друштво и на наш живот."

На крају, проф. Антонић закључује: „Такође, општи повољан утисак о овом Зборнику долази и од његове научне комуникативности и отворености за даља истраживања. Допало ми се то што колеге економисти заступљени у овом зборнику нису инсистирали на оном што се често назива професионалном езотеријом, а коју, када је реч о економским научницима, уме да одликује прозодња и расправа о ривалским математичким моделима које ми, не-економски друштвени научници, једноставно тешко можемо да пратимо. Допало ми се то настојање да се идеје изнесу јасно, контекстуализовано теоријама и поткрепљено историјском грађом, и мислим да је таква међудисциплинарна отвореност корисна за сваку од наших појединачних наука. Тим више што такав комуникативан дискурс омогућава и широј интелектуалној јавности у Србији да прати обављену анализу и дискусију – што је још једна од важних функција нашег рада."

На крају, уредник Зборника академик Часлав Оцић, захвали се свима који су дошли, али и онима који нису дошли на ову трибину. Он се запиташе: „Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава? Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, ауга sacra fames (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?" и најавио нов научни скуп на тему „Економска криза – 10 година после“.

Он је појаснио и анегдоту о звону. Није „успорено“ штампање зборника због тога што није било звона. Напротив. Звоно је на скупу о кризи у априлу 2010. тако алармантно зазвонило да су се од те звонаве узнемирили и уплашили разни безделници, потајници и пригодничари у власти (и у САНУ). Реч је о предлогу (који је дао проф. Ђорђе Попов, у зборнику на стр. 255–256) за оснивање независног института при САНУ (Пољска академија наука у свом саставу има 4 економска института!) који би се бавио првенствено макроекономским, али и општим стратешким питањима развоја привреде и друштва „транзиционе“ Србије. Прича о оснивању (па „поништавању“ оснивања) тог института је за-

писана и биће у детаљима и објављена када се за то стекну услови.⁴ Тренутно има пречих и важнијих послова, сматра Оцић. Аутор ових редова се не би сложио с овим ставом академика Оцића, јер, имајући у виду опште економско и социјално кризно стање у Србији, шта је важније од одговора на питање коме је оснивање Академијиног института за економске науке представљало смртну опасност, кад једна таква институција само може, како би то рекли наши стари у 19. веку, *ошачесивоу на ошцију ползу служивши*?

Ако би се мало боље размислило, лако би се пронашао одговор на ово питање:

Оснивање такве институције од државног и националног значаја у оквиру САНУ, која би око себе окупљала младе економисте, правнике, социологе, демографе и друге истраживаче и који би с највишег места компетентности могли одговорати на изазове времена у земљи, Европи и свету (а у складу с интересима државе и народа), једино не одговара онима који су узурпирани и монополисали економску памет; а преко ње у своје руке су узели (и узимају) новац овог народа. Наравно, реч је о тајкунима и „експертима“, онима што се сваке зиме окупљају у хотелу „Гранд“ на Копаонику, где се у паузама чувеног економског форума, договарају које ће мере предузети како би у идућој години што више напунили своје џепове а осиромашили наше. То је онај „конгрес“ где домаћи тајкуни, и „експертска елита“ кроје нашу економску судбину, имитирајући неки „српски Давос“. Скоројевићи и медиокритети, као да су испали из Балзакових и Золиних романа, или нама ближих Нушићевих и Стеријиних комедија, нова српска клептократска елита, која нас је обогатила и упропастила и чијим животним радом и делом би коначно требало да се позабави Јавно тужилаштво, природно не може да поднесе окупљање научне памети у институцију таквог типа. О чему би онда приучени премијери, економски неписмени (али у своју корист паметни) министри, саветници Владе, „аналитичари“ (и ини курсисти

који су завршили вечерње школе из техника убеђивања и преумљивања), могли да разговарају између два тениска меча, сауна или базена, када би се сви економски релевантни подаци прикупљали и анализирали у једној оваквој институцији. Јасно би се видело да нашу привреду воде (за стране центре моћи) корисни идиоти; истовремено у српском политичким простору могла би да оживи здрава конкуренција идеја (па чак и визија) ослоњена на саветодавну институцијску памет. Тако би коначно могли да дођу до изражаја они политичари који би умели да се користе информацијама, знањима и (домаћим и туђим, профилираним) искуствима, и који би на основу тога могли да „подигну“ оптимум решења о којима се постиже сагласност у транспарентном демократском политичком (парламентарном) процесу одлучивања. А таквих несумњиво има. Иако су (као и увек у историји) у мањини; али „њихова је звезда у даљини“. Они имају историјску шансу, иако је Србија све мање суверена држава. Србија се сваким даном све више претвара у страни протекторат, такођећи класичну колонију, на чијем челу су неке нове дахије и кабадахије. Њима било какво окупљање и мобилизација српске памети (на пример, у Одбору за економске науке САНУ или негде другде) никако не одговара.

Стога је овај и сличан покушај академика Оцића, иако изгледа као донкихотовски јуриш на ветрењаче, ипак позитиван корак напред, и доказ да поред свег мрака који нас окружује у Србији, таква каква је, ипак постоје светле тачке, доста усамљене личности, којих је на срећу све више, и који сваким даном све енергичније и последње атоме своје снаге улажу у смислене и вредне пројекте од научног и националног значаја и који ће – нема сумње – једнога дана оживети. Када не буде било више „српског Давоса“ и када се умишљени чланови тог клуба нађу тамо где им је и место – на ђубришту историје.

Бојан Драшковић
Београд

⁴ Исечак из те црне хронике дат је у: *Могуће стварије развоја Србије*, ур. Ч. Оцић, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Београд 2014. (Економски зборник, књ. 13), стр. 1093–1098, као и у: *Сјорови о будућности Србије и САНУ: Шта и како даље? Први део: Ошачанак и развој*, прир. Ч. Оцић, ИСТЕР 21 и СКП, Београд и Нови Сад 2017, стр. 197–202.

ПРОТИВ МОДЕРНОГ СВЕТА

(Светислав Пушоњић, *Идоли њоробљеноѡ свеѡа*, Виогор, Београд 2019, 352 стр.)

У својим прозним и песничким књигама Светислав Пушоњић (1975)¹ спроводи уникатну „побуну против модерног света”, која није ни уметничка интерпретација овог или оног фиксираног идеолошког становишта, нити се ослања на доминантне традиције критике модернизма у европској култури. Што не значи да је Пушоњић као писац и мислилац без својих претеча и „сабораца”, али његов уметнички процес, стално у на-

прегнутој потрази за „живим животом” и његовим изворима, није сводив на утицај ни једног од њих, нити га је уопште смислено сагледавати као мрежу утицаја, паралела и референци, већ као аутентичан стваралачки акт у којем је „дух” важнији од „слова”.

Наравно, како недавно рече Слободан Деспот, када пишете уметничку књижевност имате шансу да ће вас читати и неистомишљеници, пошто постоји културолошки уврежен став о универзалној природи уметничког посредовања стварности и идеја о тој стварности, док ће вас, ако се прихватите писања есејистике, нарочито на актуелне и друштвено, политички или културно осетљиве теме, читати само истомишљеници или они који читају „по задатку”. Такав је терен на који ступа Светислав Пушоњић својом збирком у периодичи углавном раније објављених есеја *Идоли њоробљеноѡ свеѡа* (Виогор: Београд 2019), у којима на дискурзиван начин експлицира, уопштава, апстрахује и развија идеје које изражавају „поглед на свет” карактеристичан и за његову уметничку књижевност.

Како наслов књиге сугерише, предмет Пушоњићевих есеја је модерни свет и систем идеја и вредности на којима почива, као и свет у својој палости, односно универзализована пројекција људских страсти и као такав поље непрестаног сукоба различитих носилаца моћи око борбе за доминацију и контролу – било економску и „физичку”, било дискурзивну или парадигматску. Тај свет је, према томе, поробљен како од актуелних носилаца глобалне моћи – подједнако на идеолошкој и на дубљој, цивилизацијској равни – тако и од страсти које нас одвајају од аутентичних људских потреба и целовитости на-

¹ Збирке песама *Између редова* (2002) и *Горцићак са асфалта* (2010; 2014), збирка приповедака *Изван њиховоѡ домаѡаја* (2006; 2014), роман *Једва ѡроходан живоѡй* (2013; 2018).

шег бића. Најзад, трећа реч у наслову – идоли, указује да се Пушоњићево интересовање усмерава у првом реду на симболичке или идејно-вредносне компоненте тог света, као „обоготворене” конструкте у чије име се олако жртвују не само квалитет и пуноћа људског живота, него и живот сâм.

У континуитету с уметничким стваралаштвом свог оца Витомира Пушоњића, такве идеје код овог аутора имају свој извор у егзистенцијалној ситуацији преласка из села у град и социјалном феномену урбанизације науштрб развоја и друштвено-економске одрживости сеоских насеља, којем је идеолошки придодат карактер предуслова модернизације. Овакво схватање модернизације, као у основи механизма доминације и контроле на глобалном плану, према Пушоњићу обједињује све доминантне идеологије савременог доба, чинећи у неку руку њихов супстрат.

Поред сагледавања глобалних последица тако виђене модернизације, Пушоњића посебно интересује позиција српског народа у таквим процесима, као и колико су они утицали на неспорно тешку историјску судбину српског народа у 20. веку и времену у којем живимо. Аутора занима особен карактер и „духовна суштина” нашег народа, како би лакше могао да објасни и пронађе мотивацију за „стигматизованост” и континуирана страдања читавог једног националног колектива у процесима који су формирали доминантни лик савременог – не више само „западног” – света.

Континуитет страдања српског народа у 20. веку за аутора је „необјашњив”, као и разmere „антисрпства”, које је постало истински „планетарни феномен”. Аутор не дозвољава „нормализацију” и релативизацију ни размера страдања Срба ни систематске и врло вешто и усмеравано вођене кампање против њих и најдубљих основа њиховог колективног идентитета, и као да жели да пробуди читаоца за реалност и натера га да се суочи с њеним правим ликом, без – подједнако опасних – омањујућих улешавања, искушења пасивизације или самомржње.

„Као да нас некаква натчовечанска мржња, недокучиво зло”, пише аутор, „хоће заувек избрисати не само са лица земље, већ и из памћења човечанства. Не чуди стога што очај, туга и апатија овладавају душама савремених Срба и што се они од виталних људи радо-

сног и борбеног духа претварају у народ потиштених, измрцварених и раскорењених” (стр. 7).

Сав труд Светислава Пушоњића, као уметника, мислиоца и издавача, усмерен је управо у смеру превладавања оваквог „стања духа” савремене српске нације и трагања за основама које би могле да нам понуде енергију за нови почетак, а који би у највећој мери повео остварењу потенцијала и назначења наше националне културе. Јер, ипак, према Пушоњићу, „и под притиском тако мучних стања и упркос безнадежним околностима, ми више него икад желимо да опстанемо као заједница и као духовна суштина”, при чему, како аутор сматра, није реч само о тежњама мотивисаним национализмом или о искључиво политичком опредељењу, него о „дубоком осећању власности и насušној потреби за њом”, и даље – о „мистичном страху пред могућношћу ишчезнућа или утапања у светско безобличје, што би значило стопостотни тријумф земаљских сила – тријумф зла” (стр. 7).

Аутор, стога, не верује, попут већине припадника домаће *интелигенције* (која махом „не представља органски изданак сопственог народа, јер не осећа његово оригинално биће нити има жив однос према њему”), да се криза српске позиције унутар историјски савремених културно-цивилизацијских кретања може решити на „прагматичан начин”, применом одређених политичких мера и прихватањем задатих правила игре, већ се, радикално закључује Пушоњић, ради о „дубинском конфликту између Србије и Света, који има дубљи смисао, васељенски карактер и светски значај” (стр. 9).

Позивајући се на Жарка Видовића, аутор тврди како је „криза српства на тајанствен начин повезана са кризом света и кризом личности на којој такав свет почива” и да се „на нашој судбини показују скривене суштине од општељудског и светског значаја” (стр. 10). Тумачећи савремену кризу глобалних размера у оквирима критике отуђења, индивидуализма, хедонизма и егоизма, Пушоњић сматра да је савремени, прецизније „модерни” човек, као „жртва вишевековног прогреса”, заправо „саучесник у уништавању вредносног система, историјског наслеђа, архетипова и образаца сопствене заједнице” (стр. 11). Такав човек, „очишћен од конкретности, отргнут од своје крвне, завичајне и духовне заједнице”, престаје да буде личност и постаје индиви-

дуа, нешто „апстраховано и обезличено, изгубљено и дезоријентисано, осуђено на робовање времену и околностима. осуђено на вечни себични страх за себе и своју најприземнију егзистенцију, без наде да тај понижавајући страх икада превлада” (стр. 12).

Идеолошки прокламованој (а често и насиљем наметаној) „принудној слободи” савремености, аутор супротставља слободу која се налази у „спремности да се живи у Истини и Правди као реалним манифестацијама божанског бића и да се бране по било коју земаљску цену” (стр. 14). Управо у таквом схватању – и практиковању! – слободе, према Пушоњићу, и „лежи највећа српска кривица пред Светом”, због тога што су се без обзира на околности „Срби понашали слободно, као личности, онако како то одавно не чине ни далеко већи, богатији и бројнији” (стр. 14).

У складу с Косовским заветом, који обједињује колективно-историјску судбину и тајну личности, аутор сматра да је такво опредељење српског народа најпре плод „страсне жеље да се остане доследан тајни човека и васељенским принципима на којима почива личност, односно њена божанска суштина, слобода и достојанство”. Због тога, пише аутор, „историјско српство мора постати целина са савременим српством, које се од њега отуђило” (стр. 15).

И поред апатије и дефетизма у који је, наизглед потпуно и неповратно, утонуло српско друштво, аутор ипак види шансу за преокрет, буђење енергије способне да код српског народа пробуди осећање сопственог колективног назначења, за сада, додуше, још у облику притајене и неартикулисане „побуне у бићу народа”, а чије је „место” и даље друштвена маргина. „Религиозна супстанца је ту”, каже Пушоњић, „сви митови и кодекси су ту. Ништа није уништено, само је потиснуто”, и даље – „Душа Србије живи. Знаци противљења су свуда” (стр. 24).

Задатак једне обновљене културе била би артикулација тих често несвесних и „ирационалних” тежњи, које се налазе на друштвеној и културној маргини, али имају снагу и утемељење снажније од свих споља наметнутих конструката, с тим да се таква арти-

кулација, према аутору, „не сме затворити само у форме православне или националне интелектуалне кружковштине која води у беживотно, апстрактно па често и фарисејско имитирање традиције и прошлости”, већ „Душа Србије мора добити ткиво, то јест видљиве облике који ће бити живи и привлачни и који ће у бићу нације наићи на одзив” сличан народном стваралаштву у доба ропства под Турцима (стр. 26). Душа Србије се таквим културним замахом „мора претворити у матерњу мелодију”, коју не може стварати самопрокламована и отуђена елита него „људи слободног срца, неоптерећени политичким амбицијама и нереалним фикцијама, (...) људи скромни, искрени и простодушни, али истовремено бунтовни и непокорни пред туђинским духовним, културним, политичким и војним освајачким најездама” (стр. 27).

Вођен сликом Срба као „народа широке душе и слободног срца”, коме је „више пасовало раштркано, слободно и неспутано живљење међу ливадама, шумама и горама”, него „тискање” у градовима, и заснивајући, паралелно с руском семиотичарком Татјаном Цивјан, али независно од ње, концепт српског менталитета и духа као „чобанског”, Светислав Пушоњић призива тренутак када ће Срби коначно „рећи своју реч” и дати свој прилог у борби не само против тлачитеља свих могућих врста, већ и самом „свету овом”, односно „Царству земаљском”, који има космичке, есхатолошке и сотириолошке размере. Укратко, култура за Светислава Пушоњића, у овој његовој провокативној и подстицајној књизи, није легитимизација носилаца моћи и производња идола, него позив на „повратак животу са песмом и подвигом” (стр. 89), као начина да се осмисли наше овоземаљско и нужно пролазно трајање, омогућавајући му учешће у вечности. Пушоњић тај позив износи срчано али конкретно, без затварања очију пред реалношћу оваквом каквом нам се показује, али ни пред (истинитом) реалношћу онаквом каква би могла и можда морала бити, а која нас призива и од нас тражи одговор.

*Владимир Коларић
теоретичар филма и уметности,
Висока школа за комуникације, Београд
vladimirkolaric75@gmail.com*

ΠΕΡΙ ΣΥΜΠΛΕΞΕΩΣ

(Симплексис: Архив за српску културу и хуманистику = *Symplexis: The Archive for Serbian Culture and Humanities*, ур. Богољуб Шијаковић, година I, број 1: Гномон Центар за хуманистику: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду, Београд 2018)

Богољуб Шијаковић, наш истакнути хришћански филозоф, дели мишљење Филона Александријског да је почетак мудрости – *не заборавити себе*. Шијаковић сматра да је мудрост – отпор самозаборава. Она је, према његовом суду, поседовање памети за исправно делање у погледу себе и других.

Овај угледни српски мислилац и професор универзитета апелује: „Не треба да заборавимо да живимо у времену заборављања.” Заборав суштински одређује духовну ситуацију нашег времена. Шијаковић наглашава да се „не спонтано већ интенционално намеће структурална амнезија, као гашење селектованих тачака у памћењу, која се из сфере

моћи преноси на 'културу' да би произвела системску деформацију, манипулацију и поништење памћења и сећања.” Деформисано, конструисано и измишљено памћење има истовремено функцију заборављања и одустајања од аутономног идентитета (који јесте динамичка и релациона али није ефемерна категорија).”

Памет је услов опстанка, а без памћења нема историје – истиче Шијаковић. Свест о припадности конкретној историјској заједници је претпоставка историјске одговорности, која је, пак, од круцијалне важности за конституисање и самоодређење идентитета. Сећање је суочавање са собом. И за то је потребна храброст. Далеко је лагодније губити сећање, заборавити (себе) и препустити се стихијама овога доба.

Шијаковићу је стало да сачува свој идентитет и интегритет, стога сматра да је неопходно заборавау пружити отпор. Међутим, он не само да *мисли* да је заборавау неопходно пружити отпор, већ на томе и активно ради. А то чини, пре свега, као аутор историјско-филозофских студија посвећених српском интелектуалном и културном наслеђу, али и као иницијатор и организатор различитих истраживачких и издавачких пројеката који су посвећени духовној баштини којој и он сâм припада.

Последња у низу његових активности на том пољу је и покретање једне серијске публикације, чији се први број недавно појавио. Наиме, реч је о *Симплексису: Архиву за српску културу и хуманистику* [ISSN 2620-2387; e-ISSN 2620-2395; COBISS.SR-ID 274017548], који заједно објављују Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду и Центар за хуманистику „Гномом” (узгред буди ре-

чено, обе те установе основао је проф. Шијаковић).

Пре него што кажемо нешто више о намерама и циљевима покретача и самом садржају прве свеске, укратко ћемо се осврнути на сâм наслов. Грчка реч „симплексис“ (σύνπλεξις, symplexis) настала је од глагола σύνπλέκο – заплести се, обухватити некога у љубавном или рвачком загрљају, борби итд. Шијаковић подсећа да је „изведеницу ‘симпложке’ (σύνπλοκή, symploke) употребио Аристотел да изрази Демокритово учење о преплитању и састављању атома: ‘све је створено преплитањем и уплитањем ових [sc. атома]’ (*De caelo* Г 4. 303а 7-8)”. И додаје да би то могао бити још један Демокритов технички термин поред оних о којима Аристотел подробно говори у *Μετὰφυσικῶν* (А 4. 985b 4-19), а то су ῥυθμός (убличаење), τροπή (окретаење) и διαθιγή (додириваење). Уредник *Симплексиса* је мишљења да се „ова онтолошка терминологија може сасвим реалистично употребити као метафора у културалном и дисциплинарном контексту хуманистичких наука: преплитаење и прожимаење, загрљај и борба, обликоваење и обухватаење, окретаење и додириваење – све су то одлике културе, као и хуманистичких дисциплина понаособ и у међусобном односу”.

Шијаковић не губи из вида ни то да је код Платона „σύνπλοκή општи термин за плетење (ткаење) најразличитије врсте (нпр. *Politicus* 281a, 306a), а такође и рвачка борба (*Leges* 833a), као и спајаење/састављаење којим се обликује од слова реч или од речи реченица (*Politicus* 278b). Поред тога, „кад се ради о спајању у мислима (нпр. субјекта и предиката), оно може бити истинито или лажно, вели Аристотел (*De anima* Г 8. 432a 11): σύνπλοκή γάρ νοημάτων ἐστὶ τὸ ἀληθές ἢ ψεῦδος. Он на другом месту (*Categoriae* 2. 1a 16) истиче да се речи могу употребити у контексту, у граматичкој и смисленој вези (κατὰ σύνπλοκήν λέγεται), или пак неповезано (ἀνευ σύνπλοκής)”.

Зашто је Шијаковић овим грчким терминем насловио новопокренути часопис? Одговор на то питаење налазимо у његовој уводној белешци: „*Симплексис* жели да се посвети идејама у њиховом контексту, као и њиховој филијацији и рецепцији у новим контекстима. Херменеутика духовне баштине обраћа пажњу и на изворни смисао, и на развојну историчност, и на савремени значењски потенцијал неке идеје. *Симплексис* је посвећен преплитању идеја у култури и у хуманистич-

ким наукама, било да се ради о хомогеним или о хетерогеним идејама, које граде идентитет и интегритет културе и кохерентну целину хуманистике.

Из самог поднаслова – „Архив за српску културу и хуманистику” – очигледно је да је часопис посвећен промоцији истраживања из историје и теорије наше културе и хуманистике. Шијаковић истиче да је „историјски и регионално фрагментаризовану српску културу потребно интерпретативно интегрисати, изнова промислити и контекстуализовати”. А да би се тај циљ остварио, да би се дошло до жељене синтеза, потребно је, свакако, озбиљно се посветити разноврсним испитивањима појединих проблема. Та истраживања морају да буду критичка, никако их не треба оптерећивати идеолошким наносима, и потребно је тежити томе да се установи веза српског културног и хуманистичког наслеђа са савременошћу.

Српска култура је увек кроз своју историју била, а и данас је култура која је у непрестаној вези са културама других народа. То уредник *Симплексиса* не превиђа, стога препоручује истраживачима, својим садашњим и будућим сарадницима, да не губе из фокуса – „хеленску и латинску античку и хришћанску баштину у српском контексту, византијско-словенске везе и српску културу у европском контексту: *graeco-latina et byzantino-slavica serbica*”. И истиче да „то укључује и истраживања српског просветитељства и модерности”. А посебно напомиње значај рехабилитације сакралне основе и нормативног значаја културе. Према Шијаковићевим речима, „да би се осветлили ови аспекти српске културе и хуманистике неопходно је *препличаење* и *прожимаење* разних струка и перспектива: философије, теологије, филологије, историје, византологије, медијевистике, историје књижевности и уметности”.

Симплексис не садржи, односно, нема у плану да садржи само оригиналне и прегледне научне радове и рецензије, како је то најчешће случај када је реч о научним серијским публикацијама, него ће простор уступити и есејима, библиографијама, критички обрађеној архивској грађи, преводима, поновним издањима значајних а заборавањених текстова српских аутора, као и аутоприказима и информацијама о књигама, часописима, скуповима, предавањима итд. А што се тиче динамике излагаења, у почетку ће *Симплексис*

бити годишњак, а ако се стекну услови за то, он ће изlazити и чешће.

У првој свесци, која је објављена крајем прошле године, публиковано је тринаест текстова и уводник уредника. После уводне белешке, број отвара студија проф. Богољуба Шијаковића „Загонетка и тајна: Лаза Костић и Бранко Миљковић око Хераклитове ватре” (студија је посвећена недавно преминулом проф. Душану Батаковићу, истакнутом српском историчару и дипломати). У раду се расветљава утицај славног Ефежанина на стваралаштво двојице знаменитих српских песника и мислилаца. Ауторов крајњи циљ је да у делима Костића и Миљковића пронађе одговоре на питања да ли загонетку и тајну повезује нека дубља логика, односно, да ли наука, философија, уметност и вера имају неко дубље јединство.

Наредни прилог чине осврт проф. Владислава Пузовића на рецензију проф. Петра Павловича Кудрјавцева на кандидатску дисертацију значајног а заборављеног српског теолога и правника Радована Казимировића, превод те рецензије и снимак оригиналног рукописа. Након текста посвећеног једном руском ђаку, следи темељни рад проф. Богдана Лубардића посвећен једном, до појаве ове студије академској јавности непознатом, енглеском ђаку: „Српски теолози у Првом светском рату: оксфордски ђак Душан Трифуновић (1894–1921)”. Немања Андријашевић је за први број *Симилексиса* приложио текст „О животу и раду Ђока Слијепчевића са библиографијом његових радова до 1944”, у којем се по први пут појављује попис текстова овог изузетног српског историчара који су публиковани у периоду пре него што ће он напустити оцабину. Проф. Дарко Ђого се, у студији „Да ли је иконичну онтологију потребно спашавати од платонизма?”, позабавио Зизијуласовом интерпретацијом иконичне онтологије Св. Максима Исповедника, која је у значајној мери утицала на водеће српске теологе.

У наставку имамо три текста која су посвећена хришћанској философији. Први –

„Хришћанска философија – *pro et contra*” – детаљни је приказ расправе о појму „хришћанска философија” у српској философији осамдесетих и деведесетих година 20. столећа који је урадио Благоје Пантелић. Затим следи превод драгоценог текста Алвина Плантинге „Савет хришћанским философима”. И на крају студија преводиоца „Савета...” – Ведрана Голијанина – „Хришћански философ Алвин Плантинга и његов еволуциони аргумент против натурализма”.

Последња два рада такође чине својеврсни блок. Реч је о прилозима српских библиста – проф. Владана Таталовића и проф. Родољуба Кубата. Први је, у чланку „’Историјски Исус’ у српској новозаветној науци”, дао хронолошки преглед интересовања српске новозаветне науке за вазда актуелну тему „историјски Исус”. А потоњи је, у тексту „О пројекту превођења Септуагинте на српски”, детаљно известио читаоце *Симилексиса* о једном значајном пројекту који је покренут у Библијском институту Православног богословског факултета Универзитета у Београду.

На самом крају прве свеске објављена су три приказа. Богољуб Шијаковић се осврнуо на *Лексикон библијске егзеџезе* који су приредили Родољуб Кубат и Предраг Драгутиновић, и на књигу проф. Јована Бабића *Оглед о одбрани*. А Марко Цекић је приказао тематски блок „Божидар Вуковић и српска књига у Венецији, објављен у часопису *Црквене студије* (№ 15 за 2018. годину).

Судећи према тематској разноврсности и квалитету објављених прилога, може се рећи да је овај издавачки подухват успешно реализован. Надамо се да се са *Симилексисом* неће догодити оно што се најчешће догађа са издавачким пројектима тог типа у срединама каква је наша... Српској култури и хуманистици је недостајао један овакав часопис, он је сада ту, те би било добро да овдашња академска заједница покаже зрелост и одговорност, и да се потруди да његов век не буде кратак.

Благоје Пантелић
Инститиуи за европске студије, Београд
blagojepantelic@gmail.com

UDC 271.2-36:929 Jovan Vladimir, dukljanski knez (049.32)
UDC 94(=163.41)"10/..."(049.32)
UDC 94(497.16)"04/14"(049.32)

О СВЕТОМ ЈОВАНУ ВЛАДИМИРУ ПО ДРУГИ ПУТ

(Ђорђе Ђекић, *Свети Јован Владимир – историја и култ*, Институт за српску културу Лепосавић; Приштина–Лепосавић 2018, 183 стр.)

Добро семе бачено у земљу многи род доноси. После прве историјске монографије о дукљанском кнезу Јовану Владимиру, богато семе је још снажније проклијало и донело на видело нову, према концепту и садржини другачију и обимнију монографију.

После годину дана од првог издања опет је научној јавности понуђена монографија др Ђорђа Ђекића о Светом Јовану Владимиру, овога пута измењена и допуњена верзија књиге. Мотива за овакав необичајан научни подухват аутор је имао у чињеници да је после предаје првог рукописа за штампу, објављен велики број нових научних радова о кнезу Јовану Владимиру, нарочито у години великог јубилеја, хиљадугодишњице његове погибије (2016). Новом монографијом аутор је заокружио своје истраживање светог краља и на основу свега што је сâм до сада написао

о Јовану Владимиру, затим на основу укупне, преваходно најновије литературе, понудио научној јавности синтезу која је тренутно највиши могући домет научног сазнања о лику и делу дукљанског кнеза и светог краља Јована Владимира.

У нашем приказу претходне књиге написали смо да она представља прекретницу у домаћој науци јер показује: „да је српска критичка историографија коначно смогла снаге да посвети целу књигу једном свом владару из периода раног средњег века (а да то није зборник радова)”,¹ овога пута ћемо приказом нове књиге истовремено направити поређење с претходном, како бисмо на најбољи начин показали које су све научне вредности нове књиге, тиме ћемо њен садржај успешније пренети заинтересованим читаоцима.

Прво што привлачи пажњу је чињеница да је нови издавач домаћи хуманистички научни институт и да је књига објављена у Србији. Претходно издање (2017) је било објављено у Републици Црној Гори, у издању издавачке куће „Светигора” (Митрополија црногорско-приморска). Овога пута издавач је Институт за српску културу из Приштине, с привременим седиштем у Лепосавићу. Два рецензента су опет својим потписима стала иза књиге. То су редовни професор др Радомир Поповић и редовни професор у пензији др Марко Атлагић. Као трећи рецензент овога пута појављује се ванредни професор др Божидар Зарковић.

У новом издању аутор је оставио већи део текста претходног издања, један део је изоставио, а затим је издање допуњено новим текстом. Књигом доминира тематика историјске и култне димензије владареве личности.

Прва целина под насловом „Историја” допуњена је новим поглављем које се бави питањем етничког идентитета становника Ду-

¹ М. Павловић (2018). Земаљски кнез и небески краљ, *Зборник МС за друшћивене науке*, 165: 157.

кље, које се може сматрати примером ауторовог обogaћивања књиге новим научним открићима. Остала поглавља су остала неизмењена до последњег, које је ту премештено из последње целине претходне књиге („Оставштина за будућност”). Ове целине више нема у новој књизи, а поменуто поглавље („Светородност и државни суверенитет у Дукљи у XI веку”) налази се на поменутом месту. Остала поглавља обрађују историју Дукље до кнеза Јована Владимира, период његове владавине, питање извора о Јовану Владимиру. У овим поглављима задржан је стари текст само допуњен сазнањима из новообјављених библиографских јединица, што је манир у којем нам је публикован читав стари текст књиге који је у новој задржан.

Друга целина под насловом „Житије” има три иста поглавља као и прва књига, док је додатно поглавље о времену настанка житија Св. Јована Владимира. Пошто је најпре дошао до закључка да је повест о Јовану Владимиру сачувана у Летопису попа Дукљанина самостално житије унето у овај текст, и пошто је пажљиво и сериозно анализирао обиље библијских мотива који се у њој могу открити, аутор у последњем новонаписаном поглављу аргументованом анализом закључује да је *terminus post quem non* настанка житија 1085. година, што је само један од примера обogaћивања научних сазнања новим закључцима која су плод ауторовог промишљања.

Трећа целина је у односу на претходну књигу богатија за два нова поглавља, наслов ове целине је „Култ”. Додата су поглавља која се баве проблемом извора култа Светог краља Јована Владимира и друго поглавље које говори о заједничким цртама првих словенских владара светитеља. Овде су житије Јована Владимира упоређене са житијима Св. кнеза Вацлава Чешког и Светих кнежева Бориса и Гљеба, руских светих владара. Остала поглавља остала су иста и она нам доносе податке о канонизацији Јована Владимира и територијалним дOMETИМА његовог култа, затим о писцу житија који се приликом грађења односа између Јована Владимира и његове жене угледао на старозаветну причу о цару Соломону и краљици од Сабe, док је последње поглавље („Косара Теодорита – недовршена светост”) покушај да се дође до утемељеног одговора на питање зашто Владимирова супруга није канонизирана. Аутор доследно, као и у првој књизи инсистира на уверењу да је

право име Косаре морало бити Косара Теодорита, што у науци још увек није наишло на широко одобравање истраживача.

Четврта целина је потпуно нови део насловљен као „Обнављање култа”. Аутор у овом делу кроз три поглавља анализира обнављање култа светог краља на простору Карловачке митрополије, али и шире на српском етничком простору током 18. и 19. века. Аутор је анализирао нове култне текстове посвећене Светитељу (Службе, Житија) и ликовне представе настале у овом периоду (у књизи су објављене веома богате илустративне представе Светог Јована Владимира на иконама, фрескама, старим књигама).

Последња, пета, целина књиге такође је нови текст под насловом: „Јован Владимир поводом јубилеја – хиљадугодишњице мученичке смрти”. У овој целини аутор је представио најновија научна остварења посвећена Јовану Владимиру, а објављена током 2016. године поводом поменутог великог јубилеја. Аутор је приказао едицију Митрополије црногорско-приморске коју је она покренула под насловом: „У спомен и славу Светог Јована Владимира”, с намером да у 10 књига објави све што је икада објављено о Јовану Владимиру. У другом поглављу аутор доноси осврт на Међународни научни скуп „Свети Јован Владимир кроз вјекове – историја и предање (1016–2016)”, који је одржан у Бару, 15–17. септембра 2016. године, као и осврт на зборник објављен са овог скупа. У трећем поглављу даје приказ тематског зборника Центра за црквене студије из Ниша, који је посвећен лику овог владара (*Црквене студије*, 13). Када овом делу књиге додамо преглед старије литературе о Јовану Владимиру, који аутор доноси у Уводу дела, можемо рећи да је у овој монографији поред научних резултата дат и преглед свега релевантног што је објављено о Јовану Владимиру, чиме је у многоме олакшан посао свим будућим научним радницима који ће се бавити истраживањем лика и дела првог српског владара светитеља, у којем ће им ова монографија проф. др Ђорђа Ђекића бити полазиште и водила.

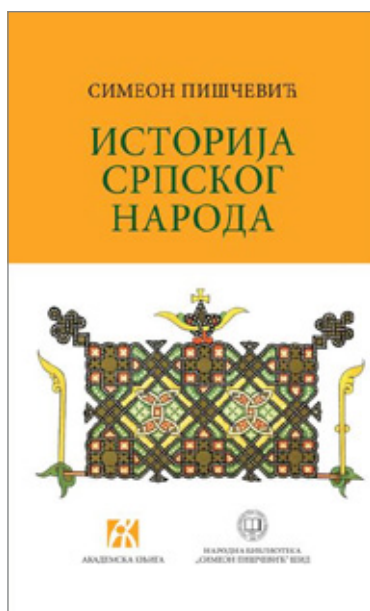
За дуго година монографија, *Јован Владимир – историја и култ* остаће најрелевантније научно остварење о Светом Јовану Владимиру.

Милош Павловић, вероучитељ
ОШ „Јован Јовановић Змај”
Алексиначки Рудник
pavlovic.n.milos@gmail.com

СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ И СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА 18. ВЕКА

(Симеон Пишчевић, *Историја српског народа*. Приредио и предговор написао проф. др Ђорђе Ђурић. Превели са славенизованог руског књижевног језика XVIII века Ненад Спасић и Милица Спасић, Академска књига и Народна библиотека „Симеон Пишчевић”, Нови Сад – Шид 2018, 384 стр.)

Доселивши се у Великој сеоби крајем 17. века на просторе Хабзбуршке монархије српско становништво је у наредном столећу, обележеном идејама просвећености, остварило свеобухватан и динамичан развој током кога су наслеђено патријархално друштво и његове институције постепено били замењени модерним грађанским друштвом. Изузетно важан део овог друштвеног преображаја представљало је конституисање нове српске културе. За свега неколико генерација, упоредо са стварањем српског грађанства, образована је и одговарајућа грађанска култура која је, баштинећи традиције српског средњег

века обележене припадношћу „византијском комонвелту” (Димитри Оболенски) и православном хришћанству, остварила њихову плодносно синтезу с интелектуалним покретом европског просветитељства и барокне уметности. Осим западноевропских идејних струјања ванредно снажан утицај на укупну физиономију српске културе у 18. века извршило је културно зрачење Русије, модернизоване током раздобља реформи Петра Великог. Саставни део културног преображаја током 18. века представљало је и конституисање модерне српске историографије – прихватајући главне токове историјског мишљења у епохи просвећености, она је кроз читаво столеће наставила да баштини и сопствене средњовековне традиције. У том смислу, карактеристични су *Хронике славено-српске* Ђорђа Бранковића, *Симејнографија* Христофора Жефаровића, *Крајки увод у историју њорекла славено-српског народа* Павла Јулинца, *Историја Црне Горе* владике Василија Петровића, биографија Петра Великог Захарије Орфелина те *Историја разних словенских народа* Јована Рајића.

Унутар поменутог лука, сасвим особено место заузима историографско-мемоарско дело Симеона Пишчевића које је, стицајем различитих околности, остало у рукопису све до најновијег времена. Симеон Пишчевић (1731–1797), писац *Историје српског народа*, до сада је био познат првенствено као изванредан мемоариста овенчан ласкавом оценом писца „најдрагоценије вредности мемоарске књижевности свих времена” (Ханс Иберсбергер), чија су сећања великим делом послужила Милошу Црњанском да концептира историјски оквир свога романа *Сеобе*. Рођен у

српској граничарској породици (пореком из Паштровића у Црној Гори) у Шиду, Симеон Пишчевић се, након школовања у Новом Саду и Бечу, определио за војничку каријеру. Након завршетка рата за аустријско наслеђе и укидања Потиско-поморишке војне границе, Пишчевић се придружио незадовољним граничарима који су се, предвођени официрима Јованом Хорватом, Јованом Шевићем и Рајком Прерадовићем, иселили у Русију. Ступивши у руску службу, Пишчевић је учествовао у ратовима руске империје (прва подела Польске 1767–1772, Руско-турски рат 1768–1774) и обављао одговорне дипломатске мисије. Напредујући брзо у војничкој каријери, стекао је чин генерал-мајора и био награђен највишим руским одликовањем – Орденом Светог Георгија. Када се повукао из војне службе 1779, Пишчевић је потоње године провео пишући своја два дела – *Историју српског народа* и сећања на властити живот. Чувани у породичном архиву, оба рукописа остала су непозната током наредних деценија. Тек захваљујући труду истакнутог руског слависте и историчара Нила Александровича Попова, *Мемоари* су били објављени на руском језику 1884. Почетком 20. века објављен је избор из *Мемоара* у преводу на мађарски језик, да би на српском језику били објављени тек 1963. године. За разлику од *Мемоара*, рукопис Пишчевићеве *Историје*, коју је Нил Попов предао Српском ученом друштву, налазио се готово наредних 150 година у Архиву САНУ да би захваљујући преводиоцима „са славенизираног руског књижевног језика 18. века”, Милице и Ненаду Спасићу те приређивачу Ђорђу Ђурићу, професору нововековне историје на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, коначно био објављен на српском језику.

Рад на *Историји* Пишчевић је започео средином 1770-их година да би, уз прекид средином 1780-их година због писања својих мемоара, рукопис довршио тек 1795. године. За разлику од мемоара које је писао на српском језику тога времена, Пишчевић је своју *Историју* написао на тзв. рускословенском језику, који су тада могли да разумеју и образовани руски и српски читаоци којима је она била и намењена. Основни део Пишчевићеве *Историје* посвећен је средњем веку – започињући своје излагање доласком српског народа у Европу и првим српским владарским династијама, он је своју пажњу задржао на династији

Немањића и раздобљу српске Деспотовине као и српским деспотима у Јужној Угарској. При томе, Пишчевић је дао и кратак преглед историје Пољака, Чеха и Бугара, средњовековне Босне те османске Турске. Закључно поглавље под називом „Још нешто напоследку о српском народу” Пишчевић је посветио најновијем раздобљу српске историје које је започело сеобом Срба у Хабзбуршку монархију. Поред података о Црној Гори и Паштровићима, Пишчевић је пружио исцрпна обавештења о побунама Мађара против хабзбуршке власти у 17. веку, да би нарочиту пажњу посветио Великој сеоби Срба под патријархом Чарнојевићем, улози породице Рашковић у бурним догађајима током првих деценија 18. века, те Другој сеоби Срба под Арсенијем IV Шакабентом. Коначно, своје казивање завршио је описом догађаја којима је лично сведочио – рату за аустријско наслеђе, реформама Марије Терезије, укидању Потиске и Поморишке војне границе и сеоби Срба почетком 50-их година 18. века у Русију.

У експликацији историјске грађе Пишчевић је био недоследан и еклектичан – у појединим деловима изложио је историјску фактографију на начин средњовековних писаца родослова и летописа (што је посебно изражено када говори о српској историји средњег века) да би најновије раздобље српске историје (чији је савременик једним делом и сам био), изложио на мемоарски начин. Истовремено, Пишчевић је своје дело засновао на готово свим релевантним изворима и литератури који су у његово време били доступни. У том смислу, карактеристично је да се служио руским преводом књиге *Краљевско Словена дубровачког историчара Мавра Орбинија, Барским родословом*, односно *Лейтисом Поја Дукљанина*, радовима савремених руских и немачких историчара (Андреј Лизлов, Кристоф Келер, Јохан Георг Есихс, Карл Готлиб фон Виндиш, Антон Фридрих Бишинг, Јохан Хибнер), делом родоначелника чешке историографије Франца Мартина Пелцела те историјско-географским списом Фридриха Вилхелма фон Таубеа о Славонији и Срему. Од нарочите је важности чињеница да се Пишчевић, користећи се преводом Диканжове историје Византије у редакцији Јана Томке Саског под називом *Illiricum vetus et novus*, упознао с делима појединих византијских писаца значајних за српску и, уопште, јужнословенску историју. Коначно, Пишчевић је

као историјске изворе користио и повеље хабзбуршких владара (пре свега, *Привилегије* цара Леополда издате Србима) те богату породичну и личну архиву, као и усмена сведочанства истакнутих појединаца с којима је долазио у контакт. Упркос томе што Пишчевић „за озбиљнију критику извора, у данашњем значењу тог поступка, није имао довољно материјала, а ни историографске спреме” (Ђорђе Ђурић), оно што са становишта историје историографије чини његову *Историју* значајном јесте његово коришћење историјских извора и литературе. Наиме, у односу на своје претходнике, Пишчевић је знатно проширио број и врсту извора којима се служио у писању свога рада док је, истовремено, сучељавао вести различитих аутора о појединим историјским догађајима указујући, по правилу, на изворе својих обавештења. На тај начин, он је у истраживању српске прошлости настојао да следи општеприхваћени метод међу историчарима у 18. веку.

Иако је, несумњиво, био неупоредиво бољи мемоариста него историчар, Пишчевић и његова *Историја* морају се процењивати унутар контекста развоја српске историографије 18. века. Као „*човек доба просвећености*” (Мишел Вовел), Пишчевић је у потпуности делио лаички дух епохе те је стога и његова *Историја* – за разлику од Рајићевог историјског списа – посве световна и у њој се не појављује Бог као покретач историјских збивања. С друге стране, још је Милорад Павић пре више од пола столећа истакао да Пишчевић као историчар и мемоариста није поседовао просветитељско-дидактичке намере. Одатле Пишчевићева *Историја* није прожета идејом напретка као што је то случај код истакнутих представника просветитељске историографије. Насупрот идеји постепене еманципације читавог човечанства на темељу разума, Пишчевић је својој *Историји* наменио практичан политички задатак – имајући у виду „Грчки пројекат” царице Катарине II, пишући своје историографско дело он је настојао да руске политичке кругове упозна с историјом Срба и њиховим значајем за будуће решавање управо отвореног „Источног питања”. Истовремено, он је тежио томе да код својих сународника развије свест о историјском континуитету српског народа и његове државе. Поменуте национално-политичке тенденције представљале су обележје српске историографије у 18. веку – од волуминозних *Хроника*

Ђорђа Бранковића до *Историје* Јована Рајића. Слично Павлу Ритеру Витезовићу који је у својим историјским списима посвећеним „Илирима” све Јужне Словене сматрао Хрватима и Пишчевић је, полазећи од начела заједничког језика, сматрао да су већина Јужних Словена, упркос конфесионалних разлика, припадници српског народа.

Одговарајућа пропратна студија уз издање *Историје српског народа* Симеона Пишчевића из пера приређивача Ђорђа Ђурића под називом „Од сеобе народа до *Сеоба*” (стр. 7–133) пружа неопходна обавештења о Пишчевићевом животу као и интелектуалним утицајима који су обликовали његову „слику света” током „галантног столећа” одредивши и карактер његове историјске мисли. У првом од укупно четири поглавља своје студије Ђурић је реконструисао историју Симеона Пишчевића и његове породице од доласка у „ћесарску” (Хабзбуршку монархију), преко сеобе у Русију средином 18. века до асимилације његових потомака у руско друштво. Друго поглавље посвећено је историји „похожденија” рукописа Пишчевићевих мемоара и његове *Историје* док је у преостала два поглавља Ђурић анализирао Пишчевићеву *Историју* у контексту развоја руске и српске историографије 18. столећа, указавши на особености његовог историјског метода. Имајући у виду чињеницу да је након темелних радова Николе Радојчића и Радована Самарџића, упркос појединим радовима мањег обима, изостало систематско истраживање српске просветитељске историографије, сматрамо да су поменута поглавља Ђурићеве студије нарочито значајна. Ово првенствено стога што је у њима аргументовано указао на утицаје руске историјске мисли на развојне путеве српске историографије 18. века који до сада нису били довољно јасно уочени. Критички вреднујући српску историографску традицију и сагледавајући је у широком контексту развоја просветитељске историографије, Ђурић је значајно употпунио мозаик научних знања о „*ерудитизму у историографији йодунавских Срба*” (Радован Самарџић) пруживши значајан прилог још увек ненаписаној историји српске историографије у епохи просвећености. Истовремено, Ђурићева студија свакако пружа и подстицај за будућа истраживања као и за објављивање критички приређених издања српских историчара 18. века. Ово посебно имајући у виду да многа

дела српске историографије 18. века укључујући и најзначајније међу њима – *Историја* Јована Рајића – још увек нису доступна у преводу на савремени језик. На тај начин, створили би се неопходни предуслови за рецепцију и критичку ревалоризацију српске историографске баштине док би савремена историјска наука одговорила свом, првенствено, културном позиву.

Коначно, захваљујући преводиоцима, приређивачу те издавачима – Академској књизи из Новог Сада те Народној библиотеци „Симеон Пишчевић” из Шида – Пишчевићева жеља да својим делом „буде(м) од користи целом свом народу” испуњена је након тачно 222 године!

Михаел Антиловић
Педагошки факултет, Сомбор
antolovic.michael@gmail.com

In memoriam

СЛУЖБЕ ФИЛОСОФИЈИ СЛОБОДАНА ЖУЊИЋА (1949–2019)

Слободан Жуњић је последњих петнаест година своје универзитетске каријере провео у Америци, у добровољној емиграцији. У зиму 2009/10. разменили смо прва писма, и од тада па до самог краја његовог живота интензивно смо комуницирали. Штавише, имао сам ту доиста незаслужену част и да сарађујем с њим и да будемо пријатељи.

Први наш сусрет „лицем к лицу”, у лето 2010. године, добро сам запамтио. Телефонирао ми је и рекао да се вратио у Београд с летовања, али да се морамо видети у току дана јер сутра путује за Сједињене Државе. Након тог неочекиваног позива, одложио сам све обавезе и убрзо смо се срели и сели у један кафе на Бањици.

На почетку разговора рекао ми је да је управо добио резултате из Америке које је већ пар недеља чекао. Јавили су му да му је дијагностификован карцином и да му је остало још неколико година живота. Био сам шокиран. А он је био апсолутно миран. Рекао је: „Ово је такође добра прилика да покажем јесам ли или нисам философ.” Питао сам га: „Шта сада планирате? Да до краја *служите* философији или...?” Одговорио је: „Тако је! Као и до сада...” (Поменуо сам баш „службу” јер је ту реч, пар година раније, он употребио у наслову своје прве књиге објављене након одласка у Америку, оне којом се вратио у философски и културни живот своје домовине).

Две године након дијагностификовања карцинома, откривен му је још један, али сада на мозгу. Ни њему није дозволио да га спречи у служењу философији. Није престајао да ради, иако га је тело у томе озбиљно спутавало.

Почетком ове године стање му се веома погоршало и био је принуђен да се из свог стана пресели у дом у којем ће имати целодневну медицинску негу. Јасно је било да је питање дана када ће нас напустити. Посетио сам га убрзо пошто се сместио у дом. Док смо седели у његовој соби, помислио сам да је то највероватније наш опроштајни сусрет. Та помисао ме узнемиравала... И он је био свестан да се крај приближава нежељеном брзином, али је био савршено миран.

Претежно смо ћутали, јер је тешко вербално комуницирао. У једном моменту сам погледао ка столу. На њему су били вода, воће, лекови, оловка и једна *оџворена* књига коју сам одмах препознао; то је био први том *Плаџионовске теологије* Марсилија Фичина (Ficino, Marsilio, *Theologia Platonica*), билингвално издање који је управо објавила загребачка „Деметра“, а који му је дан раније донео наш заједнички пријатељ Илија Марић. Помислио сам да се на том столу налази управо оно што је једном философу било неопходно... Устао сам, пришао столу, погледао књигу и питао га: „Радите, упркос свему?“ Он се благо осмехнуо и потврдно климнуо главом.

Служио је философији до последњег атома снаге.

Преминуо је пар недеља касније, у суботу, 9. марта 2019, у седамдесетој години. Сахрањен је 16. марта, у гробници својих родитеља, на Божанијском гробљу.

I

Слободан Жуњић је рођен 20. октобра 1949. године, у Приштини. Главни град јужне српске покрајине игром случаја постао је место његовог рођења. Његови су, ако се не варам, из Даниловграда, а он је детињство и већи део живота провео у Београду. Основну школу је завршио на Новом Београду, где је потом уписао Девету гимназију, из које ће, упркос одличном успеху, због лошег владања бити избачен, тако да је матурирао у Другој београдској гимназији. Спремао се да упише Ликовну академију, али је на крају ипак одабрао Филозофски факултет. На том факултету је, као један од најбољих студената, дипломирао на Одељењу за филозофију, а апсолвирао на Одељењу за класичне науке. Основне студије философије завршио је у року, 1972. године, а за дипломски рад – *Елејска теорија бића* (ментор проф. Бранко Павловић) – добио је Октобарску награду града Београда за најбољи дипломски рад одбрањен на Универзитету у Београду. На истом факултету је завршио и постдипломске студије: магистарски рад *Темељни појмови ране грчке филозофије у интериоризацији Мартина Хајдегера* (ментор проф. Вељко Кораћ) одбранио је 1980, а докторску дисертацију *Појам једног у Аристотеловој метафизици*, 1986. године (истраживања је највећим делом извео под руководством Ханса Кремера у Тибингену, а ментор на факултету прво му је био проф. Бранко Павловић,

који је преминуо пре одбране, па је за новог ментора именован проф. Михаило Ђурић).

Жуњић је у више наврата боравио у иностранству, на студијским боравцима. Два таква боравка посебно су важна: два месеца је 1978. провео на Универзитету у Фрајбургу код проф. Вернера Маркса и проф. Фридриха фон Хермана; потом је од 1982. до 1984. године, као стипендиста Хумболтове фондације, био на стручном усавршавању код чувеног проф. Ханса Кремера, на Универзитету у Тинбингену.

Након завршетка основних студија, био је ангажован као истраживач на Институту за филозофију Филозофског факултета Универзитета у Београду, и две године (1972–1974) бавио се истраживањем историје српске средњовековне филозофије. Затим, 1975. године, прелази на тада велики и значајан Институт за међународни раднички покрет, где је као асистент радио на пројекту „Савремена критика хуманизма (Хајдегер, Алтисер, Фуко)”. Ту се задржао само годину дана, када се вратио на Институт за филозофију, где је 1976. постао научни секретар; на том институту ће од 1990. до 1996. бити и шеф пројекта „Античка филозофија”.

Жуњићева матична установа, све до напуштања Београда, био је Филозофски факултет Универзитета у Београду. Од 1976. до 1986. радио је као асистент на предмету Историја филозофије I (Античка филозофија), а водио је и семинар из Увода у филозофију. Након одбране докторске дисертације (1986) изабран је за доцента за Историју филозофије I, а 1992. изабран је у звање ванредног професора за предмете Античка и Византијска филозофија, Херменеутика и Методологија историје филозофије. У периоду 1990–1996. био је и шеф Групе за Историју филозофије.

Поред рада на матичном факултету, држао је наставу и на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Тамо је од 1989. до 1997. предавао Античку филозофију, Континенталну филозофију и Методологију историје филозофије.

Често је излагао како на домаћим тако и на међународним конференцијама. Посебно треба поменути његова запажена учешћа на Светском конгресу за филозофију у Диселдорфу (1978), Хегеловом конгресу у Београду (1979), Другој, Осмој, Десетој и Једанаестој интернационалној конференцији о Ничеу у Дубровнику (1982, 1988, 1990. и 1991), конференцији посвећеној критичкој теорији у Лудвигсбургу (1984), Петој међународној конференцији о грчкој филозофији на Самосу (1993), као и на многобројним домаћим филозофским скуповима у Београду, Новом Саду, Сремским Карловцима, Крушевцу, Зајечару и др. Говорио је и на јавним трибинама и панел дискусијама, од којих посебно треба поменути оне које је организовао Други програм Радио Београда.

Као уредник или члан редакције Жуњић је дао значајан допринос раду наших серијских публикација, од којих посебно треба поменути две. Он је био један од чланова редакције а у једном периоду и заменик главног уредника часописа Филозофског друштва Србије *Theoria*, и то у току осамдесетих (тачније од 1978. до 1988, а активно је учествовао у раду Редакције од 1981. до 1986), које се сматрају златним годинама у историји

тог значајног философског гласила. Од 1989. па све до гашења часописа 1999. године, био је главни и одговорни уредник *Гледишта*, интердисциплинарног часописа за друштвену критику и теорију, који је издавао Универзитет у Београду.

Жуњић је од 1989. био и кодиректор Међууниверзитетског центра у Дубровнику који је одржавао редовне годишње курсеве о Ничеу. А у једном мандату био је и члан Управног одбора универзитетског Института за књижевност и уметност (1992–1997). Такође је био и члан Филозофског друштва Србије (Београд), Међународне асоцијације за грчку философију (Атина), Америчког философског друштва (Њуарк, држава Њу Џерзи), Одбора за филозофију и друштвену теорију Српске академије наука и уметности (Београд), Одбора за филозофију између Истока и Запада САНУ (Београд) и др.

На позив Универзитета у Пенсилванији, школску 1997/1998. годину провео је као гостујући професор за Филозофију, Класичне студије и Историју Балкана. Тамо доноси коначну одлуку да се више не враћа на свој Филозофски факултет, нити у своју домовину, тако да академску каријеру наставља у Сједињеним Америчким Државама. Од 1999. па све до 2012, када је због болести отишао у превремену пензију, предавао је на Универзитету на Род Ајленду (The University of Rhode Island). На том универзитету је држао следеће курсеве: Увод у филозофију, Логика, Етика, Естетика, Античка философија, Модерна философија, Егзистенцијализам, Критичка теорија, Идеја модерности, Балкан: Прошлост и садашњост.

Убрзо након пензионисања, у лето 2012. године вратио се у Београд. Иако озбиљно нарушеног здравља, све до смрти улаже доиста надљудске напоре да за штампу припреми своје рукописе, од којих су неки и више деценија чекали да буду публиковани. Успео је да објави већину планираних књига, међутим, не и капиталну велику историју српске философије у четири обимна тома, као ни збирке својих радова из античке философије, философије егзистенције и др.

II

Жуњић је био полиглота. Говорио је и објављивао ауторске радове на немачком, енглеском и француском, а пратио је литературу и на италијанском, (ново)грчком и руском језику; познавао је и старогрчки, латински и старословенски језик. Преводио је текстове с немачког, енглеског и француског, као и са старогрчког и латинског језика.

Први текст је објавио 1968, у години када је завршио гимназију и уписао Филозофски факултет. И већ на самом почетку, у његовом стваралаштву се испојило оно по чему ће бити препознатљив – изврсна упућеност у историју философије и несвакидашња ширина философске и опште културе, као и одлично познавање како извора тако и секундарне литературе. У наредних педесет година темељно је истраживао грчку, немачку, француску, енглеску, америчку и српску философску баштину. А објављивао је запажене радове посвећене античкој, средњовековној,

модерној и савременој философији, и био сматран „најкомпликенијим сиручњаком у нашој савременој философији” (Здравко Кучинар).

Жуњићева библиографија има око две стотине јединица. Посебно треба поменути његове ауторске монографије и збирке текстова: *Аристотел и хенологија* (1988); *Мартић Хајдегер и националсоцијализам* (1992); *Службе Мнемосини* (2007); *Модерност и философија: Размајрања о духу времена са размеђа векова I* (2009); *Историја српске философије* (2009, 2014); *Филозофија и њен језик I–II* (2012–2013); *Лоџика и теологија* (2012); *Филозофија и њомодерност: Размајрања о духу времена са размеђа векова II* (2013); *Темида философије* (2013); *Прирок и суштинство I–IV* (2013); *Парерџа* (2014); *Хајдегер и њресокрајњовци* (2015); *Фридрих Ниче између модерне и њомодерне* (2017); као и књиге превода: Парменид Зенон Мелис: *Фрагменти Елејаца* (1984); Серен Кјеркегор: *Сирах и дрхтање*: (1975, 2002); Фредерик Коплстон: *Историја философије I* (1988, 1991, 1999, 2015). Открио је и превео латинску дисертацију Димитрија Матића (*О њују којим се филозофија Фихтеа, Шелинга и Хегела развила из Кантовог сјекуларивног исјраживања*, Лајпциг 1847) и написао обиман поговор за њен српски превод из 2016.

Као што је у литератури већ примећено, Жуњић је „за приступ философској традицији примењивао методе разумевања развијене у херменеутици од Дилтаја преко Хајдегера до Гадамера. Настојао је да се држи изворног текста, да језиком самих мислилаца откључава њихово дело, да покаже деловање херменеутике унутар самог дела.” (Илија Марић).

О Жуњићевим историјско-философским истраживањима може се рећи исто оно што је он истакао пишући о Карлу Левиту: „...он је поседовао огромну филозофску ерудицију и изванредно познавање извора у широком распону од књижевности и теологије па све до филозофије и политике, али је његово суверено владање непрегледном историјско-философском грађом увек било у служби оног правог и заправо најтежег историчарског задатка: проникнути у срж датог времена, у сложени преплет различитих стремљења унутар њега, те у сазвучју и разилажењу филозофија, одгонетнути значење мноштва идеја које иначе због привидне расутости ретко постају предмет јединственог и обухватног историјско-философског проучавања. Левит је био потпуно дорастао таквом задатку не само у односу на новију мисао, већ и с обзиром на целокупну историју филозофије, јер је у својој личности сретно спајао таленат историчара са изванредном способношћу филозофског разумевања и повлачења развојних линија.”

III

Жуњић је своје разумевање философије посебно изложио у књигама *Модерност и филозофија* (2009) и *Филозофија и њомодерност* (2013); такође, за сагледавање његове философске позиције значајна је и збирка полемика *Службе Мнемосини* (2007), у којима, у крајњој линији, заправо брани аутентично схватање философије, онако како га он види.

Дужност философа, према Жуњићевом уверењу, јесте самоосвешћивање времена, довођење епохе до њене коначне спознаје у мислима. Философирање подразумева рефлектовање властитог времена, настојање да се сопствено доба мисли епохално, кроз време и из склопа нашег времена. Циљ је да се стварност учини умнијом од њеног актуелног облика. Према Жуњићевим речима, „велики задатак философије, која не жели да буде само технички сервис науке и владајућих идеологија, остаје обавеза да буде критичка свест свога времена бар исто толико колико и градитељица смисла који ће се показати или бити показан. Философија, како је ја разумевам, јесте у складу са тим својеврсна синтеза теоријског, интерпретативног и практично-критичког држања у целини свог исказивања.”

И за тако схваћено философирање, према његовом мишљењу, суштински је важна и философска традиција. Повест философије је битан елемент самог философирања. Она је неопходна како би се изградила рационална критичка свест времена. За Жуњића, „*философија је заправо облик унушрашњеџ ѝрисвајања ѝтрадиције.*”

Жуњић је говорио да верује „у моћ ума, у могућност рационализације људског света, у хумани лик рационалности, која није само инструментална већ како практична тако и експресивна, како изражајна тако и показна.” Он се залагао „за рационалност која се историјски развија и употпуњава, не за вечне норме рационалности у смислу *philosophiae re-pennis*, већ за начела умности која полазе (мада са њима не завршавају) од трансценденталних услова дискурзивности (Апел) и неприсилне комуникације равноправних (Хабермас). У том смислу се разумевање епохе може остварити преко идејног заснивања у теорији рационалности, која је развијена у традицији критичке философије, а која се практикује као умна критика ограничености историјског развоја у датим условима.”

Философски, позиција с које Жуњић наступа је просветитељски хуманизам, „који афирмише постигнућа модерне (на супрот пре-модерни и пост-модерни), али ову и даље притиска да остане верна свом имплицитном пројекту ослобођења онако како је он био формулисан још у XIX веку.”

Укратко, херменеутичка и дијалектичка философска и лева политичка оријентација, као и непоколебива вера у еманципаторски пројекат модерне, суштински су одредили Жуњићев философски ангажман.

IV

Одласком Слободана Жуњића српска философска и уопште културна средина изгубила је једну несвакидашњу и по много чему изузетну личност. Остало је празно место у нашем интелектуалном простору које вероватно задуго нико неће заузети. Жуњић је био јединствен, пре свега, по ширини своје философске културе и вансеријској ерудицији и марљивости; био је историчар философије који је изванредно познавао скоро све периоде повесног развоја философског мишљења и полихистор какав се ретко среће и у културама далеко развијенијим од наше.

Он је био један од последњих представника послератних интелектуалаца који су неговали строго дисциплиновно критичко мишљење, које ни по чему није заостајало за оним које су баштинили њима савремени европски философи. Ми данас немамо философа таквог формата, и зато је његов одлазак огроман губитак за српску философску заједницу.

Међутим, оно што имамо, јесте његова заоставштина. Брига о Жуњићевом наслеђу – која подразумева сећање на његове службе философији и личну жртву за очување њеног достојанства, поновна читања његових списа, прихватање или критичко преиспитивање резултата његових историјско-философских истраживања и дијалог са његовим уверењима – брига је, у првом реду, о нашем сопственом интелектуалном и духовном развоју, али и најадекватнији начин да се искаже похвала његовом дару српској и европској философској баштини.

У Кошутњаку,
лето 2019.

Благоје Пантелић
Институт за европске студије, Београд
blagojepantelic@gmail.com

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE

РАЈКО БУКВИЋ (Пландиште, Банат, 1953). Магистар статистичких и доктор економских наука, редовни професор универзитета (2005), научни саветник (2005), почасни професор универзитета (2016, Књагињино, Русија).

Дипломирао 1976, магистрирао 1986. (*Примена метода теорије класификације у анализи развоја југословенских република и аутономних покрајина*), и докторирао 1997. (*Регионални аспекти расподеле у југословенској привреди*) на ЕФ УБг. Радио на ЕФ УНС (1977–1979), на ВПШ у Новом Саду (2002–2004) и МEGУн (ФМ 2005–2010; ФМЕ 2010–2012). Радио је у привреди (ГРО „Мостоградња”, 1979–1983), државној управи (1983–1988, 1991–2002) и научноистраживачким организацијама (ИЕН, ИДН, ИЕП, 1988–1991. и 2003–2005; ГИ „Јован Цвијић” САНУ 2012–2018). Објавио сам или у коауторству 32 књиге (монографије, уџбеници, збирке задатака). Писаним прилозима учествовао на око 100 научних скупова у земљи и иностранству. У домаћим и страним часописима и зборницима радова објавио близу 200 радова и већи број превода текстова с руског и немачког језика. Добитник награде МН за постигнуте научноистраживачке резултате (2005), Меморијалне медаље ЦК КПРФ поводом 300-годишњице М. В. Ломоносова (2012). Године 2015. добио Меморијалну медаљу „200 лет М. Ю. Лермонтову”. Члан је сарадник МС (од 2000), WEA (од 2011). Члан Одбора за економске науке САНУ (од 2009). Био је члан Редакције и главни и одговорни уредник београдског часописа *Економика* (касније *Економика предузетништва*); покретач и главни и одговорни уредник часописа *Месечне агро-економске анализе*; члан Редакцијског колегијума нишког часописа *Економика*. Члан је Уредништва часописа *ЗМСДН* (од 2009) и главни и одговорни уредник истог часописа (од 2017). Члан уредништва већег броја часописа у Русији (*Интеграција образовања*; *Весник НГИЭИ*; *Обществo: политика, економика, право*; *Обществo: социологија, психологија, педагогика*; *Обществo: философија, историја, култура*; *Теорија и практика общественог развоја*). Члан редакције *Српске енциклопедије* за област Економија и финансије (од 2006).

Важније књиге: *Привредни развој Косова и Метохије*, Београд 1991 (коаутор и коредатор); *Development and Crime. An Exploratory Study in Yugoslavia*, Rome 1992 (коаутор); *Основе програма и политике развоја села, пољопривреде и прехрамбене индустрије Србије – аграрни програм Србије*, Београд 1995 (коаутор); *Просторни и етнички аспекти популационе политике* (синтеза), Београд 1996; *Антимонополска политика у СР Југославији – Анализа послоједних пружачких структура и антимонополских институција*, Београд 2002 (коаутор); *Нова антимонополска политика: предлог решења*, Београд 2003 (коаутор); *Унапређење корпоративног управљања*, Београд 2003 (коаутор); *Ревитализација и унапређење производње цвећа*, Београд 2005 (коаутор); *Принципи и планирање инвестиција*, Београд 2009; *Тржиште и конкуренција*, Београд 2012; *Рынок: конкуренция и монополия*, Књагинино 2015; *Корпоративно управљање као део јословне стратегије компанија*, Београд 2017 (коаутор); *Сво година пољопривреде Србије 1918–2018*, Београд 2018.

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ (Нови Сад, 1973). Виши научни сарадник Института за европске студије у Београду.

Докторску дисертацију одбранио на УНС 2008. године (*Идеја Свешке државе – правни, политички и филозофско правни аспекти*). Његова истраживања

крећу се на пољу међународних односа, друштвене и правно-политичке теорије те студија културе. Своје радове, анализе и огледе објављује у стручној периодици и другим писаним медијима. Учествовао је на бројним научним скуповима националног и међународног карактера. На ПФ „Др Лазар Вркатић” предаје предмете: Теорија безбедности и Међународна безбедност.

Важније књиге: *Nova velika igra: geopolitičko nadmetanje u kaspijskom podričju*, Београд 2009; *Корпориативна носиталџија*, Београд 2011; *Духовне основе светске кризе*, Београд 2011; *Идеја светске државе*, Београд 2012; *Огледало владара: Константин Михаиловић и Макијавели*, Београд 2014; *У врлоложу иранзиције*, Београд 2015; *Хероји и антихероји у популарној култури*, Београд 2015; *Нови феудализам – глобалне трансформације у 21. веку*, Београд 2016; *Звук и заједница*, Београд 2017.

БОРИСЛАВ Д. ГРОЗДИЋ (1959). Ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе (Нови Сад).

На ФПН УБг магистрирао 1994. (*Новија схваћања раја у правослаљу код Срба*) и докторирао 2006. (*Схваћање о политичком насиљу, ненасиљу и миру у српским средњовековним сисима*). На Војној академији у Београду реализовао је више предмета, између осталог је установио и предавао Војну етику. Учествовао у увођењу верског живота у Војсци Србије, изради Кодекса части припадника Војске Србије и Кадетског кодекса части за кадете Војне академије. Тренутно предаје на ФПП УПА у Новом Саду.

Важније књиге: *Православље и рај*, Београд 2001; *Војевање за веру и оцабину*, Београд 2003; *Свети рајници – живија светих војсковођа и војника*, Београд 2013; *Увод у правну етику*, Нови Сад 2017.

ВАЛЕРИЈА ДАБЕТИЋ (Београд, 1989). Асистент на Правном факултету Универзитета у Београду.

На ПФ УБг дипломирала (2012) и мастерирала (2014). Мастерирала 2018. и из области социологије на ФФ УБг (*Врсте иритисака на судије у Србији данас и њихови одговори*). Тренутно је на академским докторским студијама на ПФ УБг (теорија државе и права, социологија права и филозофија права). Асистент за ужу научну област Социологија права на ПФ УБг.

ДРАГАН ЈАКОВЉЕВИЋ (Кладово, 1953). Редован професор Филозофског факултета (Никшић) Универзитета Црне Горе.

Дипломирао је на ФБ УБг (1980). Докторирао на ФДН-у УМа 1987. (*Leonard Nelsons Konzeption der Rechtfertigung metaphysischer Grundsätze der theoretischen Realwissenschaft*). За доцента за предмете Теорија сазнања и Етика са аксиологијом на Одсеку за социологију и филозофију ФФ у Никшићу УЦГ изабран је 1990, где и данас ради у својству редовног професора (од 2002).

Важније књиге: *Leonard Nelsons Rechtfertigung metaphysischer Grundsätze der theoretischen Realwissenschaft*, Frankfurt am Main 1988; *Етика: огледи из примењене етике*, Подгорица 1999; *Религије и вредности: три криптичке расправе*, Подгорица–Ниш 2006; *Сазнање, толеранција, вера: популарни есеји*, Подгорица 2014.

ГОРДАНА ЈАУКОВИЋ (Подгорица, 1988). Виши сарадник у Одсеку за изложбе и едукацију у Народној банци Србије (Одељење за комуникације).

Мастерирала (2012) на ФПУ (Одсек конзервације и рестаурације) у Београду. Докторанд на мултидисциплинарним студијама на УБг на смеру Историја

и филозофија природних наука и технологије, с одобреном темом докторске дисертације: *Формирање и историјски развој визуелног идентитета у служби заштитне кованој и илустрирној новца у Србији у периоду од 1868–2018. године*. Области интересовања: визуелни идентитет у Србији, заштита наслеђа, неинвазивно спектроскопско испитивање културног наслеђа, Раманова спектроскопија, борба против фалсификовања новца, заштитна штампа.

ЗОРАН ЈОВАНОВИЋ (1963). Оснивач и ванредни професор Високе школе академских студија „Доситеј”.

Докторирао на ФПС МЕГУн. Области научног интересовања су предузетништво и технолошки менаџмент.

Важније књиге: *Предузетничка револуција*, Београд 2017; *Микроэкономија*, Београд 2017.

НЕВЕНКА КНЕЖЕВИЋ ЛУКИЋ (Аранђеловац, 1967). Истраживач сарадник на Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду.

Дипломирала 1993. на АФ УБг (смер: Архитектонско инжењерство). Завршила специјалистичке академске студије на КПА (смер: Безбедносна заштита лица, имовине и пословања (*Значај архитетонског пројектовања у систему обезбеђења лица, имовине и пословања*)). Докторанд на интердисциплинарним студијама УБг, смер: Историја и филозофија природних наука и технологије (одобрена докторска теза: *Насианак и развој научно-техничке полиције у Србији 1904–1941*). Области интересовања: историја науке, технологије, безбедности, архитектуре и криминалистике. Објавила је двадесетак научних радова.

Важније књиге: *Казнено-поправни заводи у Србији. Књига I, Пример Пожаревачког казненог завода: 1853–1918*. Пожаревац–Београд 2016. (група аутора).

МИЛАН КОСТРЕШЕВИЋ (Бања Лука, 1987). Асистент на Теолошком факултету Универзитета у Берну.

Дипломирао 2010. и мастерирао 2011. (*Синојичке генеалогije [Мл 1,1-17; Лк 3,23-38] у контексту античке књижевности*) на ПБФ УБг. Докторирао на УБр (*Das Licht im Johannesevangelium vor dem Hintergrund des zeitgenössischen Platonismus / Светлост у Еванђељу по Јовану у контексту оновременог платонизма*). Од 2019. потпредседник Савеза хришћанских цркава Швајцарске. Члан је SBL-а, EABS-а и SThG-а.

НАТАША СТАНОЈЕВИЋ (1971). Истраживач-сарадник на Институту за међународну политику и привреду.

Дипломирала и магистрала на ФПН УБг. Докторирао на ГФ МЕГУн (2007). године, на коме је била запослена од 2004. до 2016. године. Област интересовања: економије Азије, Русије и Блиског истока. Од 2019. је истраживач-сарадник на ИМПП-у.

Важније књиге: *Блиски исток и Северна Африка – Економско-политичка географија*, Београд 2008; *Русија у свейској привреди*, Београд 2014; *Спратне развоја азијских привреда*, Београд 2018.

ИВИЦА ЧАИРОВИЋ (Смедерево, 1976). Ђакон Цркве Лазарице на Звездари у Београду Архиепископије београдско-карловачке.

Дипломирао (2003), магистралао 2010. (*Евангелизација Енглеске у VI и VII веку*), и докторирао 2016. (*Стање у Енглеској цркви у VIII веку – однос са Римом и Франачком државом*) на ПБФ УБг. Учествовао на научним скуповима у земљи

и иностранству: Србиње (2003), Ниш (2006–2016), Прешов (Словачка), Београд (2007–2014, 2016) итд. Објављивао научне радове, приказе и преводе са енглеског језика за часописе *Богословље* (2013–2016), *Геолошки њоџледи* (2003–2015), *Видослов* (2004–2006), *Живопис* (2007–2014), *Саборносѝ* (1998–2002) и преводе књига са енглеског језика за Епархију жичку и за ИТИ ПБФ УБг.

АЛЕКСАНДРА Б. ШУВАКОВИЋ (Косовска Митровица, 1977). Доцент на Катедри за италијанистику на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.

Докторирала је 2015. године на ФилФ УБг (*Nastava italijanskog jezika kao drugog stranog jezika u ranom uzrastu*). Аутор је више научних радова објављених у научним часописима у Србији (*Гласник Еѝноџрафскоџ инсѝиѝиуѝа САНУ*, *Срѝска ѝолиѝиѝка мисао*, *Теме*, *Педаџоџија*, *Наслеђе*, итд), те у зборницима са домаћих и међународних научних конференција и тематским зборницима од међународног и националног значаја. Поља научног истраживања: аквизициона лингвистика, примењена лингвистика, образовна политика.

Важније књиге: *Учење два сѝрана језика у раном узрасѝу*, Крагујевац 2017.

СКРАЋЕНИЦЕ

АФ	Архитектонски факултет
ВПШ	Виша педагошка школа
ГИ	Географски институт
ГРО	Грађевинска радна организација
ГФ	Геоекономски факултет
ЕФ	Економски факултет
ЗМСДН	Зборник МС за друштвене науке
ИДН	Институт друштвених наука
ИЕН	Институт економских наука
ИЕП	Институт за економику пољопривреде
ИМПП	Институт за међународну политику и привреду
ИТИ	Институт за теолошка истраживања
КПА	Криминалистичко-полицијска академија
КПРФ	Комунистичка партија Руске Федерације
МЕГУн	Мегатренд универзитет
МН	Министарство науке
МС	Матица српска
НГИЭИ	Нижегородский государственный инженерно-экономический институт
ПБФ	Православни богословски факултет
ПФ	Правни факултет
САНУ	Српска академија наука и уметности
УБг	Универзитет у Београду
УБр	Универзитет у Берну
УМа	Универзитет у Манхајму
УНС	Универзитет у Новом Саду
УПА	Универзитет Привредна академија
УЦГ	Универзитет Црне Горе
ФДН	Факултет друштвених наука
ФилФ	Филолошки факултет
ФМ	Факултет за менаџмент
ФМЕ	Факултет за међународну економију
ФПН	Факултет политичких наука

ФПП	Факултету за привреду и правосуђе
ФПС	Факултет за пословне студије
ФПУ	Факултет примењених уметности
ФФ	Филозофски факултет
ЦК	Централни комитет
EABS	European Association of Biblical Studies)
SBL	Society of Biblical Literature
SThG	Schweizerische Theologische Gesellschaft)
WEA	World Economics Association

*Библиографске белешке сачинио
Владимир М. Николић*

МАТИЦА СРПСКА

ВАС ПОЗИВА ДА СЕ
ПРЕТПЛАТИТЕ НА
**ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ**

Научни часопис из области друштвених и хуманистичких наука с непрекидним излагањем од **1950.** године.

Зборник Матице српске за друштвене науке излази квартално, 4 пушта годишње.

Годишња претплата (4 свеске) износи **900,00** динара (за иностранство **30,00 €**)
за чланове Матице српске **450,00** динара (из иностранства **20,00 €**)

Цена појединачног примерка *Зборника* износи **250,00** динара (за иностранство **10,00 €**)

Наручујем _____ примерака *Зборника МС за друштвене науке*.

Име и презиме, назив установе или предузећа

Адреса: _____

Телефон: _____ Е-адреса: _____

Уплата се може извршити у свакој банци или пошти на рачун Матице српске, број **205-204373-09** (Комерцијална банка), са назнаком „за Зборник МСДН“. Доставом ове наруџбенице и потврдом о уплати омогућићете да *Зборник МС за друштвене науке* редовно стиже на Вашу адресу.

Информације можете добити позивом на бројеве телефона:

(021) 6615-798; 420-199/лок. 117; 062-8563915

или на адресу:

МАТИЦА СРПСКА

Зборник МС за друштвене науке

21000 Нови Сад, Матице српске 1

e-mail: vnikolic@maticasrpska.org.rs односно zmsdn@maticasrpska.org.rs

Зборник Матице српске за друштвене науке издаје Матица српска
Излази четири пута годишње

Уредништво и администрација:
Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6615–798; 021/420–199

Social Sciences Quarterly published by Matica Srpska
Editorial and publishing office: Novi Sad, 1 Matica Srpska Street
Phone: (00381) 21 6615–798; (00381) 21 420–199

E-mail:
vnikolic@maticasrpska.org.rs
zmsdn@maticasrpska.org.rs

Редакција *Зборника Матице српске за друштвене науке*
закључила је 171. (3/2019) свеску 30. септембра 2019.

За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске
Стручни сарадник Одељења и секретар Уредништва: Владимир М. Николић
Лектор: Ивана Ђелић

Лектор резимеа на енглеском језику: Оливера Кривошић
Преводилац резимеа на немачки језик: Марија Ваш
Коректор: Владимир М. Николић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Штампање завршено децембра 2019. године

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин
Штампа: САЈНОС, Нови Сад
Тираж: 400

eISSN 2406-0836

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
3(082)

Зборник Матице српске за друштвене науке / главни
и одговорни уредник Рајко Буквић ; 1984, св. 76–. – Нови
Сад: Одељење за друштвене науке, 1984–. – 24 cm
Четири пута годишње. – Резиме на енгл. језику. – Наставак
публикације: *Зборник за друштвене науке*
ISSN 0352-5732
COBISS.SR-ID 3360258

Штампање овог *Зборника* омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја
Републике Србије